

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Η έννοια της πολιτικής θρησκείας στη θεωρία του
Ολοκληρωτισμού

Σοφία Παναγοπούλου
Α.Μ.: 1106Μ035
Σύμβουλος Σπουδών:
Δέσποινα Παπαδημητρίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή : Η έννοια του Ολοκληρωτισμού

I. Eric Voegelin

- I1. Θρησκεία, φιλοσοφία της ιστορίας και Νεωτερικότητα
- I2. Θρησκεία, εξουσία και καταγωγική νομιμοποίηση στη Νεωτερικότητα
- I3. Χριστιανισμός, Ολοκληρωτισμός και ο ρόλος της ηγεσίας στη Νεωτερικότητα

II. Η Πολιτική Θρησκεία ως μέσο κατάκτησης μίας δαιμονικής αρχής

III. Πολιτική Θρησκεία ως η κοσμική μορφή της Θρησκευτικότητας στη Νεωτερικότητα

IV. Επιστημονισμός και πολιτική Θρησκεία

V. Η Θρησκεία ως το σημαντικότερο πεδίο διαμόρφωσης της πολιτικής και της κοινωνίας

VI. Η πολιτική μυθολογία του Ολοκληρωτισμού

VII. Η λειτουργική διάσταση της πολιτικής Θρησκείας

VIII. Η πολιτική Θρησκεία ως μοντέλο απόδοσης μορφής και όχι ουσίας

IX. Δομική έλλειψη πολιτικής Θρησκείας έναντι της Θρησκείας

X. Η ιδεολογία ως το βασικότερο στοιχείο του ολοκληρωτισμού

XI. Αποη: πολιτική Θρησκεία, ολοκληρωτισμός και κριτική στο νόημα της ιστορίας

XII. Arendt - Ολοκληρωτισμός

Συμπεράσματα

Βιβλιογραφία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο «Ολοκληρωτισμός» είναι ένας όρος που περιγράφει ένα πολιτικό καθεστώς όπου η κυβέρνηση ελέγχει όλα τα επίπεδα της ζωής των υποκειμένων, η οποία δεν αναγνωρίζει όρια στη δυνατότητά της να παρεμβαίνει στην κοινωνική ζωή και δεν επιτρέπει τις ανεξάρτητες οργανώσεις και οργανισμούς. Κύριο χαρακτηριστικό του ολοκληρωτισμού είναι η έλλειψη περιορισμών σε αυτούς που κατέχουν την απόλυτη εξουσία.¹

Ο Carl Friedrich και ο Zbigniew Brzezinski ήταν υπεύθυνοι για την εισαγωγή του όρου στις κοινωνικές επιστήμες και την ακαδημαϊκή έρευνα. Σύμφωνα με τον ορισμό τους, η οργανική συνύπαρξη και λειτουργία έξι βασικών στοιχείων υπό καθεστώς ενότητας ήταν το καθοριστικό χαρακτηριστικό του ολοκληρωτισμού. Αυτά τα έξι στοιχεία είναι: μία περίτεχνα δουλεμένη ιδεολογία, ένα μονοκομματικό όργανο του οποίου τυπικά ηγείται ένας δικτάτορας, ένα σύστημα τρόμου, το μονοπώλιο των μέσων επικοινωνίας και των μέσων άσκησης φυσικής βίας και ο έλεγχος της οικονομίας μέσα από κεντρικό σχεδιασμό.² Αυτή η τυπολογία ωστόσο έγινε αντικείμενο έντονης κριτικής, καθώς υπολειπόταν σε ευελιξία με αποτέλεσμα να μην προσαρμόζεται σε ποικιλίες τέτοιας μορφής και δομής καθεστώτων, τα οποία δεν ικανοποιούσαν όλα αυτά τα κριτήρια ή εμφάνιζαν και άλλα που δεν συμπεριλαμβάνονται σε αυτόν τον ορισμό.

Χαρακτηριστικότερα παραδείγματα ολοκληρωτισμού αποτέλεσαν ο Εθνικοσοσιαλισμός και ο Σταλινισμός, η ερμηνεία των οποίων απασχόλησε ιδιαίτερα τους πολιτικούς και κοινωνικούς επιστήμονες σε συνάρτηση με τις συνθήκες υπό τις οποίες αυτά αναπτύχθηκαν, τα κοινά και διαφορετικά σημεία που εντοπίζονταν στη σύγκριση μεταξύ τους καθώς και με άλλες τυπολογίες καθεστώτων.

---

¹ Stanislaw Andreski, *The uses of comparative sociology*, University of California Press, Berkeley California, 1969, σελ. 311

² Walter Laqueur, *The dream that failed: Reflections on the Soviet Union*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1994, σελ. 79

Το κοινό στον Εθνικοσοσιαλισμό και τον Σταλινισμό, ήταν ότι αποτελούσαν κάτι καινούριο που ξεπερνούσε τις παραδοσιακές νόρμες και η συμβολή τους στην καταστροφή των παραδοσιακών προτύπων ήταν καθοριστική. Στην αρχή, η περιγραφή τέτοιων πρωτοφανών συνθηκών έγινε με εμπειρικές μεθόδους γι'αυτό και αναβίωσαν έννοιες του παρελθόντος όπως η δικτατορία και η τυραννία. Από τη μία πλευρά, ο ενιαίος χαρακτηρισμός για όλα αυτά τα βίαια φαινόμενα - και συνάμα πολιτικά γεγονότα - ως δικτατορίες εδραζόταν σε ένα πραγματικό ιστορικό υπόβαθρο που αναδύοταν ξανά με τα νέα φαινόμενα. Τα ανωτέρω νέα καθεστώτα αποτελούσαν αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης, όπου την εξουσία διαχειριζόταν ένα άτομο ή μία μικρή ομάδα ατόμων όπως σε κάθε δικτατορία. Ωστόσο διέφεραν από τις παραδοσιακές δικτατορίες τόσο στη δυναμική τους, όσο και στη σύνδεσή τους με το κράτος και την πολιτική. Έτσι ενώ στη δικτατορία το διακύβευμα έγκειται στην προέλευση της εξουσίας και συνίσταται σε μία διακυβέρνηση χωρίς τη συναίνεση του λαού, στα καθεστώτα του Εθνικοσοσιαλισμού και του Σταλινισμού, το ζήτημα της διακυβέρνησης έγκειται στο φάσμα της αρμοδιότητάς τους στην άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας και συνίσταται στην διείσδυση και τον έλεγχο κάθε πλευράς της ανθρώπινης ζωής. Ως εκ τούτου ο όρος δικτατορία όχι απλώς δεν ήταν επαρκής, αλλά προσέδιδε μονοδιάστατο και στατικό χαρακτήρα σε αυτά τα καθεστώτα, αλλοιώνοντας την πραγματική τους λειτουργία και φύση, η οποία συνίστατο στην πολυεπίπεδη παραβίαση της ατομικής και συλλογικής ειρήνης μέσα από την υπερβολή στη βία και την ανορθολογικότητα.³

Ο όρος τυραννία από την άλλη, προσδίδει έμφαση στον καταναγκαστικό χαρακτήρα των καθεστώτων αυτών, δηλαδή σε «αυτό το απρόβλεπτο στοιχείο το οποίο δεν μπορεί να συλληφθεί από κανόνες».⁴ Φέρει με άλλα λόγια μία δραματικότητα που μεταφέρει αυτή

---

³ «...political power that is no longer bound within balanced systems, no longer exposed to the competition of social powers, power as public power that cannot be avoided, that is omnipresent and seems obligatory, that sounds from loudspeakers, speaks from images and symbols, impresses in parades, threatens in march-pasts and chants – in brief, power that has broken loose from administrative and parliamentary enclosures and has seized hold of the entire society», Hans Maier, “Concepts for the comparison of dictatorships: ‘Totalitarianism’ and ‘political religions’”, εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετάφρ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2004, Τομ. Ι, σελ. 201

⁴ *Ibid.*, σελ. 208

την έμφαση στο προσωπικό, υποκειμενικό πεδίο. Όσο διεισδυτικός και εάν είναι κάθε ορισμός σε κάποιο από τα πεδία που κάλυπταν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, δεν περιγράφει με επάρκεια αυτή τη σύζευξη υποκειμενικών και αντικειμενικών στοιχείων που χαρακτηρίζει τα εν λόγω φαινόμενα και ως εκ τούτου τα κάνει να ξεχωρίζουν - αυτήν τη συσχέτιση βιαιότητας και νομιμοποιητικής ιδεολογίας.

Για τον Gentile, η «ερμηνεία του ολοκληρωτισμού διαφέρει από εκείνες τις θεωρίες που βασίζουν τον ορισμό τους κυρίως στη Θεσμική έννοια του ολοκληρωτικού καθεστώτος».⁵ Ο ολοκληρωτισμός αποτελεί από τη φύση του ένα συνεχόμενο πείραμα στη διαμάχη για την πολιτική κυριαρχία και τα στοιχεία που του αποδίδονται διαπλέκονται σε μία δυναμική και διαλεκτική σχέση. Περιλαμβάνει το επαναστατικό κόμμα, τη μονοπώληση της εξουσίας, την πολιτική θρησκεία, την κατάκτηση της κοινωνίας, τη διάσταση μίας ανθρωπολογικής επανάστασης και επεκτατικές βλέψεις. «Ο όρος ολοκληρωτισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι σημαίνει : ένα πείραμα στην πολιτική κυριαρχία που αναλαμβάνει ένα επαναστατικό κίνημα, με μία ολοκληρωτική αντίληψη για την πολιτική, που εποφθαλμιά το μονοπώλιο της εξουσίας, και το οποίο, εφόσον έχει εξασφαλίσει την κυριαρχία, είτε με νόμιμα είτε με μη νόμιμα μέσα, καταστρέφει ή μεταμορφώνει το προηγούμενο καθεστώς και κατασκευάζει ένα καινούριο Κράτος που στηρίζεται σε ένα μονοκομματικό καθεστώς, με πρωταρχικό σκοπό την κατάκτηση της κοινωνίας· δηλαδή επιδιώκει την υπαγωγή, ενσωμάτωση και ομογενοποίηση των κυβερνωμένων στη βάση της ολοσχερούς πολιτικοποίησης της ύπαρξης, είτε συλλογικής είτε ατομικής, ερμηνεύεται σύμφωνα με τις κατηγορίες, τους μύθους και τις αξίες μίας παλιγγενετικής ιδεολογίας, η οποία στόχο έχει να καθορίσει το άτομο και τις μάζες μέσα από μία ανθρωπολογική επανάσταση έτσι ώστε να αναπλάσει το ανθρώπινο ον και να δημιουργήσει τον νέο άνθρωπο, ο οποίος είναι αφοσιωμένος ψυχή και σώμα στην υλοποίηση των επαναστατικών και ιμπεριαλιστικών πολιτικών του ολοκληρωτικού

---

⁵ Emilio Gentile, 'Fascism, Totalitarianism and Political Religion: Definitions and Critical Reflections on Criticism of an Interpretation', μετάφρ. Natalia Belozentseva, εις: *Fascism, Totalitarianism and Political Religion*, επιμ. Roger Griffin, Routledge, Λονδίνο, 2005, σελ. 34

κόμματος, του οποίου ο υπέρτατος στόχος είναι να δημιουργήσει έναν νέο πολιτισμό πέρα από το Έθνος-Κράτος.»⁶

Κάθε ολοκληρωτικό ή αυταρχικό καθεστώς προερχόταν από διαφορετικές εθνικές και πολιτιστικές παραδόσεις. Ένα από τα συστατικά στοιχεία που είχαν κοινά ήταν η πολιτική θρησκεία. Η τελευταία δεν αποτελεί μόνον ένα σύστημα πεποιθήσεων αλλά συνδέεται με πολλές από τις πλευρές του «ολοκληρωτικού πειράματος», όπως είναι η κατάκτηση της κοινωνίας, η ομογενοποίησή της κατά τις επιλογές του κυβερνήτη, η δημιουργία ενός νέου τύπου ανθρώπου και η ανθρωπολογική επανάσταση.⁷

Όλα τα ολοκληρωτικά και αυταρχικά κινήματα κινητοποιήσαν τις μάζες μέσα από τη λατρεία και το φανατισμό στο πολιτικό πεδίο (political cult) η οποία σε πρώτη φάση αποτέλεσε την έκφραση μιας προηγμένης μεθόδου εθνικοποίησης των μαζών.⁸ Σε αυτή τη θεώρηση λοιπόν, ο ολοκληρωτισμός αποτελεί κυρίως ένα πολιτικό μόρφωμα, το οποίο χρησιμοποιεί μεταξύ άλλων την πολιτική θρησκεία, η οποία αποτελεί «έναν τύπο θρησκείας η οποία ιεροποιεί μία ιδεολογία, ένα κίνημα ή ένα πολιτικό καθεστώς μέσα από τη θεοποίηση μιας κοσμικής οντότητας που έχει μεταμορφωθεί σε μύθο.»⁹

Μία άλλη ερμηνευτική προσέγγιση του ολοκληρωτισμού ωστόσο δίνει μεγαλύτερη έμφαση στον ρόλο που διαδραμάτισε η πολιτική θρησκεία στην ανάδυσή του, προσδίδοντας μία περαιτέρω θρησκευτική χροιά στο καθεστώς. Έτσι, για τον Berlet, «ο ολοκληρωτισμός αποτέλεσε ένα πολιτικό κίνημα που εκχώρησε ιερό στάτους σε μία επίγεια οντότητα (το έθνος, τη χώρα, το κράτος, την ανθρωπότητα, την κοινωνία, τη φυλή, το προλεταριάτο, την ιστορία, την ελευθερία ή την επανάσταση) και το διατήρησε ως την απόλυτη αρχή της συλλογικής ύπαρξης» [...] ¹⁰. Οι δύο αυτοί ορισμοί περιγράφουν έστω και σε αδρές γραμμές, την ποικιλία ερμηνειών και οριοθετήσεων των ολοκληρωτικών καθεστώτων σε ό,τι αφορά το πολιτικό και το θρησκευτικό στοιχείο.

---

⁶ Ibid., σελ. 33-34

⁷ Ibid., σελ. 35

⁸ Ibid., σελ. 51

⁹ Ibid., σελ. 34

¹⁰ Idem, παρατίθεται στον Chip Berlet, 'Christian Identity: The Apocalyptic Style, Political Religion, Palingenesis and Neo-Fascism', εις: *Fascism, Totalitarianism and Political Religion*, επιμ. Roger Griffin, Routledge, Λονδίνο, 2005, σελ 175

Μία διαφορετική προσέγγιση στο φαινόμενο του ολοκληρωτισμού κινείται αποκλειστικά στα όρια του Πολιτικού, χωρίς τη διαμεσολάβηση της έννοιας της πολιτικής Θρησκείας ή χαρακτηριστικών που αυτή προσδίδει. Η Arendt, αυτό που πρωτίστως καταλογίζει στον Ολοκληρωτισμό είναι η φιλοδοξία του να αλλάξει την ανθρώπινη φύση. Η ίδια υιοθετεί τον όρο «ανθρώπινη κατάσταση» και όχι «ανθρώπινη φύση» - που χρησιμοποιείτο κυρίως στην ολοκληρωτική ιδεολογία και προπαγάνδα - αναδεικνύοντας τόσο την εννοιολογική διαφορά όσο και την ριζοσπαστικά μεθοδολογική ετερότητα των αναλύσεων που γίνονται βάσει αυτών, οι οποίες εκκινούν από διαφορετική αφετηρία. Αυτή η επισήμανση της διάστασης των όρων σκοπό έχει τη δήλωση της ένστασής της ως προς την κατάχρηση του όρου «φυσικός» από τον ολοκληρωτισμό αλλά και από τη Νεωτερικότητα. Ο άνθρωπος, για να νοείται ως τέτοιος, πρέπει να μπορεί να ζει ανεξάρτητος από τη φύση. Η φύση είναι πολύ απρόβλεπτη για να αποτελέσει το χώρο ζωής και ανάπτυξης του ανθρώπου, ο οποίος εξασφαλίζει τη σταθερότητα και την ασφάλεια του στις συνθήκες που ο ίδιος δημιουργεί, υπό τους νόμους που ο ίδιος θέτει και με τα δικαιώματα που ο ίδιος αναγνωρίζει στους συνανθρώπους του, τα οποία είναι ανθρώπινα, αλλά δεν είναι φυσικά.¹¹ Κατά την Arendt, η ανθρωπότητα συνίσταται σε ένα συνονθύλευμα από διαφορετικά άτομα, το καθένα από τα οποία έχει τη δυνατότητα της πρωτοβουλίας, της δράσης και πάντα τη δυνατότητα μιας νέας αρχής. Οι άνθρωποι σε αντιδιαστολή προς τα άλλα όντα είναι πολυδιάστατοι, γεγονός που καθιστά αδύνατο τον ορισμό μίας και μοναδικής «φύσης» του ανθρώπου - όπως επιχειρεί να κάνει ο ολοκληρωτισμός. Ο ορισμός της φύσης του ανθρώπου θα μπορούσε να γίνει ίσως μόνον από κάποιον ο οποίος θα ήταν αποστασιοποιημένος από αυτήν την ίδια ανθρώπινη συνθήκη. Αντίθετα ο όρος «κατάσταση» αναφέρεται σε συνθήκες στις οποίες υποβαλλόμαστε όλοι και από τις οποίες δεν μπορούμε να δραπετεύσουμε.¹² Ερευνώντας την έννοια της «πολιτικής Θρησκείας», θα επιδιώξουμε να εντοπίσουμε εάν συνιστά έναν παράγοντα που επηρέασε όλο το φάσμα των λειτουργιών του

---

¹¹ Margaret Canovan, *Hannah Arendt: A Reinterpretation of her Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, σελ. 25

¹² *Ibid.*, σελ. 104

ολοκληρωτισμού, εάν χρησιμοποιήθηκε αποσπασματικά και εργαλειακά ή εάν αποτέλεσε φαινόμενο μικρής ή καθόλου σημασίας στην εις βάθος κατανόηση αυτού του φαινομένου που συντάραξε την παγκόσμια ιστορία.

Το εάν η πολιτική θρησκεία μπορεί να ερμηνευτεί από τη σκοπιά της κοινωνιολογίας ή της φιλοσοφίας της ιστορίας ή από την άλλη εάν μπορεί να υιοθετηθεί ως ερμηνευτικό εργαλείο των ολοκληρωτικών συστημάτων ή της ίδιας της Νεωτερικότητας αποτελεί ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα που θα έπρεπε να εξεταστεί σε σχέση με τρεις παράγοντες: πρώτον σε σχέση με το ζήτημα της αλήθειας που τα ολοκληρωτικά καθεστώτα θέτουν εκ νέου στον κόσμο, δεύτερον σε σχέση με τις τελετές και τις γιορτές πάνω στις οποίες χτίζεται μία πιστή στο έθνος, στο κράτος, στον ηγέτη και την κοινότητα και τρίτον σε σχέση με την αντίληψη των ολοκληρωτικών καθεστώτων ως προς την πολιτική «όπου βρίσκουμε τουλάχιστον την αδρή λάμψη της θρησκευτικής διάστασης.»¹³

Ένας από τους πρώτους θεωρητικούς που χρησιμοποίησαν την έννοια της «πολιτικής θρησκείας» και τη συνέδεσε με την ανάπτυξη των ολοκληρωτικών κρατών, των μαζικών κοινωνιών και ακόμα με την ίδια τη Νεωτερικότητα είναι ο Eric Voegelin.¹⁴

I. Eric Voegelin

I1. Θρησκεία, φιλοσοφία της ιστορίας και Νεωτερικότητα

A civilization can, indeed, advance and decline at the same time - but not forever. There is a limit toward this ambiguous process moves; the limit is reached when an activist sect that represents the Gnostic truth organizes the civilization into an empire under its rule. Totalitarianism, defined as

---

¹³ Hans Maier, 'Political Religion: The potentials and Limitations of a concept', εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. by Hans Maier, μετάφρ. by Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II, σελ. 281

¹⁴ Ο Voegelin τη δεκαετία του 1950 αναθεώρησε τα γραπτά του ως προς την έννοια της πολιτικής θρησκείας, η οποία ούσα σε μεγάλο βαθμό ασαφής ευνοούσε την δογματικότητα.

the existential rule of Gnostic activists, is the end form of progressive civilization.¹⁵

Ο Voegelin αναζήτησε τις απαρχές της πολιτικής βίας του εικοστού αιώνα στις εκδηλώσεις των πλέον βίαιων ολοκληρωτικών καθεστώτων, του Ναζισμού και του Κομμουνισμού. Διερεύνησε τα ειδοποιά κοινά σημεία των δύο καθεστώτων και ανέλυσε τις ομοιότητές τους μέσα από την έννοια της πολιτικής Θρησκείας αναζητώντας την κοινή συνισταμένη τους στην πορεία της Νεωτερικότητας. Η «πολιτική Θρησκεία» για τον Voegelin αποτέλεσε αναμφίβολα μία ιδεολογία με ισχυρή πολιτική επιρροή ισοδύναμη με αυτήν της Θρησκείας με την οποία εμφανίζει να έχει πολλές κοινωνιολογικές και ιδεολογικές ομοιότητες. Ο Voegelin θεωρεί πώς η ιστορική συνείδηση του ατόμου επηρεάστηκε από τη θρησκευτική ερμηνεία της ιστορίας σε τέτοιο βαθμό που το άτομο εγκαθίδρυσε την κυριαρχία του και θεμελίωσε την εγκόσμια κοινωνία - ακόμα και μετά το Διαφωτισμό - χρησιμοποιώντας μοντέλα δομικής και αξιολογικής συνάφειας με αυτά των θρησκειών και κυρίως του Χριστιανισμού.

Η θρησκευτική ερμηνεία της ιστορίας που ξεκίνησε με την ταξινόμηση του Αποστόλου Παύλου, διατηρήθηκε ως μοτίβο έστω και σε ελάχιστο βαθμό και σποραδικά μέχρι τη μοντέρνα εποχή. Η κατάτμηση της ιστορίας σε τρεις χρονικές περιόδους μέσα στις οποίες εντάχθηκαν σημαντικά πολιτικά γεγονότα αποτελεί το σημαντικότερο μοτίβο που όρισε τον τρόπο καθορισμού του ιστορικού χρόνου. Η Αυγουστίνια ταξινόμηση προσδιόρισε την περίοδο του Χριστού ως την τελευταία επίγεια περίοδο, την οποία θα ακολουθούσε μία περίοδος με καθαρά υπερβατικά χαρακτηριστικά. Αυτή η θεώρηση συνδέει το υπερβατικό με το εγκόσμιο μέσω της Παρουσίας του Χριστού κατόπιν της οποίας η κοσμική ύπαρξη καταστρέφεται. Μέχρι εκείνη τη στιγμή, την εγκόσμια εξουσία της παροδικότητας κατέχει ο άνθρωπος, και η εκκλησία αποτελεί το φορέα της πνευματικής οργάνωσης. Πρόκειται δηλαδή για την παράλληλη ανάπτυξη δύο πεδίων

---

¹⁵ Eric Voegelin, *Modernity Without Restrain: The Political Religions; The New Science of Politics; And Science; Politics; And Gnosticism*, επιμ. και εισαγ. Manfred Henningsen, University of Misuri Press, Κολούμπια Μισούρι, 2000, Τομ. 5, σελ. 195

ιστορίας, το εγκόσμιο και το υπερβατικό. Το εγκόσμιο πεδίο χαρακτηρίζει η συνεχής κίνηση ανάδυσης και τέλους των χρονικών περιόδων, η οποία διαγράφει μία ιστορική πορεία που απλώς προχωράει, φθίρεται και κατευθύνεται προς το τέλος. Η έλευση του Χριστού και η δημιουργία της εκκλησίας αποτελούν το αποκορύφωμα της εγκόσμιας ιστορίας. Η υπερβατική ιστορία από την άλλη κατευθύνεται προς την κατάσταση της τελειότητας. Εάν οπτικοποιούσαμε αυτή τη θεώρηση θα καταλήγαμε σε έναν κύκλο σε ό,τι αφορά την εγκόσμια ιστορία και σε μία ευθεία σε ό,τι αφορά την υπερβατική ιστορία. Η λύση στην πεσιμιστική Αυγουστίνια ερμηνεία της ανθρώπινης ιστορίας δόθηκε από την ερμηνεία του Joachim of Fiore.¹⁶ Αυτή η ερμηνεία αποτέλεσε μία από τις πιο σημαντικές απόπειρες ιστορικής κατηγοριοποίησης, σύμφωνα με την οποία η ιστορία χωρίζεται σε τρεις παγκόσμιες αυτοκρατορίες - αυτήν της Παλαιάς Διαθήκης, αυτή του Χριστιανισμού και τέλος αυτήν του Αγίου Πνεύματος, η οποία θα ξεκινούσε το 1200 και κατά την οποία μία ηγετική προσωπικότητα θα κυριαρχούσε και θα αποκαλούνταν «Άριστος».¹⁷ Σε αυτό το τελευταίο στάδιο, η Εκκλησία θα άλλαζε ριζικά προς μία κατεύθυνση παγκόσμιας πνευματικής τελειοποίησης όπου η πνευματική ελίτ θα ζούσε υπό την αρχή της αδελφούσης και εν τη απουσία κάθε καταναγκαστικής αρχής. Στην τελευταία αυτή περίοδο ο άνθρωπος θα επεδίωκε την επίτευξη της πνευματικής τελειότητας - μία δυναμική που επηρέασε την εγκόσμια τάξη πραγμάτων ιδιαιτέρως από την Αναγέννηση και έπειτα και αποτέλεσε ένα από τα ισχυρότερα στοιχεία της. Η πίστη στην τελειότητα του ανθρώπινου πνεύματος και Λόγου, η επιδίωξη της ιδανικής κατάστασης για την ανθρωπότητα και του ιδανικού κόσμου που ενισχύθηκε στο Διαφωτισμό και η πίστη στην εξέλιξη - ως το νέο δόγμα του 19^{ου} αιώνα - εισήγαγαν τον συμβολισμό ενός σχεδίου αποκάλυψης. Ο συμβολισμός της αποκάλυψης αναβιώνει στους συμβολισμούς της Νεωτερικότητας. Τα ιστορικά μοντέλα που αποτέλεσαν τη βάση για

---

¹⁶ Ο Joachim of Fiore ήταν ο ιδρυτής της μοναστικής τάξης «San Giovanni in Fiore». Ήταν θεολόγος και μυστικιστής που αφιερώθηκε στη μελέτη της Βίβλου αναζητώντας το μυστηριακό νόημα που κρυβόταν στις Γραφές και ιδιαιτέρως στην Αποκάλυψη. Η μυστικιστική βάση των διδαγμάτων του έγκειται στη διαίρεση της ιστορίας - κατά αναλογία με την Αγία Τριάδα - σε τρεις περιόδους: την εποχή του Πατέρα, την εποχή του Υιού και την εποχή του Αγίου Πνεύματος.

¹⁷ Voegelin, ό.π., σελ. 51

την αποκάλυψη αυτής της τρίτης αυτοκρατορίας ήταν οι νέες θρησκείες στις οποίες η ανάπτυξη της τέλει ζωής υπό το Άγιο Πνεύμα ήταν ορατή και οι οποίες αποτελούσαν τις τρεις εγκόσμιες «αυτοκρατορίες», τη Μαρξιστική φιλοσοφία της ιστορίας, το Τρίτο Ράιχ του Εθνικοσοσιαλισμού και τον ιταλικό Φασισμό.¹⁸ Οι συμβολισμοί που απαρτίζουν την αυτό-ερμηνεία της σύγχρονης πολιτικής κοινωνίας, όπως είναι το σύμβολο του ηγέτη, το πρότυπο του προφήτη της νέας εποχής - ή αλλιώς ο γνωστικός διανοούμενος - και η εμμονή στο μοντέλο της αδελφότητας-κοινοκτημοσύνης των ατόμων, αναπτύσσονται μέσα σε αυτό το σχήμα.¹⁹ Η θεώρηση αυτή του Joachim of Fiore προσδίδει στην ενυπάρχουσα πορεία της ιστορίας ένα νόημα τέτοιο που έδινε ώθηση στην ανάπτυξη του δυτικού πολιτισμού. Είναι σχεδόν σαν να αποτέλεσε μία λύση αναγκαιότητας, μία διέξοδο στην ανάγκη ανάπτυξης και εξέλιξης της εγκόσμιας ιστορίας. Αλλάζοντας την πορεία της ιστορίας την έκαναν «αιώνια» τη στιγμή που αυτή τέμνει το πεδίο της υπερβατικής ιστορίας.²⁰ Αυτή η προϋπόθεση μετέτρεψε το συμβολικό σύστημα του Joachim of Fiore που αποσκοπούσε στο να εμφυσήσει στην ιστορία την αιωνιότητα του υπερβατικού σε ένα ακόμα φαινόμενο της ιστορίας το οποίο την επηρεάζει, αλλά δεν θεμελιώνει το νόημά της. Για τον Voegelin, το κίνημα που επέδρασε καταλυτικά στην ιστορία και άσκησε επιρροή τόσο στο δομικό όσο και στο αξιακό πλαίσιο της Νεωτερικότητας ήταν ο Γνωστικισμός. Ο Γνωστικισμός εμφανίστηκε ως η λύση στο τέλμα στο οποίο είχε περιπέσει η κοινωνία περιμένοντας την Παρουσία και το τέλος του κόσμου - σύμφωνα με τις προφητείες στο μοντέλο του Αυγουστίνου. Ξεκίνησε ως η εκσυγχρονισμένη μετάλλαξη μιας πολιτικής θεολογίας, ως παράγωγο του Χριστιανισμού, στην εξέλιξή του όμως παρουσίασε μία μεγάλη παρέκκλιση από την πνευματική παράδοση που αρχικά υπηρετούσε. Αξιωνοντας την κατοχή και διαχείριση της απόλυτης γνώσης της πραγματικότητας, ξεπέρασε τον σκόπελο της αβεβαιότητας της πίστης υποχωρώντας από την υπερβατική σφαίρα και εμποτίζοντας τον άνθρωπο και κάθε

---

¹⁸ Ibid., σελ. 52

¹⁹ Ibid., σελ. 179

²⁰ “The new age of Joachim would bring an increase of fulfillment within history, but the increase would not be due to an imminent eruption; it would come through a new transcendental irruption of the spirit”, *ibid.*, σελ. 185

πράξη του με το νόημα και το καθήκον της εσχατολογικής εκπλήρωσης. Στο βαθμό που αυτή η εκκοσμίκευση δεν επιβλήθηκε εκ των άνω και δεν θεμελιώθηκε η εφαρμογή της σε κάποιον υπερβατικό κανόνα αλλά εσωτερικοποιήθηκε στην ανθρώπινη ιστορία μέσω της ανθρώπινης δραστηριότητας, αποτέλεσε πρωταρχικό παράγοντα της πολιτικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Ο ίδιος ο άνθρωπος έγινε ο μυστικιστικός φορέας της σωτηρίας του. Η πνευματική δύναμη που άλλοτε ενεργοποιούνταν για την καθάγηση της ζωής και την επιδίωξη του υπερβατικού παράδεισου πλέον αποσκοπούσε στην «πιο δελεαστική, πιο απτή, και, πάνω από όλα, πολύ πιο εύκολη δημιουργία του επίγειου παράδεισου».²¹ Επομένως, η «εκκοσμίκευση του Έσχατου» συνίσταται στον υποβιβασμό της πίστης στο επίπεδο της κοινωνίας. Η αποκοπή της από το υπερβατικό θα επιτευχθεί με την περαιτέρω διείσδυση του Χριστιανισμού στην εκκοσμικευμένη σφαίρα, με την πραγμάτωση της ουσίας του στην κοινωνία μέσα από την πίεση της Θεσμικής επιβολής. Επιπροσθέτως, η περαιτέρω ανάπτυξη της διάνοησης και η βελτίωση της εκπαίδευσης συνεπικουρούν στην από-θεοποίηση της πίστης και την ενίσχυση του εμπειρισμού ως τη σίγουρη δίοδο διαφυγής από την αβεβαιότητα. Επίπτωση της ανωτέρω διαδικασίας είναι η αναζήτηση εναλλακτικού πεδίου στο οποίο θα αναζητήσουν στήριξη οι άνθρωποι. Ένα τέτοιο πεδίο θα πρέπει να βρίσκεται πολύ κοντά στην εμπειρία της πίστης αλλά να εξακολουθεί να έχει αρκετή απόσταση από αυτήν «για να γιατρέψει την αβεβαιότητα της πίστης».²² Τέτοιας ποιότητας και φύσεως εναλλακτικές εμπειρίες προσφέρει η Γνώσις. Πρόκειται για μία «ζωντανή θρησκευτική κουλτούρα» που προσφέρει πιο γερό στήριγμα από ότι η πίστη για να στηριχθεί και να αναπτυχθεί η γνώση μας για το υπερβατικό. Η απόπειρα να γίνει το νόημα της ύπαρξης συμφυές της εγκόσμιας κατάστασης δεν αποτελεί παρά μία προσπάθεια να κατέχουμε τη γνώση του υπερβατικού. Οι Γνωστικές εμπειρίες ανάγουν τη γνώση σε επίπεδο τέτοιο ώστε ο Θεός (η εμπειρία του Θεϊκού) να απορροφηθεί από την ύπαρξη του ανθρώπου. Η Γνώσις

---

²¹ “Gnostic speculation overcame the uncertainty of faith by receding from transcendence and endowing man and his intramundane range of action with the meaning of eschatological fulfillment. In the measure in which this immanentization progressed experientially, civilizational activity became a mystical work of self-salvation”, *ibid.*, σελ. 193

²² *Ibid.*, σελ. 188

μπορεί είτε να έχει χαρακτήρα διανοητικής φύσεως και «τη μορφή της θεωρητικής διείσδυσης του μυστηρίου της δημιουργίας και της ύπαρξης»²³, είτε χαρακτήρα συναισθηματικής φύσεως και το ρόλο της εστίας της θεϊκής ουσίας στην ανθρώπινη ψυχή, είτε ακόμα ενδιάθετο/βουλευτικό χαρακτήρα και τη μορφή μιας ακτιβιστικής λύτρωσης του ατόμου και της κοινωνίας, όπως οι επαναστατικές δραστηριότητες. Για τον Voegelin, η μετατροπή της αλήθειας της λύτρωσης του Χριστιανισμού και η ενσωμάτωσή της στην εγκόσμια κατάσταση ως μία συνθήκη που ευρίσκεται στο πλαίσιο των ανθρωπίνων δυνατοτήτων, με άλλα λόγια η υπέρβαση του υπερβατικού, προσδίδει στην ιστορία μία συγκεκριμένη ουσία, η οποία - ακριβώς επειδή βρίσκεται στο ανθρώπινο επίπεδο - είναι γνώσιμη. Ο Voegelin λοιπόν εντοπίζει ένα θεωρητικό λάθος στην αντίληψη της ύπαρξης μίας ουσίας στην ιστορία, την ύπαρξη του είδους της ιστορίας. Η ουσία, το νόημα των πραγμάτων ευρίσκεται μέσω της εμπειρίας τους, ως εκ τούτου η ιστορία δεν έχει είδος γιατί εκτείνεται στο άγνωστο μέλλον, δηλ. δεν είναι πεπερασμένη. Η κατασκευή του νοήματος της ιστορίας έγκειται σε μία φενάκη, την «εκκοσμικευμένη υπόσταση του Έσχατου»²⁴, δηλαδή της ολοκλήρωσης, του τελικού σκοπού στον ανθρώπινο ιστορικό χρόνο. Η ψευδαισθησιακή αυτή κατασκευή οφείλεται στην αντιμετώπιση ενός συμβόλου της πίστης, του Έσχατου, δηλαδή του ιδεατού τέλους, ως μία κατάσταση που σχετίζεται με το εγκόσμιο παρόν και μέλλον, με το μοντέρνο· μία κατάσταση με άλλα λόγια, η οποία ευρίσκεται στην εγκόσμια πραγματικότητα και η οποία ακόμα και εάν δεν είναι ορατή άμεσα, είναι παρά ταύτα μία κατάσταση γνώσιμη.²⁵ Η σωτηρία και η λύτρωση που αποτελούσαν αποκλειστικά αποστολή της Θρησκείας γίνονται τώρα αποστολή του ανθρώπου. Μέσω διαδοχικών γνωστικών πράξεων ο άνθρωπος επεκτείνει τη Θεία Χάρη στις δικές του πράξεις και κατασκευάζει τον πολιτισμό. Έτσι μέσω του πολιτισμού κατασκευάζει ταυτόχρονα και τη δική του σωτηρία. Η επιτυχία στην κοινωνική δράση, δηλαδή στην οικονομία, την πνευματική και

---

²³ Ibid., σελ. 189

²⁴ Ibid., σελ. 185

²⁵ Ibid., σελ. 185-186

καλλιτεχνική διάνοηση, ισοδυναμεί με αθανασία της ανθρώπινης εγκόσμιας δημιουργίας. Αντίστοιχα η πολιτική δράση ισοδυναμεί με τη σωτηρία της ανθρωπότητας.²⁶ Επομένως για τον Voegelin, αντί ο Γνωστικισμός να συμπληρώσει την αλήθεια της ψυχής την εκτόπισε αντικαθιστώντας την με την επιστημονική αλήθεια.²⁷ Μέσα από αυτή τη διαδικασία ενσωματώθηκε το νόημα της ιστορίας στο ιστορικό παρόν. Το παρόν - ή αλλιώς η Νεωτερικότητα- δεν είναι παρά ένα πεδίο πεπερασμένο το οποίο ορίζει ο άνθρωπος. Μέσα από αυτό το σχήμα, ο άνθρωπος οικειοποιείται την ιστορία και μπορεί να την ορίσει ή και να την οδηγήσει στην ολοκλήρωση, στον τελικό σκοπό.

Για τον Voegelin, η οντολογία των ζητημάτων που εγείρονται στην ιστορική πορεία αποτελεί το κυριότερο πεδίο του ενδιαφέροντός του. Για αυτόν, οι επιστημολογικές αναζητήσεις και κυρίως οι επιστημονικές μέθοδοι ερμηνείας του κόσμου και ανακάλυψης της αλήθειας που υιοθετούνται στη Νεωτερικότητα αποτελούν πεδίο πολιτικής και πολιτισμικής αντιπαράθεσης με απώτερο κίνδυνο την κοινωνική αστάθεια και τη διατάραξη της τάξης. Ο ίδιος θεωρούσε ότι η ουσία της αλήθειας είναι η εμπιστοσύνη και η φιλοσοφία άρχεται με την εμπειρία του Θεού. Η πνευματική παθογένεια της Νεωτερικότητας που συνίσταται στο διαχωρισμό πίστης και επιστήμης είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός πνευματικού κενού, διαδικασία η οποία οδήγησε στην πολιτική παθογένεια - σύμπτωμα της οποίας αποτέλεσε και το φαινόμενο του ολοκληρωτισμού. Η πίστη υπό τις συνθήκες της εκκοσμίκευσης είναι άνευ σημασίας και η γνώση - απογυμνωμένη από την πίστη - χάνει κάθε κατεύθυνση και σκοπό, χάνει δηλαδή το νόημά της. Στη μοντέρνα κοινωνία η γνώση αποκτά εργαλειακή χρήση και δεν συνδέεται με τις εσωτερικές αναζητήσεις του ανθρώπου, ο οποίος απομακρύνεται από τον υπαρξιακό σκοπό και λόγο της δράσης και φυλακίζεται στο διαδικαστικό σκέλος του τρόπου της δράσης. Η ίδια η έννοια της επιστήμης εξαντλείται σε μία στείρα

---

²⁶ “Gnosticism, thus, most effectively released human forces for the building of a civilization because on their fervent application to intramundane activity was put the premium of salvation”, *ibid.*, σελ. 193-194

²⁷ “...wherever gnostic movements spread they destroyed the truth of the open soul; a whole area of defferentiated reality that had been gained by philosophy, and Christianity was ruined”, *ibid.*, σελ. 221

ποσοτικοποίηση που είναι το αποτέλεσμα της ερμηνείας των πάντων μέσα από ψυχρούς αντικειμενικούς-επιστημονικούς υπολογισμούς. Αντιθέτως για τον Voegelin, η επιστήμη συνιστά το μέσο διερεύνησης της ανθρώπινης ύπαρξης στην κοινωνία και την ιστορία.²⁸ Επομένως διαφαίνεται στη συλλογιστική του Voegelin μία σύνδεση καθοριστικής σημασίας ανάμεσα στην πορεία της εκκοσμίκευσης και στο μοντέλο του Γνωστικισμού μέσα από το διαχωρισμό πίστης-επιστήμης, την ανάδειξη της δεύτερης ως το καθοριστικό στοιχείο της ανθρώπινης και ιστορικής εξέλιξης και την εδραίωση του ανθρωπιστικού μοντέλου. Το πνευματικό κενό που συνόδευσε αυτή τη διαδικασία είχε σαν αποτέλεσμα την ανάδυση μοντέλων πολιτικού κολεκτιβισμού, τις πολιτικές Θρησκείες, οι οποίες δεν αποτελούν μόνον ένα πολιτικό φαινόμενο, αλλά περιέχουν στη δομή και την λειτουργία τους βασικά Θρησκευτικά στοιχεία.

Το τι συνιστά μία Θρησκεία υπό τις νέες συνθήκες που διαμόρφωσε η Νεωτερικότητα, αποτελεί ένα ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα προσδιορισμού για τον Voegelin. Υπάρχει αδυναμία ορισμού και οριοθέτησης του Θρησκευτικού φαινομένου γιατί δεν υπάρχουν λέξεις που είναι αυταπόδεικτο ότι ορίζουν σωστά το κάθε συναίσθημα και τη σύνδεσή του με την ιδέα του Θεϊκού ή του ανθρώπινου. Ο καθένας μπορεί να φτιάξει μια πραγματικότητα Θρησκευτική ανάλογα με το ποια εμπειρία θα ονοματίσει ιερή, γύρω από την οποία θα περάσει τα γλωσσικά και συμβολικά δεσμά τα οποία και θα υπερασπιστεί με ζήλο. Δεν υπάρχει ο κοινός ορίζοντας που θεωρούμε - σε ένα βαθμό στερεοτυπικά- ότι υπήρξε επί παραδείγματι με την χριστιανική Ευρώπη στο Μεσαίωνα.²⁹ Το ζήτημα της Θρησκευτικότητας βέβαια δεν εξαντλείται στους πιστούς. Εκείνοι που είναι φανατικά αθεϊστές δεν βλέπουν ότι στη βάση αυτής της φανατικής συμπεριφοράς υπάρχουν πολύ δυνατές Θρησκευτικές εμπειρίες οι οποίες εκλαμβάνουν ως ιερό κάτι που είναι διαφορετικό από τη Θρησκεία που αντιμάχονται. Με άλλα λόγια, στην Νεωτερικότητα δύο είναι τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη Θρησκευτικότητα: πρώτον η

---

²⁸ Ibid., σελ. 10

²⁹ Ibid., σελ. 32

απουσία μέσα στην ίδια κοινότητα κοινού λόγου, κοινού «λεξιλογίου» και δεύτερον μια θρησκευτικότητα που σχετίζεται με τον φανατισμό να υπερασπιστεί κάποιος ένα κοινό λόγο, μία θρησκευτικότητα τελικά που σχετίζεται με τη δημιουργία μιας «σέκτας». Δηλαδή στη Νεωτερικότητα, η θρησκεία νοείται ως φανατισμός και ως ιερή προσήλωση σε αυτό που πιστεύει ο καθείς.

Ι2. Θρησκεία, εξουσία και καταγωγική νομιμοποίηση στη Νεωτερικότητα

Ο Voegelin προχωράει στο διαχωρισμό της θρησκείας σε δύο κατηγορίες, τις υπερκοσμικές και τις ενδοκοσμικές θρησκείες. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις θρησκείες που τοποθετούν την πραγματικότητα στη «Βάση» (Ground) του κόσμου, δηλαδή στον τόπο και την πηγή της προέλευσης του κόσμου και του επέκεινα. Πρόκειται για μια σύμπραξη του Θείου και του Θνητού σε ένα σύστημα παγκόσμιας ενότητας και αρμονίας. Αποτελούν με άλλα λόγια τη βάση της ύπαρξης της οποίας δεν έχουμε αντικειμενική εμπειρία (την αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας) αλλά γινόμαστε κοινωνοί της μέσω μιας στοχαστικής (φαντασιακής) διαδικασίας.³⁰ Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει όλες εκείνες τις θρησκείες που τοποθετούν το Θείο σε συνθήκες ή καταστάσεις που περιέχονται στην εγκόσμια πραγματικότητα.³¹

«Μία βασική φόρμα νομιμοποίησης για την κυριαρχία ανθρώπου πάνω σε άνθρωπο ευρίσκεται στην ακτινοβολία της εξουσίας σε μία ιεραρχία από κυβερνήτες και αξιωματούχους, η οποία εκτείνεται από το Θεό στην κορυφή έως το άτομο στη βάση.»³² Αυτός ο συμβολισμός διατρέχει τους πολιτικούς και πνευματικούς μύθους που διαμόρφωσαν την κοινωνία στο πέρασμα της ιστορίας καταλήγοντας μέχρι τη Νεωτερικότητα. Το σύμβολο της ιερής διάχυσης της εξουσίας το εντοπίζουμε - στα πρώτα στάδια της σύνδεσης πνευματικότητας και πολιτικής - στη λατρεία του ήλιου του

---

³⁰ Ibid., σελ. 32

³¹ Ibid., σελ. 33

³² Ibid., σελ. 42

Ακενατόν. Ο ήλιος αποτελούσε την πηγή πνευματικής και κοσμικής δύναμης γιατί αντιπροσώπευε την ειρήνη, την αρμονία, την ασφάλεια, την προστασία και την ευημερία. Υπό την ευεργετική επίδραση της θείας χάριτός του η κυβέρνηση αποκτούσε τη νομιμοποίηση της αρχής. Τον δέκατο έκτο αιώνα ο Bodin εισήγαγε το συμβολισμό της ιερής ιεραρχίας στην ορθολογική τάξη, η οποία κάλυπτε όλα τα πεδία του κράτους και του νόμου. Η ανώτερη δύναμη στον κόσμο είναι ο Θεός και όλοι υποχρεούνται να τον υπηρετούν. Ο κοσμικός ηγέτης δεσμεύεται από τους νόμους του Θεού και είναι κυρίαρχος μόνον επί των υποκειμένων που βρίσκονται υπό τη διοίκησή του. Μέσα από ένα σύστημα πυραμίδας οι αρμοδιότητες και οι δικαιοδοσίες περνούν μέσα από τα κρατικά όργανα από τον ηγέτη στα υποκείμενα.³³ Αυτή η αυστηρή ιεραρχική δομή χαλάρωσε μέσα από τη χριστιανική πίστη της αμεσότητας στη σχέση Θεού και ανθρώπου. Μέσα από το νέο σχήμα που δημιουργήθηκε, ο ηγέτης δεσμευόταν μόνον από το Θεό, οι κρατικοί αξιωματούχοι που αποτελούσαν την επόμενη βαθμίδα στην ιεραρχία δεσμεύονταν από το Θεό και τον ηγέτη τους και τέλος αντίστοιχα τα άτομα δεσμεύονταν από το Θεό, τον ηγέτη και τους αξιωματούχους. Έτσι η αναγνώριση της αδιαμεσολάβητης σχέσης ατόμου - Θεού ήταν το σύστημα που παρέκκλιε από το αυστηρό ιεραρχικό μοντέλο του Ακενατόν σύμφωνα με το οποίο ο ηγέτης κατέχει τη θέση του αποκλειστικού διαμεσολαβητή ανάμεσα σε Θεό και σε άνθρωπο. Το μοντέλο αυτό διατηρήθηκε μέχρι την ανάδυση της Νεωτερικότητας, όπου «η διάδοση των ιδεών των νέων εκκοσμικευμένων θεωριών των νομικών διαβαθμίσεων» αποδέσμευσαν την ιεραρχία των κρατικών αξιωματούχων από την παραδοσιακή φόρμουλα της υπαγωγής της σε κανόνες. Αυτή η συνθήκη σε συνδυασμό με την «καρατόμηση του Θεού» εξασφάλισε σε αυτή την ιεραρχία τη δυνατότητα να «συμμαχεί με οποιονδήποτε συμβολισμό για να διατηρήσει τη νομιμοποίησή της.»³⁴

Σύμφωνα με το συμβολισμό της ιεραρχίας, το κράτος είναι μία οντότητα ανοιχτή προς το υπερβατικό, προς το Θεό. Κατά τον Voegelin, προϋπόθεση για να γίνει η κοινωνία

---

³³ Ibid., σελ. 43

³⁴ Ibid., σελ. 44

αυτοδύναμη και αυτάρκης στο εκκοσμικευμένο περιβάλλον του μοντερνισμού, είναι ο εντοπισμός του κέντρου της ύπαρξής της στον ίδιο της τον εαυτό.

Η μετάβαση από την υπερκοσμική θρησκεία (trans-worldly religion) στην ενδοκοσμική (inner-worldly religion), που πραγματοποιείται μέσω της θεοποίησης της εγκόσμιας τάξης της κυριαρχίας, της εσωτερικοποίησης της τάξης της ιεραρχίας στην πολιτική και της ταυτόχρονης κατατόμησης του «υπερκοσμικού» Θεού, συνοδεύεται από την προϋπόθεση της άντλησης της νομιμοποίησής της από τον ίδιο της τον κοινωνικό και πολιτικό μηχανισμό. Η γενεαλογική καταγωγή, αποτελεί το πιο φυσικό στοιχείο νομιμοποίησης μίας πολιτικής οντότητας γύρω από το οποίο δομείται ο εγκόσμιος, ιερός-πολιτικός της χαρακτήρας. Αυτό το μοντέλο νομιμοποίησης απαντάται στον πρώιμο πολιτισμό των φυλών. Η κοινή φυλετική καταγωγή αποτελούσε το κριτήριο ένταξης ή αποκλεισμού από την κοινωνική οντότητα. Ωστόσο στην πορεία της ιστορίας - παρατηρεί ο Voegelin - και έπειτα από την επιρροή του Χριστιανισμού, οι εγκόσμιες πολιτικές κοινωνίες διαμορφώθηκαν περισσότερο μέσα από τη μετάλλαξη της ουσίας της Εκκλησίας παρά από τα απομεινάρια των φυλετικών κοινωνιών. Η εκκλησία, ως κοινότητα, θεωρείται στην χριστιανική παράδοση το μυστικιστικό σώμα του Χριστού. Ο ίδιος αποτελεί - κατά τη συνηθέστερη ερμηνεία - το πνεύμα, δηλαδή το κεφάλι, και τα μέλη της εκκλησίας τα μέλη του σώματος, ή άλλως την εγκόσμια λειτουργία και έκφραση της πνευματικότητας. Μέσα από αυτήν την αναλογία επετεύχθη η σύνδεση Θεού και ανθρώπινου και η διατήρηση της συνέχειας του πνευματικού κόσμου με την εγκόσμια έκφρασή του.³⁵ Ωστόσο η αναλογία είναι τόσο λειτουργική που εφαρμόζεται ακόμα και εάν ακολουθηθεί η παράδοση της φυλετικής διαδοχής παίρνοντας ως δεδομένο ότι ο Χριστός ήταν ο μακρινός απόγονος του Αδάμ. Στην κοινωνία η αναλογία πέρασε στους θεσμούς και τα διάφορα επίπεδα ιεραρχίας. Οι διαβαθμίσεις στο σώμα της Εκκλησίας συμπληρώθηκαν από αυτές της πολιτικής εξουσίας. Έτσι η τελευταία διατηρεί τα «δικαιώματα» του μυστικιστικού Σώματος συνδέοντας την πολιτική με τη θρησκευτική εξουσία και νομιμοποιεί την ύπαρξή της σε μία οντότητα στην οποία «το θρησκευτικό

---

³⁵ Ibid., σελ. 44-47

μυστήριο του βασιλικού χρίσματος συνυπάρχει με το θρησκευτικό μυστήριο της χειροτονίας»³⁶ Αν και η δομή της εκκλησίας μεταβλήθηκε από εποχή σε εποχή, και ιδιαιτέρως μετά τη Γαλλική Επανάσταση, παρέμεινε ανέπαφη η βασική μυστικιστική φόρμα που συνίσταται στην ύπαρξη, σύνδεση ενός σώματος - είτε θρησκευτικού είτε πολιτικού - με το πνεύμα (του Χριστού ή του πολιτικού ηγέτη).³⁷ Ως εκ τούτου, το πολιτικό-θρησκευτικό σύστημα συμβόλων εξακολουθεί να υφίσταται στην εξέλιξη της ιστορίας αποτελώντας το βασικό οικοδόμημα της Νεωτερικότητας.

13. Χριστιανισμός, Ολοκληρωτισμός και ο ρόλος της ηγεσίας στη Νεωτερικότητα

Σε επίπεδο δομής, υπάρχει επίσης μία συνάφεια ανάμεσα στη Νεωτερικότητα και το Χριστιανισμό, ανάμεσα στο πολιτικό και το υπερβατικό, η οποία συνδέεται με την έννοια της εξέλιξης και του τελικού σκοπού. Η έννοια της εξέλιξης στο Χριστιανισμό συνίσταται στη συμμόρφωση της ζωής με τα ιερά πρότυπα. Αυτή η προοδευτική κίνηση αποτελείται από το τελεολογικό και το αξιολογικό σκέλος. Το πρώτο συνίσταται στην ιδέα της προσέγγισης του τελικού σκοπού, της λύτρωσης, η οποία μπορεί να επιτευχθεί μόνον με την υιοθέτηση των ιερών προτύπων. Η δε κίνηση προς μία κατάσταση ηθικής βελτίωσης και ανωτερότητας αποτελεί το αξιολογικό σκέλος.³⁸ Στην εγκόσμια κοινωνία της Νεωτερικότητας εντοπίζονται τα δύο προαναφερθέντα σκέλη ή ποικίλα σχέδια αυτών που προωθούν κατά περίπτωση είτε εναλλάξ τον τελεολογικό και τον αξιολογικό παράγοντα είτε τον συνδυασμό τους. Στην περίπτωση της εξελικτικής ερμηνείας της ιστορίας δίδεται έμφαση στην προοδευτικότητα της κίνησης, στα μέσα προώθησης της ιστορίας, της κοινωνίας ή της πολιτικής, χωρίς να είναι σαφής ο καταληκτικός προορισμός και η τελειότητα αυτού. Τότε κεντρικός άξονας είναι η ποσοτική και ποιοτική βελτίωση του υπάρχοντος καλού.³⁹ Αυτοί οι βασικοί παράγοντες υπόκεινται σε

---

³⁶ Ibid., σελ. 45

³⁷ Ibid., σελ. 46-47

³⁸ Ibid., σελ. 186

³⁹ «the bigger the better», Ibid., σελ. 186

αλλαγές και συμμορφώνονται με τις ανάγκες της εκάστοτε εποχής. Στην περίπτωση που η έμφαση δίδεται στον τελικό σκοπό χωρίς να είναι σαφή τα μέσα με τα οποία θα επιτευχθεί, το αποτέλεσμα είναι η ουτοπία, δηλαδή ένας αξιολογικός ονειρόκοσμος («dream world»)⁴⁰ ή ένας ρομαντικός ιδεαλισμός, όπως είναι ο φιλειρηνισμός, η ισότητα κλπ. Όταν όμως συνδυάζονται οι δύο αυτές όψεις, τότε καταλήγουμε σε ένα πλήρες χριστιανικό σύμβολο και την αναζήτηση «του ενεργού μυστικισμού της τέλειας κατάστασης», η οποία θα επιτευχθεί μέσα από τη ριζική μεταμόρφωση της ανθρώπινης φύσης.⁴¹

Ο Ολοκληρωτισμός είναι ο συνδυασμός της τελεολογικής και της αξιολογικής τάσης, οι οποίες είναι ουσιώδεις για τη διαμόρφωσή του. Συνδυάζονται υπό μία λειτουργική φόρμουλα όπου δίνεται έμφαση τόσο στα μέσα επίτευξης της προόδου - η οποία νοείται ως ποιοτική και ποσοτική αύξηση των υπαρχόντων αγαθών - όσο και στον τελικό σκοπό, τον ουτοπικό στόχο, την τέλεια κατάσταση ανθρώπου και κράτους. Το ολοκληρωτικό κράτος, ελέγχοντας τόσο τον τελικό σκοπό όσο και τα μέσα επίτευξής του, αποκτά απόλυτη κυριαρχία επί των πολιτών του. Εάν το κράτος όμως έχει την απόλυτη εξουσία συνεπάγεται ότι κάθε ατομική άποψη παραμερίζεται και επικρατεί η απόλυτη υπακοή, έτσι ώστε κάθε ατομική αντίσταση να μεταφράζεται σε μηχανιστικό ελάττωμα και να εξολοθρεύεται - καθώς κάθε ατομική πράξη σε αυτό το πλαίσιο έχει απρόσωπο χαρακτήρα. Οι μηχανισμοί καταστολής και εξόντωσης δεν ενεργοποιούνται ενάντια σε έναν μοναδικό/ιδιαιτέρο άνθρωπο αλλά σε ένα λειτουργικό σφάλμα που είτε διορθώνεται είτε καταστρέφεται.

Εν κατακλείδι, στο σύγχρονο κράτος δεν διακυβεύεται απλά ένας ορισμός αλλά η ίδια η ζωή.⁴² Επομένως, στο βαθμό που κάποιος ενσωματώνεται με απόλυτα ορθολογικό τρόπο σε έναν ορθολογικό ορισμό της πραγματικότητας που έχει δομηθεί αποκλειστικά σε ανθρωπιστικό πλαίσιο, ιδιαιτέρως όταν το διακύβευμα είναι η εξουσία και η

---

⁴⁰ Ο Voegelin με τον όρο «αξιολογικός ονειρόκοσμος», αναφέρεται στην ουτοπία όπως αυτή περιγράφεται στο έργο του More

⁴¹ Ibid., σελ. 186

⁴² Ibid., σελ.28-29

κυριαρχία, τότε αποδέχεται τον ανορθολογισμό της αντιπαλότητας και τον κίνδυνο της φυσικής εξόντωσης όπως ένας πιστός.

Ως προς την ορθολογικότητα των επιλογών ή των κατευθύνσεων της Νεωτερικότητας ο Voegelin εξετάζει και άλλον ένα παράγοντα που συμβάλλει στο εξουσιαστικό φαινόμενο, τον ηγέτη.

Κάθε κοινωνία υπάρχει όταν έχει την αντιπροσώπευση που εξασφαλίζει την ύπαρξή της και τη διαιώνισή της. Κατά τον Voegelin, η αντιπροσώπευση χωρίζεται σε δύο επιμέρους διαστάσεις, την υπαρξιακή εκπροσώπηση και την υπερβατική εκπροσώπηση. Στην πρώτη, ο ηγέτης είναι αυτός που κατέχει την πραγματική πηγή της κυριαρχίας, την εξουσία, και η κοινωνία εξαρτά την ύπαρξή της από την ικανότητα του εκπροσώπου της να διαχειριστεί τα εσωτερικά και εξωτερικά ζητήματά της. Στη δεύτερη, οι ικανότητες του εκπροσώπου εξαρτώνται από το βαθμό στον οποίο αυτός εκπροσωπεί την υπερβατική αρχή του Θείου, τη λογική ή την πνευματική υπόσταση. Όσο παράδοξο και εάν φαίνεται αυτό, η διχοτόμηση των δύο αυτών διαστάσεων στη Νεωτερικότητα μπορούν να φέρουν σαν αποτέλεσμα έναν ηγέτη ο οποίος στη διάσταση της υπαρξιακής εκπροσώπησης είναι εξαιρετικά αποτελεσματικός χωρίς ωστόσο να εκπροσωπεί ταυτόχρονα ούτε τη λογική ούτε την πνευματικότητα. «Αυτό είναι το πρόβλημα του Χίτλερ.»⁴³ Από την κατηγοριοποίηση αυτή προκύπτουν κάποιες προβληματικές αντικρουόμενες μεταξύ τους. Από τη μία, αυτός ο οποίος έχει την εξουσία- που είναι αναμφισβήτητη πηγή κυριαρχίας- μπορεί να προκαλεί δεινά στην ανθρωπότητα χωρίς να υφίσταται κανενός είδους αξιολογική κριτική γιατί ασκεί τα δικαιώματα της κυριαρχίας του. Για τον Voegelin ωστόσο, όποιος μπορεί να προκαλέσει δεινά στην ανθρωπότητα επειδή είναι παράλογος ή παρά το γεγονός ότι είναι παράλογος, τότε δέον είναι να υφίσταται την αξιολογική κρίση και αμφισβήτηση τόσο της κυριαρχίας του όσο και της ηθικής του υπόστασης. Κυρίως όμως, «ο κόσμος που επιτρέπει στον εαυτό του να ταρακουνηθεί από έναν παράλογο άνθρωπο, είναι άθλιος».⁴⁴ Το μύθο της χαρισματικής

---

⁴³ Eric Voegelin, *Hitler and the Germans*, επιμ. και μετάφρ. Detlev Clemens και Brendan Purcell, University of Missouri Press, Κολούμπια Μισούρι, 1999, Τομ. 31, σελ. 80

⁴⁴ Ibid., σελ. 81

ηγεσίας του Χίτλερ υποστήριξε η διαστρεβλωμένη εικόνα περί της ανθρώπινης φύσης που παρουσίασε ο θετικισμός της μοντέρνας εποχής του οποίου ο Χίτλερ υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής. Η υποβολή της ανθρώπινης φύσης στις μεθόδους της μοντέρνας επιστημονικής έρευνας, η οποία ακολουθούσε τις μεθόδους των φυσικών επιστημών, είχε σαν αποτέλεσμα την αποκοπή του ανθρώπου από κάθε πηγή πνευματικότητας, δηλαδή από την κοινή πηγή της λογικής και του πνεύματος. Αυτό όμως συνιστά διακοπή του ανθρώπου από ένα τμήμα της πραγματικότητας της φύσης του. Η πραγματικότητα τότε χαρακτηρίζεται από έλλειψη, και αυτό συνιστά και έλλειψη στοιχείων της ίδιας της ανθρώπινης υπόστασης όπως είναι η ιστορική και πνευματική μοναδικότητά του.⁴⁵ Η Νεωτερικότητα δεν απαλλάσσεται από τις ευθύνες της αντιθέτως βαρύνεται από αυτές, καθώς φαίνεται ότι έχει συντελεστεί αποσύνθεση του πνεύματος και της λογικής της ίδιας της δυτικής πολιτικής και πολιτισμικής κουλτούρας υπό τις συνθήκες που όρισε η Νεωτερικότητα σε βαθμό τέτοιο που να επιτρέψει ή να μην αποτρέψει την επιτυχία του Χίτλερ.⁴⁶

Συνοψίζοντας, αξίζει να τονίσουμε το κυρίαρχο επιχείρημα του Voegelin από το οποίο εκπορεύονται οι ιδεολογικές και πνευματικές συλλήψεις γύρω από το ζήτημα της Νεωτερικότητας. Η από-θεοποίηση αποσταθεροποίησε όχι μόνο τον κώδικα της πίστης αλλά περισσότερο τον κώδικα της εσωτερικής πνευματικής λειτουργίας και συνοχής του κόσμου. Η πνευματικότητα έγκειται σε μία γενική υπαρξιακή γνώση μέσα από την οποία αναζητείται η ουσία κάθε πτυχής του έμβιου και μη έμβιου κόσμου, η κατανόηση της ύπαρξης και της ανυπαρξίας, η επεξήγηση του Είναι και του μη-Είναι. Σε έναν κόσμο που ανέπτυξε τη δυναμική του πάνω στη βεβαιότητα της γνώσης με ταυτόχρονη αλματώδη ανάπτυξη των τεχνών και των γραμμάτων μετά το Μεσαίωνα, που συνοδευόταν από πληθυσμιακή και τεχνολογική ανάπτυξη, η εκκοσμίκευση αναδύεται μέσα από την κατάτμηση της υπαρξιακής γνώσης με μεθόδους που χρησιμοποιεί η

---

⁴⁵ Ibid., σελ. 86-88

⁴⁶ Ibid., σελ. 80-81

επιστήμη. Το κοινωνικό άγχος που προκαλούσε η αβεβαιότητα της Θρησκείας λειτουργούσε ως τροχοπέδη καθώς η μεγαλύτερη αβεβαιότητα στη ζωή του ανθρώπου ήταν η ουσία του Χριστιανισμού. Η σχέση με τον έναν υπερφυσικό Θεό, στηριζόταν μόνο στους δεσμούς της πίστης και στην ελπίδα για την εξιλέωση στο επέκεινα. Η ενσωμάτωση της Χριστιανικής λύτρωσης στην ανθρώπινη ιστορία με την πραγμάτωση της σωτηρίας υπό ανθρώπινη και μόνον συμβολή, αποσκοπούσε στην καλλιέργεια αισθήματος ασφάλειας ως προς το νόημα και την πορεία της ιστορίας και κατά συνέπεια ως προς τη θέση του ανθρώπου σε αυτήν. Σύμφωνα με τον Griffin δε, ο Voegelin προσεγγίζει την πολιτική Θρησκεία ως μία παρωδία του Χριστιανισμού, μία εκκοσμικευμένη και αιρετική εκδοχή αυτού υπό το όνομα ενός γνωστικισμού, για να προχωρήσει περαιτέρω στη διαπίστωση ότι όλα τα μοντέρνα καθεστώτα και οι ιδεολογίες τους δεν είναι υποκατάστατο της Θρησκείας αλλά εκμοντερνισμένες και ενσωματωμένες στην ιστορία εκδοχές των εκκοσμικευμένων παρωδιών της πραγματικής Θρησκείας.⁴⁷

Ενώ για τον Voegelin η πολιτική Θρησκεία κινείται στα πλαίσια μίας οντολογίας και συνδέεται με τις πρωταρχικές θεωρίες που συνετέλεσαν στον ορισμό της ύπαρξης, και τον προσδιορισμό της εξέλιξής της και της κατεύθυνσής της, για κάποιους θεωρητικούς κινείται στα όρια της πολιτικής και για κάποιους άλλους στα όρια της Θρησκείας, αλλά για όλους η διαπλοκή των δύο αυτών όψεων της έννοιας - θεωρίας συνάδει σε κάποιο βαθμό με την ανάδυση, την ανάδειξη ή την πτώση ολοκληρωτικών καθεστώτων. Στα κείμενα που ακολουθούν αναδεικνύονται οι ποικίλες προσεγγίσεις στην έννοια της πολιτικής Θρησκείας και παρουσιάζεται όλο το φάσμα της έννοιας η οποία είτε εντάσσεται σε ένα απόλυτα θρησκευτικό πλαίσιο, είτε αξιολογείται ως προς την εργαλειακή της αξία στην πολιτική είτε ακυρώνεται τελείως και αντικαθίσταται αμιγώς από την πολιτική.

---

⁴⁷ Roger Griffin, "Introduction: God's Counterfeiters? Investigating the Triad of Fascism, Totalitarianism and (Political) Religion", εις: *Fascism, Totalitarianism and Political Religion*, επιμ. Roger Griffin, Routledge, Λονδίνο, 2005, σελ. 13-14

II. Η Πολιτική Θρησκεία ως μέσο κατάκτησης μίας δαιμονικής αρχής

Η πολιτική Θρησκεία για τον Hoyer, ήταν το αποτέλεσμα ενός δομικού ελαττώματος της Νεωτερικότητας και αποτέλεσε αναμφίβολα εργαλείο κατάκτησης της εξουσίας και διαχείρισης αυτής. Ωστόσο, υπό το πλαίσιο της Νεωτερικότητας αναπτύχθηκε μία σύνδεση ανάμεσα στην μοντέρνα εναγώνια προσπάθεια απόκτησης εξουσίας και σε μια δαιμονική εξουσία, αρχή. Η κατάκτηση της εξουσίας, με άλλα λόγια η απόλυτη κυριαρχία του ανθρώπου στην πολιτική, είναι συνυφασμένη με την πρόοδο, με την ασφάλεια και την αξία της ζωής. Ωστόσο ο σύγχρονος άνθρωπος δεν έχει εκπαιδευτεί να χρησιμοποιεί την εξουσία σωστά γιατί υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να την χρησιμοποιήσει λάθος. Εφόσον λοιπόν δεν υπάρχει μία μέθοδος ή κάποια παράδοση στη διαχείριση της εξουσίας τείνει να θεωρείται όλο και περισσότερο μια φυσική διαδικασία. Η εξουσία φέρει και - παραδόξως ταυτόχρονα - υπολείπεται των πρωταρχικών νεωτερικών χαρακτηριστικών. Φέρει ένα αξιακό και ηθικό πρόταγμα της εξέλιξης και όμως στερείται ηθικής αφού αποκλειστική δίοδος της προόδου είναι η επιστημονική και άρα ανεπηρέαστη από ηθικές συνιστώσες μέθοδος. Έτσι, από τη στιγμή που η εξουσία εμποτίζεται με την αξία της προόδου μετουσιώνεται σε αντικείμενο υπεράνω κάθε ανθρώπινης παρέμβασης που έχει τη δυνατότητα να καθορίσει τη δράση - κοινωνική, πολιτική και οικονομική. Έτσι, η εξουσία δαιμονοποιεί τον εαυτό της σαν μια δημιουργία που φτιάχτηκε από το Θεό για καλό αλλά η ανικανότητα ή η άγνοια των ανθρώπων την έκανε μία δύναμη δαιμονική, κακή.⁴⁸

---

⁴⁸ Winfrid Hoyer, "Terror and salvation: experience of political events in the work of Romano Guardini", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετάφρ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2004, Τομ. I, σελ. 146-148

III. Πολιτική Θρησκεία ως η κοσμική μορφή της Θρησκευτικότητας στη Νεωτερικότητα

Οι πολιτικές θρησκείες - όπως αυτές εντοπίζονται στα ολοκληρωτικά καθεστώτα της Νεωτερικότητας - υπηρετούν την ανθρωπιστική διάσταση της παντοδυναμίας της ανθρώπινης βούλησης και δημιουργίας. Κατά τον Riegel αποτελούν το αποτέλεσμα της Γνωστικής Επανάστασης γιατί έχουν δομηθεί στην ιδέα της καταστροφής των ιδεών που επικρατούσαν για χρόνια, δηλαδή στην καταστροφή του Χριστιανισμού. Από αυτή την πλευρά, η έννοια της πολιτικής θρησκείας είναι ασύμβατη με κάθε έννοια θρησκευτικής νομιμοποίησης καθεστώτων στη Νεωτερικότητα. Ωστόσο υπάρχει μία σύνδεση ανάμεσα στις πολιτικές θρησκείες και το Χριστιανισμό, η οποία εκπηγάζει παραδόξως από τον αυτό-προσδιορισμό του Χριστιανισμού και συνίσταται στο μήνυμα της λύτρωσης. Στην περίπτωση του Χριστιανισμού αυτό επιτυγχάνεται με την έλευση της Παρουσίας ή άλλως με την επίτευξη ενός τελικού σκοπού, της αιώνιας ευημερίας στην τέλεια κοινωνία. Ο Χριστιανισμός διαμόρφωσε ένα κανάλι επικοινωνίας ανάμεσα σε εγκόσμιο και υπερβατικό μέσα από την υπόσχεση της λύτρωσης με την Παρουσία του Θεού στο απώτερο μέλλον έτσι ώστε η προσμονή της να εξουδετερώνει το φόβο της μη ικανοποίησης της ανάγκης για σωτηρία. Η αναβολή της εκπλήρωσής της όμως νομιμοποίησε το σώμα της εκκλησίας ως τον εξωτερικό εκπρόσωπο του υπερβατικού μέσα στους αιώνες, για να μεταφέρει το μήνυμα της λύτρωσης και να διατηρεί τη σχέση εγκόσμιου και υπερβατικού ζωντανή. Έτσι, η πνευματική διαβίβαση του υπερβατικού στην εκκλησία και η επίγεια θεσμοθέτηση οδήγησαν σε έναν δυϊσμό που συνίστατο στην ύπαρξη δύο ξεχωριστών σφαιρών, του βιώματος της πίστης και της δομής της πίστης. Ο Γνωστικισμός και ο απότοκός του η πολιτική θρησκεία, κατέστρεψαν αυτό το δυϊσμό και απέδωσαν στους ανθρώπους ιδιότητες που μέχρι τότε δεν είχαν, διαχέοντας την εμπειρία του υπερβατικού στην πολιτική κοινότητα και προσδίδοντας ιερή σημασία σε ζητήματα που άπτονταν αποκλειστικά του επίγειου κόσμου. Ως εκ τούτου μπορούμε να ομαδοποιήσουμε τη Χριστιανική πίστη και τους σκοπούς της με τις πολιτικές θρησκείες σε μία κοινή κατηγορία μέσα στην οποία αναπτύσσονται σχέσεις ανταλλαγής και

επιρροής.⁴⁹ Μέσα από αυτή τη σχέση διαπιστώνεται η σύνδεση ενός θρησκευτικού φαινομένου με ένα κοσμικό και μάλιστα νεωτερικό φαινόμενο. Οι πολιτικές θρησκείες, δεν κάλυψαν απλά εξωγενώς το κενό που δημιούργησε η εκκοσμίκευση, αλλά ενσωμάτωσαν με όρους οργανικότητας και απελευθέρωσαν πρακτικές, συναισθήματα (π.χ. Δέος και φόβο) και πίστη, στοιχεία που πρωταρχικά ανήκουν στην Χριστιανική παράδοση καθιστώντας σαφές ότι η Νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο θρησκευτικότητας, η οποία αποκτά την κοσμική μορφή της μέσα από τις πολιτικές θρησκείες. Έτσι δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι τελευταίες αποτέλεσαν απλά το υποκατάστατο θρησκειών παρά αδιαίρετο κομμάτι της Νεωτερικότητας.⁵⁰

IV. Επιστημονισμός και πολιτική θρησκεία

Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα αποτελούν ιδιόμορφες περιπτώσεις πολιτικής κυριαρχίας που χαρακτηρίζονται τόσο από στοιχεία της Νεωτερικότητας όπως ο επιστημονισμός, ο ανθρωπισμός κ.ο.κ. όσο και από θρησκευτικά στοιχεία όπως η σωτηρία/λύτρωση της κοινωνίας με την επίτευξη του τέλους, δηλαδή του τελικού σκοπού. Αυτός ο συνδυασμός καθίσταται κατανοητός εάν ληφθεί υπόψη ο μεγάλος βαθμός διαπλοκής της έννοιας της Νεωτερικότητας με την έννοια της θρησκείας. Ο Χριστιανισμός διακηρύσσει το διαχωρισμό των δύο κόσμων του θρησκευτικού και του κοσμικού, και το μήνυμά της σωτηρίας περιορίζεται στην μετά θάνατον κατάσταση, δηλ. σε έναν κόσμο πέρα από τον ιστορικό χρόνο. Αυτό αποτελεί και το βασικό σημείο διαφοροποίησης του Χριστιανισμού με τις θεωρίες του ολοκληρωτισμού. Ο Χιλιασμός από την άλλη πλευρά, ο οποίος αποτελεί θρησκευτικό κίνημα/αίρεση στους κόλπους του Χριστιανισμού, υπόσχεται στους πιστούς λύτρωση σε αυτόν τον κόσμο και όχι στη Βασιλεία του Θεού.⁵¹ Κατά τα χιλιαστικά κινήματα, η χιλιετής βασιλεία εισάγεται με τον ερχομό του Μεσσία ξανά στη

⁴⁹ Klaus –Georg Riegel, “Marxism-Leninism as political religion”, εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετάφρ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II, σελ. 65

⁵⁰ Ibid., σελ. 65-66

⁵¹ Tzvetan Todorov, “Totalitarianism: Between Religion and Science”, *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2:1, σελ. 28-42, Ιανουάριος 2001, σελ. 28-29

γη. Η τελευταία αυτή περίοδος θα καταλήξει στην Ημέρα της Κρίσης. Η έννοια της λύτρωσης βέβαια και σε αυτή την περίπτωση υφίσταται μόνον σε συνάρτηση με μία παρέμβαση του υπερφυσικού. Στον αντίποδα βρίσκεται ο Ουτοπισμός, ο οποίος συγκροτείται υπό το αίτημα και την επιθυμία της δόμησης της τέλει κοινωνίας χωρίς την οποιαδήποτε υπερφυσική διαμεσολάβηση. Εμφωρούμενος ο Ουτοπισμός από την έννοια της ουτοπίας, η οποία αποτελεί «μία διανοητική κατασκευή, μία εικόνα της ιδανικής κοινωνίας», συντονίζει όλες τις λειτουργίες του υπό την αναγκαιότητα της άμεσης εγκαθίδρυσης της τέλει κοινωνίας - κατά τρόπο τέτοιο ώστε ο καταναγκασμός και η βία να αποτελούν αναπόφευκτα το μέσο επίτευξής της.⁵²

Τα ολοκληρωτικά δόγματα αποτελούν το αποτέλεσμα του συνδυασμού Ουτοπισμού και Χιλιασμού, καθώς, όπως κάθε άλλο δόγμα σωτηρίας, ανήκουν στην κατηγορία της Θρησκείας. Παρά ταύτα, η βάση αυτού του ουτοπισμού παρουσιάζει μία παραδοξότητα για θρησκεία καθώς στηρίζεται σε ένα δόγμα που φέρεται να είναι το αντίθετο της θρησκείας, στον επιστημονισμό.⁵³ Σύμφωνα με τον επιστημονισμό, ο κόσμος στη δομή του χαρακτηρίζεται από συνοχή και καθίσταται σε όλα τα επίπεδά του διαφανής στον άνθρωπο, ο οποίος έχει τη δυνατότητα χάρις τη λογική και τη δύναμη της γνώσης που του προσφέρει η επιστήμη «να διεισδύει σε όλα τα μυστικά της φύσης» και να παρεμβαίνει αποφασιστικά στη διαμόρφωσή τους.⁵⁴ Με μια στείρα επαγωγική λογική, η παρεμβατική επιστημονική τεχνική που χρησιμοποιείται στη φύση νομιμοποιείται να χρησιμοποιηθεί και στον άνθρωπο. Έτσι όπως αυτή μπορεί να επιφέρει αλλαγές σε όλα τα έμβια όντα διορθώνοντας ατέλειες, μπορεί να δημιουργήσει τον Νέο άνθρωπο, τον άνθρωπο χωρίς ατέλειες οδηγώντας προς μία ισοπέδωση όπου «ό,τι είναι λογικό για τις αγελάδες είναι λογικό [και] για τους ανθρώπους».⁵⁵

Αυτή η προσέγγιση του επιστημονισμού είναι αληθοφανώς η ορθή αφού στηρίζεται στην αντικειμενικότητα της επιστήμης. Κατά τον Τοδορον ωστόσο, αυτή η πεποίθηση δεν

---

⁵² Ibid., σελ. 29

⁵³ Ibid., σελ.30

⁵⁴ «Science, an exercise in understanding the world, gives rise to technique, an exercise in transforming it», ibid., σελ.30

⁵⁵ Ibid., σελ.31

αποτελεί παρά μία φενάκη. Στηρίζεται στην ικανοποίηση ενός αιτήματος πίστης καθώς η διαφάνεια της πραγματικότητας πέρα και πάνω από κάθε επιστημονική μέθοδο δεν μπορεί να αποδειχθεί ή να απορριφθεί αντίστοιχα. Στο βαθμό που στην επιστήμη όχι απλώς επιτρέπεται αλλά επιβάλλεται η ελευθερία άσκησης κριτικής φαντάζει αντιφατική η θεώρηση του επιστημονισμού ότι η αλήθεια του επιστημονικού συμπεράσματος είναι απόλυτη, μοναδική κι αδιαμφισβήτητη. Υπό το πρίσμα αυτό ο επιστημονισμός οικειοποιείται την επιστήμη· δεν είναι επιστήμη παρά ανήκει στην κατηγορία της θρησκείας. Αντίστοιχα στα ολοκληρωτικά καθεστώτα εντοπίζεται το ίδιο μοτίβο. Απαιτείται η δήλωση πίστης σε μια πολιτική που ισχυρίζεται ότι λειτουργεί υπό το καθεστώς της επιστήμης, ως εκ τούτου υπό το καθεστώς μίας αδιαμφισβήτητης αλήθειας, νομιμοποιώντας ταυτόχρονα στην ίδια αρχή και τα μέσα άσκησης - επιβολής αυτής της πολιτικής.⁵⁶

Η γνώση και η επιστήμη που είναι προϊόντα της ανθρώπινης λογικής αποτέλεσαν την μαγιά της Νεωτερικότητας όταν αρθρωνόταν όλο και πιο καθαρά το αίτημα της υπέρβασης της αυθαίρετης παράδοσης που καθόριζε την πολιτική και της παραπαίουσας θρησκείας. Παρότι ο επιστημονισμός λοιπόν αποτελεί στοιχείο της Νεωτερικότητας δεν αποτελεί «την κρυμμένη αλήθεια, το αναπόφευκτο αποτέλεσμα ολόκληρου του μοντερνισμού»⁵⁷ Έτσι και ο Ολοκληρωτισμός δεν αποτελεί το αναπόφευκτο αποτέλεσμα κάθε Δημοκρατικής απόκλισης η οποία ενστερνίζεται ή υιοθετεί τις αρχές της Νεωτερικότητας. Υπάρχουν πολλά ρεύματα σκέψης στη Νεωτερικότητα και κανένα δεν οδηγεί νομοτελειακά στον ολοκληρωτισμό.⁵⁸ Με άλλα λόγια κανένα στοιχείο ή θεωρία δεν επιφέρει αιτιοκρατικά τον ολοκληρωτισμό. Ο τελευταίος σηματοδοτήθηκε από παράγοντες που λειτούργησαν συνδυαστικά και διαδραστικά: το επαναστατικό πνεύμα που επέτασσε την προσφυγή στη βία, το όνειρο του χιλιασμού να εγκαθιδρύσει τον

---

⁵⁶ Ibid., σελ. 32

⁵⁷ Ibid., σελ. 33

⁵⁸ Ακόμα και τον Ουτοπικό επιστημονισμό, ο οποίος αποτελεί τον πυρήνα του ολοκληρωτικού σχεδιασμού, δεν θα μπορούσαμε να τον κατατάξουμε στον αντίποδα της Δημοκρατίας. Αντιθέτως συνυπάρχει με άλλες τάσεις στη δημοκρατία και καταφεύγουμε σε αυτόν κάθε φορά που χρησιμοποιούμε την επιστήμη για να βελτιώσουμε κάποιον τομέα της κοινωνίας – είτε την οικονομία, είτε τη βιολογία κ.ο.κ, Ibid., σελ. 39-40

παράδεισο στη γη και το δόγμα του επιστημονισμού που αξίωνε ότι η απόλυτη γνώση του ανθρώπου είναι εφικτή.⁵⁹

V. Η Θρησκεία ως το σημαντικότερο πεδίο διαμόρφωσης της πολιτικής και της κοινωνίας

Η θρησκευτικότητα για τον Di Rienzo δεν αποτελεί το αποκλειστικό πεδίο της Χριστιανικής παράδοσης, η οποία μόνον μέσα από την πολιτική θρησκεία εμποτίζει τη Νεωτερικότητα παρά ένα φαινόμενο που εκφράζει κάθε επίπεδο της ανθρώπινης ύπαρξης, έκφρασης και δράσης και καλύπτει όλο το φάσμα των πολιτικών εκφάνσεων από τη Δημοκρατία μέχρι τον Ολοκληρωτισμό.

Το θρησκευτικό φαινόμενο λοιπόν, αποτελεί το σημαντικότερο πεδίο διαμόρφωσης τόσο της πολιτικής όσο και της κοινωνίας. Η καθοριστική λειτουργία της θρησκείας επισκιάζεται από τα μοντέρνα πολιτικά φαινόμενα εξαιτίας της λανθασμένης μεταχείρισης των όρων και των εννοιών που τα προσδιορίζουν οδηγώντας μας σε λάθος συμπεράσματα. Αυτή η κακή μεταχείριση οφείλεται αφενός στην πεποίθηση ότι υφίσταται μία φυσική και κοινή για όλους κατανόηση του όρου «θρησκεία», και αφετέρου στο γεγονός ότι στο Δυτικό κόσμο υφιστάμεθα όλοι μία παραδοσιακή επιρροή που υπαγορεύει την αναγνώριση τριών κυρίαρχων θρησκειών - οι οποίες αποτελούν τις ευρύτερα διαδεδομένες θρησκείες και δεν είναι άλλες από το Χριστιανισμό, τον Ιουδαϊσμό και τον Ισλαμισμό - σε σχέση με τις οποίες διαμορφώνουμε τα πρωταρχικά μας κριτήρια περί της θρησκευτικότητας.

Συνηθίζουμε να προσαρμόζουμε στο περιορισμένο πλαίσιο της κάθε καθιερωμένης θρησκείας όλο το φάσμα της θρησκευτικότητας και αντιστρόφως. Στην προσπάθεια να αποσαφηνιστούν τα όρια που υπάρχουν ανάμεσα στις διάφορες εκδηλώσεις της θρησκείας, τίθεται το κριτήριο της ελευθερίας της επιλογής μέσα από το οποίο προκύπτει ο διαχωρισμός του θρησκευτικού φαινομένου σε τρεις κατηγορίες: την

---

⁵⁹ Ibid., σελ. 36

αστική/πολιτική θρησκεία (civil), την πολιτική θρησκεία (political religion) και τέλος τη θρησκεία.⁶⁰ Η αστική-πολιτική θρησκεία (civil religion) είναι μία οργανική θρησκεία που βασιζέται στη δυνατότητα της επιλογής, η οποία (θρησκεία) σέβεται μία ποικιλία απόψεων και συμπυκνώνεται και ενοποιείται σε έναν πολιτικό-αστικό κώδικα. Αυτός ο κώδικας μπορεί να είναι ένα σύμβολο - όπως ο νομικός κώδικας κ.ο.κ Η πολιτική θρησκεία (political religion) είναι μία θρησκεία στην οποία είναι διαθέσιμη η δυνατότητα της επιλογής, αν και περιορισμένα, σαν να αποτελεί το σημαντικότερο οργανικό στοιχείο που χρησιμοποιείται στη διαμόρφωση της γνώμης.⁶¹ Τέλος, «η θρησκεία αποτελεί μία κοινότυπη δημιουργία της ανθρωπότητας, η οποία οργανώνει μία ομάδα ανθρώπων, χωρίς να τους δίνει τη δυνατότητα της επιλογής, μέσω της δημιουργίας ενός συστήματος πίστης που ενοποιεί, που δένει τα άτομα και την κοινότητα συμβιωτικά και περιοδικά επιβεβαιώνεται μέσα από μία σειρά από γιορτές και τελετουργικά.»⁶² Για τον Rienzo «η θρησκεία αποτελεί βασική μορφή οργάνωσης και για αυτό το λόγο παραμένει η βάση της δυτικής πολιτικής». ⁶³ Αυτή η θεώρηση προκαταλαμβάνει τη διαπλοκή του πολιτικού και θρησκευτικού φαινομένου υπό τους όρους που θέτει η θρησκεία έτσι ώστε «η πολιτική [να μην] είναι τίποτα περισσότερο από την εκ νέου ανακάλυψη της θρησκείας με την επιλογή. Ενώ η θρησκεία είναι ένα σύστημα οργάνωσης που διευθύνει τη ζωή στην ολότητά της μέσα από μία μη εθελούσια αφοσίωση, η πολιτική επιτρέπει στο οργανικό σύστημα της πίστης να αλληλεπιδρά με την επιλογή». ⁶⁴

Κοινός τόπος στη θρησκεία και την πολιτική είναι η έννοια του περιορισμού - έστω και εάν αυτός υπάρχει σε λανθάνουσα μορφή. Η θρησκεία με τον περιορισμό, δηλ. με τους κανόνες, επιβάλλει μία τάξη, μία ιεραρχία, ένα πνευματικό και ιδεολογικό «συμμάζεμα» σε κάποιες πρωταρχικές αδρές γραμμές και κανόνες - όπως η πίστη στο Θεό. Η δε πολιτική, ορίζει ως καθοδηγητή ένα σύστημα κανόνων οι οποίοι επιτρέπουν ή

---

⁶⁰ S.R. Di Rienzo, "The Non-Optional Basis of Religion", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 3:3, σελ. 75-98, Ιανουάριος 2002, σελ. 83

⁶¹ Ibid., σελ. 81

⁶² Ibid., σελ. 77

⁶³ Ibid., σελ. 83

⁶⁴ Ibid., σελ. 80

«επιβάλλουν» την επιλογή, επιβάλλει δηλαδή μία κατάσταση ευταξίας μέσα από τον Θεσμικό περιορισμό.

Στη Θρησκεία και στις υποκατηγορίες της, η ισορροπία της ανοχής της επιλογής εξασφαλίζεται μέσα από μία αίσθηση δικαίου η οποία κωδικοποιείται στο νομικό/Θεσμικό ή Θρησκευτικό σύστημα της πολιτείας μέσα από την φαντασιακή κατασκευή του εξωτερικού παρατηρητή ο οποίος αποτελεί την προσωποποίηση της αντικειμενικότητας αφού βρίσκεται έξω από την κοινωνία, την εποπτεύει και την ρυθμίζει ανεπηρέαστος από φαινόμενα που έχουν ψυχοκοινωνικό αντίκτυπο. Έτσι στην περίπτωση της αστικής/πολιτικής Θρησκείας (civil religion) ο εξωτερικός αυτός παρατηρητής είναι δημιούργημα του συνόλου της κοινωνίας και του καθένα ξεχωριστά. Εκπροσωπεί το Μέσο και τη Μετριότητα, δηλαδή τη δημοκρατική έκφραση ενός κράτους. Στην πολιτική Θρησκεία (political religion) από την άλλη, η πολιτική προβάλλει τις επιθυμίες της σε έναν τρίτο, το Θεό, ώστε να αποκτήσουν την αντικειμενικότητα αυτή που θα νομιμοποιεί την επιβολή τους - αφού η κατηγορία αυτή της Θρησκείας περιορίζει το δικαίωμα της επιλογής. Στη Θρησκεία τέλος, επίσης υπάρχει ο ξένος, ο Θεός, ο οποίος όμως δεν είναι απλός παρατηρητής αλλά είναι και δημιουργός αφού ορίζει την αρχή, το τέλος και το επέκεινα της ζωής, στην οποία η δυνατότητα επιλογής για τον άνθρωπο είναι μηδενική.

Κατά τον Rienzo, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα ανήκουν στην κατηγορία της Θρησκείας γιατί η ιδεολογική τους βάση στηρίζεται στο στοιχείο της μη επιλογής. Στον Εθνικοσοσιαλισμό το στοιχείο αυτό είναι η φυλή και η πίστη στην καθαρότητα του αίματος,⁶⁵ στο δε Κομμουνισμό είναι η νομοτελειακή πορεία της καπιταλιστικής κοινωνίας προς την καταστροφή και την εδραίωση του Σοσιαλισμού.

Η κριτική που μπορεί να ασκηθεί στην επιχειρηματολογία του Rienzo σχετίζεται τόσο με τη θέση του απέναντι στη Θρησκεία όσο με τη θέση του απέναντι στην πολιτική. Ο συγγραφέας ορίζει τη Θρησκεία με όρους Δυτικής ιδεολογίας, ωστόσο ακυρώνει την επιχειρηματολογία του, προβάλλοντας μία Θρησκευτική προκατάληψη της Θρησκείας.

---

⁶⁵ Ibid., σελ. 88

Δεν απευθύνεται με επιστημονικά μέσα στη λογική αλλά στο συναίσθημα, παρουσιάζοντας τη θρησκεία ως μία δύναμη που καταδυναστεύει την ανθρώπινη ύπαρξη σε κάποιες περιπτώσεις ελαφρά - στην περίπτωση της αστικής-πολιτικής θρησκείας (civil religion), σε κάποιες άλλες πιο σκληρά - στην περίπτωση της πολιτικής θρησκείας (political religion) και τέλος σε κάποιες απόλυτα - στην περίπτωση της θρησκείας. Αν εξετάσουμε την ανατολική θρησκευτική παράδοση θα διαπιστώναμε την προβολή διαφορετικών προκείμενων από αυτές που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας ως προς την αναφορά και τεκμηρίωση της θρησκευτικότητας. Ένας βουδιστής λόγου χάρη θα υποστήριζε ενδεχομένως ότι η θρησκεία είναι αυτή η συνθήκη που του επιτρέπει να έχει απεριόριστη ελευθερία στην διαδικασία των επιλογών γιατί του ανοίγει έναν δρόμο ελευθερίας μέσα από την πνευματικότητα κάτι που στη σύγχρονη Δυτική σκέψη είναι συνυφασμένο με το σκοταδισμό και την οπισθοδρόμηση. Έπειτα, δομικό λάθος στη συλλογιστική του Rienzo αποτελεί και η αναγωγή όλων των ιστορικών και κοινωνικών φαινομένων στη θρησκεία, αγνοώντας όλες τις ανθρωποκεντρικές συνισταμένες που διαμορφώνουν το κοινωνικό και πολιτικό γίνεσθαι.

VI. Η πολιτική μυθολογία του Ολοκληρωτισμού

Ο όρος της θρησκείας τόσο για τον Voegelin όσο και για τους Riegel και Di Rienzo, μπορεί να χρησιμοποιείται σε ένα πλαίσιο εγκόσμιων φαινομένων με μία πολιτική ή κοσμική εννοιολογική απόχρωση ή μπορεί να χρησιμοποιείται για να εκφράσει αποκλειστικά τη σφαίρα του υπερβατικού που υφίσταται μόνο μέσα στο Χριστιανικό πλαίσιο. Ο διαχωρισμός αυτός ποτέ δεν ήταν σαφής και η διαπλοκή τους αυτή συνάδει με την πεποίθηση της ύπαρξης μίας παγκόσμιας καταγωγικής συνέχειας της μοντέρνας πολιτικής ιδεολογίας από τις διάφορες μορφές της παραδοσιακής θρησκείας. Υπό αυτή τη συλλογιστική βασικά στοιχεία της θρησκείας διαπλέκονται με πολιτικά

χαρακτηριστικά και αποκτούν τη λειτουργική τους μορφή στην πολιτική μυθολογία του Ολοκληρωτισμού.

Ο μύθος παρουσιάζει μία πρωτόγονη πίστη στην τάξη και την αιτιοκρατική εξέλιξη των γεγονότων και συνάδει με την πεποίθηση ότι πρέπει να υπάρχει ένας λόγος για την ύπαρξη των πάντων. Στην ολοκληρωτική ιδεολογία, αυτός ο λόγος ανάγεται στην ανάγκη απόδοσης του ρόλου της ευθύνης(της ενοχής) σε κάποιον άλλο, σε έναν εχθρό.⁶⁶ Ο Ναζισμός, επένδυσε στο μύθο της φυλετικής παλιγγενεσίας, ο οποίος ενέχει μία φυλετική-βιολογική πλευρά που προτρέπει στην διατήρηση της φυλετικής καθαρότητας, μία κοινωνική πλευρά - προτρέποντας σε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση έτσι ώστε η αναμόρφωση των παιδιών να συνάδει με τους σκοπούς της φυλετικής εξυγίανσης - και μία ηθική πλευρά που εμπεριέχεται στις εκκλήσεις για ανανέωση τόσο φυσική όσο και ηθική μέσα από τη συνείδηση της ανωτερότητας της κληρονομιάς τους. Νομιμοποίηση για τις πολιτικές εξόντωσης των Εβραίων ο Ναζισμός αντλεί από μία διαστρεβλωμένη εκκοσμικευμένη βιβλική παράδοση, σύμφωνα με την οποία οι Εβραίοι με κακόβουλους και αναληθείς ισχυρισμούς περί ύπαρξης Ισραηλινού κράτους και εβραίων κατοίκων επιδιώκουν την απαλλοτρίωση του φυσικού δικαιώματος της λευκής φυλής στην απευθείας καταγωγή της από τον εκλεκτό λαό του Θεού. Οι Εβραίοι δαιμονοποιούνται ως η πρωταρχική πηγή κάθε κοινωνικής δυσλειτουργίας. Ως παράσιτα που εμποδίζουν την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας, οι Εβραίοι πρέπει να εξοντωθούν καθώς επιτελούν - με βάση αυτήν την ερμηνεία - το ρόλο του μυθικού τέρατος, του εχθρού που πρέπει να εξοντωθεί στη θρησκευτική μυθολογία.⁶⁷

Ένα ακόμα μυθολογικό μοτίβο είναι αυτό της εμβληματικής μορφής, η οποία ηρωικά μάχεται ενάντια στις δυνάμεις του χάους και της καταστροφής⁶⁸ και συναρτάται στον ολοκληρωτισμό με δύο δομικά στοιχεία της πολιτικής θρησκείας - τη χαρισματική μορφή του ηγέτη, ο οποίος είναι ο εκφραστής των μεσσιανικών τάσεων του έθνους, και με την ύπαρξη ενός ισχυρού, ιεραρχικού οργανωτικού οικοδομήματος.

---

⁶⁶ John D. Barrow, *Theories of everything*, Vintage, Λονδίνο, 1992, σελ. 9

⁶⁷ Berlet, "Christian Identity: The Apocalyptic Style, Political Religion...", ό.π., σελ. 177

⁶⁸ Barrow, ό.π., σελ. 9

Στο ρόλο που διαδραμάτισε η χαρισματική ηγετική προσωπικότητα αποδίδει ο Kershaw τη δομική διαφορά των δύο ολοκληρωτικών καθεστώτων του Ναζισμού και του Σταλινισμού, η οποία καθόρισε και τη διάρκεια του καθενός στο χρόνο. Στο Ναζισμό, η κατάρρευση δεν προκλήθηκε από την ψυχοκοινωνική επιρροή της ιδεολογίας ή από το ρόλο της «σαρωτικής» ηγετικής παρουσίας του Χίτλερ η οποία εμπόδιζε την επιβολή ορίων και μέτρου, αλλά από εγγενή συστημικά σφάλματα στην οργάνωση των καθεστώτων, την επιβολή της ιεραρχίας και της γραφειοκρατίας.⁶⁹ Ο Χίτλερ είχε στηρίξει τη λειτουργία του καθεστώτος σε μία τρόπον τινά ημιφεουδαρχική οργάνωση που χαρακτηριζόταν από τις σχέσεις πίστης και αφοσίωσης των εμπλεκόμενων μερών προς το πρόσωπο του ηγέτη.⁷⁰ Η γη στην οποία ακμάζει το έθνος, το Ράιχ που αποτελεί την μονάδα στην οποία πολιτικά πραγματοποιήθηκε η εθνική ενότητα και η σημαία αποτελούσαν τα ιερά σύμβολα που είχαν κατακλύσει το ιερό κέντρο του έθνους. Ο Χίτλερ αποτελούσε τον εκπρόσωπο του έθνους και του Ράιχ καθιστώντας αυτή την νέα ιεροποιημένη πραγματικότητα το αντικείμενο της πίστης.⁷¹ Ο Χίτλερ είχε μετατρέψει τον ίδιο του τον εαυτό σε ιδεολογικό σύμβολο και γύρω από το μύθο του είχε αναπτύξει τον Εθνικοσοσιαλισμό. Με βάση αυτή τη δομή η συστημική παρεμβατικότητα του Χίτλερ ήταν περιορισμένη και εν γένει ασαφής και απόμακρη. Έτσι ο επιθετικός επεκτατισμός - που προαπαιτεί την ύπαρξη μίας καλά οργανωμένης και λειτουργικής γραφειοκρατίας - συνοδεύεται από ένα κατακερματισμένο και υποβαθμισμένο διοικητικό σύστημα με αποτέλεσμα την αυτό-υπονόμευση και αυτοκαταστροφή του Ναζιστικού καθεστώτος. Οι μέθοδοι οργάνωσης και διοίκησης των κατακτημένων περιοχών επαφίονταν στο Ράιχ

---

⁶⁹ Hans Mommsen, *Stalinism and Nazism : Dictatorships in comparison*, επιμ. Ian Kershaw and Moshe Lewin, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1997, σελ. 79

⁷⁰ Πολλές φορές δεν διάβαζε ούτε τα έγγραφα που αφορούσαν σημαντικά ζητήματα πολιτικής επιλογής. Το μόνο που υπέγραφε λέει χαρακτηριστικά ο συγγραφέας ήταν η νομοθεσία που του έφερναν μπροστά του ο πρόεδρος της Καγκελαρίας., Ian Kershaw, op. cit., σελ. 90-91

⁷¹ Ο Χίτλερ «χειροτονείται» ως ιερό πρόσωπο μέσα από τη χρήση ιερών συμβόλων που παραπέμπουν σε μεσσιανικές αναφορές. Ο Vondung επισημαίνει ωστόσο, ότι η ιδεαλιστική σκοπιά του Voegelin γύρω από την ιδέα του εθνικού πνεύματος το οποίο αποτελούσε την πλέον πραγματική κατάσταση που αντέχει στο χρόνο και γίνεται ιστορική πραγματικότητα μέσα από τα άτομα τα οποία νοούνται μόνον ως μέλη ενός έθνους, ήταν υπερεκτιμημένη – Klaus Vondung, “ ‘Religious faith’ in National Socialism”, εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετάφρ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II, σελ. 6-8

επιταχύνοντας την διάλυση της δημόσιας διοίκησης μεταθέτοντας την εξουσία του ελέγχου στα κομματικά στελέχη.⁷² Ο Χίτλερ εν γένει απέφευγε κάθε είδους θεσμική αλλαγή που θα επέφερε και τον περιορισμό της εξουσίας του. Η συνδυαζόμενη με τον ανωτέρω παράγοντα αμφισβήτηση της πολιτικής σε κάθε επίπεδο⁷³ και η σκανδαλώδης ενίσχυση των άμεσων συνεργατών του Χίτλερ, είχαν σαν αποτέλεσμα τη δομική παραμόρφωση του καθεστώτος έτσι ώστε να θεωρείται ο ιδεατός τελικός σκοπός ως μία ρεαλιστική πολιτική και ο πολιτικός συμβιβασμός ανέφικτος.⁷⁴

Από την άλλη, ο Σοβιετικός Κομμουνισμός χαρακτηριζόταν από υψηλό βαθμό γραφειοκρατικής οργάνωσης στην οποία ο Στάλιν εμπλεκόταν άμεσα.⁷⁵ Ο μύθος του Στάλιν υποβαλλόταν και επιβαλλόταν στο λαό μέσω της ενίσχυσης μιας ιδεολογικής ορθοδοξίας, η οποία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την αυστηρά γραφειοκρατική οργάνωση του καθεστώτος, και γιαυτό περιεβαλλόταν πάντα από την αίσθηση μιας ανασφαλούς διακυβέρνησης που στηριζόταν στον τρόμο της εκκαθάρισης.

«Ο δεσποτισμός αναπτύσσει την ιεραρχία, αλλά η ιεραρχία δεν μπορεί να υποστηρίξει το δεσποτισμό ο οποίος αρνείται τη μεγάλη σημασία της ιεραρχίας»⁷⁶

Ο δεσποτισμός του Στάλιν ήταν αρκετά ισχυρός ώστε να συντρίψει τους υπόλοιπους πολιτικούς ηγέτες του Κόμματος και να τεθεί επικεφαλής με ένα υπερσυγκεντρωτικό μοντέλο εξουσίας, ωστόσο δεν ήταν τόσο ισχυρός ώστε να τεθεί υπεράνω του γραφειοκρατικού συστήματος καθώς «το κράτος κατείχε και κινούσε τη βιομηχανία και τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας». Η γραφειοκρατία αποδείχθηκε ισχυρός αντίπαλος καθώς συναγωνιζόταν σε αυταρχικότητα τη Σταλινική ηγεμονικότητα. Κάθε

---

⁷² Mommsen, ό.π., σελ. 75

⁷³ Η αμφισβήτηση της πολιτικής συντελείτο σε βαθμό τέτοιο που οι νομοθετικές διευθετήσεις δεν γίνονταν κατόπιν υπουργικών συμβουλίων αλλά μέσω ανταλλαγής αλληλογραφίας μεταξύ των εμπλεκομένων τμημάτων – *ibid.*, σελ. 77

⁷⁴ *Ibid.*, σελ. 82

⁷⁵ Ο Στάλιν έστελνε συνεχώς ντιρεκτίβες και προέδρευε όλων των σημαντικών επιτροπών – Kershaw, ό.π., σελ. 91

⁷⁶ Lewin Moshe, *Stalinism and Nazism : Dictatorships in comparison*, επιμ. Ian Kershaw and Moshe Lewin, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1997, σελ. 71

κρίση αντιμετωπιζόταν κατόπιν πολιτικής απόφασης του ηγέτη, αλλά η σταθεροποίηση της λύσης οφειλόταν στο γραφειοκρατικό δίκτυο που αναπτυσσόταν αυτόματα εκεί. Έτσι, σύμφωνα με το Moshe, «ο υπερσυγκεντρωτικός (ηγέτης) χάριζε εξ ορισμού την εξουσία.»⁷⁷

«But whereas the Stalin cult was superimposed upon the Marxist-leninist ideology and Communist Party, and both were capable of surviving it, the 'Hitler myth' was structurally indispensable to, in fact, the very basis of, and scarcely distinguishable from, the Nazi Movement and its *Weltanschauung*»⁷⁸

Η διαφορά των δύο καθεστώτων έγκειται στον τρόπο με τον οποίο ενσωμάτωναν και αξιοποιούσαν την έννοια της πολιτικής θρησκείας στο σύστημα και την ιδεολογία τους. Στο μεν Ναζισμό, η ιδεολογία είχε δομηθεί γύρω από το σύμβολο του ηγέτη, ο οποίος ενσάρκωνε τις υπέρτατες αξίες του έθνους και στο πρόσωπο του οποίου αντικατοπτρίζονταν τα κοινωνικά κίνητρα. Στο δε Σταλινισμό, η ιδεολογία είχε δομηθεί στον πρωτεύοντα ρόλο της γραφειοκρατίας και είχε ενσωματώσει στις λειτουργίες του Κόμματος την αποστολή της πραγματοποίησης του Λενινιστικού μεσσιανισμού απελευθέρωσης της ανθρωπότητας από το καταπιεστικό καπιταλιστικό σύστημα και την καθοδήγησή της προς τον κομμουνιστικό επίγειο παράδεισο.

Ο Ολοκληρωτισμός ισορροπώντας στα άκρα, μπορεί να κινητοποιήσει τη μάζα μόνον μέσα από τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος το οποίο θα χαρακτήριζαν οι ακραίες συνθήκες. Αυτό επιτυγχάνεται με τη δημιουργία της αίσθησης μιας συνεχούς κρίσης, η οποία καθιστά τη συνεχή λειτουργία του μύθου απαραίτητη. Η πολιτική θρησκεία επεκτείνει τη λειτουργία του μύθου σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας, διαμορφώνοντας

---

⁷⁷ Ibid., σελ. 71

⁷⁸ Kershaw, ό.π., σελ. 94

με τα βασικά χαρακτηριστικά του μύθου τη δεοντολογία της κοινωνικής και εθνικής συμπεριφοράς.

Ο ολοκληρωτισμός στηρίζει την ιδεολογία του στα ιδανικά δύο παράλληλων αξιών. Το ιδανικό ενός νέου τέλους και μιας νέας αρχής ταυτόχρονα. Η αξία της ρητορικής περί του νέου τέλους συμπυκνώνεται στην επένδυση που γίνεται στο συμβολισμό του ήρωα και τις τιμές που αποδίδονται σε κάθε πεσόντα κατά την υπεράσπιση των μεγάλων αξιών του κράτους. Αυτός ο θάνατος αποτελεί τη θυσία για τη νέα ζωή, το νέο κράτος, για τη νέα αρχή, οπότε αποτελεί ένα νέο τέλος, μία καινούρια νοηματοδότηση στο χαρακτήρα του θανάτου, ένα νέο ιδανικό. Η νέα αρχή συμπυκνώνεται σε κάθε τελετουργικό εορτασμού του καινούριου ακόμα και στον επανορισμό του καινούριου – με κυρίαρχο το παράδειγμα της έναρξης του ημερολογίου, δηλαδή την έναρξη του χρόνου από την αρχή με την έναρξη του κράτους. Το πεδίο που εκτείνεται στον ενδιάμεσο χώρο ανάμεσα σε αρχή και τέλος, αποτελεί την πολύπλοκη και αντιφατική καθημερινή πραγματικότητα, η οποία δεν συνίσταται μόνο στην αλληλοδιαδοχή θανάτου και θριάμβου, φόβου και επιθετικότητας, αγάπης και μίσους που επέβαλλε μέσα από τα ακραία πρότυπά του ο ολοκληρωτισμός. Ελλείψει πολιτικής διαλεκτικής, ο ολοκληρωτισμός αδυνατεί να ελέγξει οτιδήποτε έχει σαν σημείο αναφοράς το μεσαίο χώρο, εκεί όπου η δυσκολία γίνεται βίωμα και η βούληση συναντάει πάλι τη λογική. Εφόσον η διατήρηση των άκρων αποτελεί τη μόνη σίγουρη οδό επιβίωσής του, η ρεαλιστική αφήγηση που επιτρέπει τη διαλλακτικότητα πρέπει να αντικατασταθεί από την πολύ πιο απλοϊκή μυθική αφήγηση, η οποία υπεραπλουστεύει την πραγματικότητα και την ωθεί στα – πολύ πιο λειτουργικά για τον ολοκληρωτισμό – άκρα. Υπό την προϋπόθεση αυτής της επιδίωξης, η πολιτική θρησκεία είναι ένα φαινόμενο το οποίο συνδυάζει τους πολιτικούς σκοπούς που έχουν τεθεί εκ των άνω και τις ανησυχίες – μεταφυσικές και μη – από τα κάτω σε μία διαδραστική σχέση η οποία επηρεάζεται περαιτέρω από το κοινωνικό πολιτισμικό περιβάλλον και από στοιχεία

Χριστιανικής μυθολογίας.⁷⁹ Έτσι για τον Luckey, η θεωρία των πολιτικών θρησκειών αποτελεί πάνω απ'όλα ένα εργαλείο μελέτης και ανάλυσης των ολοκληρωτικών καθεστώτων γιατί μας επιτρέπει όχι μόνο να εξετάζουμε την επιβολή τους από τα πάνω, δηλ. από τις πολιτικές και εκτελεστικές δομές αλλά και από τα κάτω, από τη σκοπιά των ατόμων που ζουν μέσα στην κοινωνικό-πολιτική πραγματικότητα που έχουν διαμορφώσει για αυτούς οι κυβερνήτες.⁸⁰ Το διακύβευμα έγκειται στο κατά πόσο οι κυβερνώμενοι αντιλαμβάνονταν την πολιτική των ολοκληρωτικών καθεστώτων ως ένα είδος ανώτερης (ιερής-πνευματικής) πολιτικής ή όχι, και εάν αυτή η - συνειδητή ή ασυνειδητή - επιβολή των θρησκευτικών στοιχείων και συμβόλων στην πολιτική τους μετέτρεπε σε πιστούς του καθεστώτος.⁸¹ Με άλλα λόγια, η πολιτική θρησκεία αξιοποιήθηκε για την κατασκευή και αναπαραγωγή του μύθου και κινητοποίησε σε αυτή τη διαδικασία τόσο κυβερνήτες όσο και κυβερνώμενους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα λαϊκής κινητοποίησης γύρω από την αναπαραγωγή του μύθου αποτελούν οι ιστορίες δύο «μαρτύρων», του Horst Wessel στη Ναζιστική Γερμανία και του Alexey Stakhanov στη Σοβιετική Ένωση. Ο Wessel έγινε μέλος στην SA (Sturmabteilung) που αποτελούσε παραστρατιωτικό παρακλάδι του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος. Σε σύντομο χρονικό διάστημα γίνεται αρχηγός σε δικό του στράτευμα ώσπου το 1929 εγκαταλείπει τις ανέσεις της μέχρι τότε ζωής του, δουλεύει ως εργάτης και μετακομίζει στην προλεταριοποιημένη περιοχή Friedrichshain συνεχίζοντας ωστόσο την πολιτική του καριέρα. Ο θάνατός του προήλθε από μία δολοφονική επίθεση. Η δημοσίευση της ζωής του εν λόγω πολίτη συνοδεύτηκε από ένα γλαφυρό ύφος αφήγησης, μέσα από το οποίο αποδίδονταν στη ζωή και το θάνατό του στοιχεία ηρωισμού και ανδρείας μετατρέποντάς τον σε μάρτυρα του καθεστώτος στη μάχη ενάντια στον κομμουνισμό.⁸² Ο Stakhanov από την άλλη, ήταν μεταλλωρύχος και πήρε μέρος σε ένα κίνημα, το οποίο στόχευε στην αύξηση της εργατικής παραγωγής και

---

⁷⁹ Heiko Luckey, "Believers Writing for Believers: Traces of Political Religion in National Socialist Pulp Fiction", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8:1, σελ. 77-92, Μάρτιος 2007, σελ. 89-91

⁸⁰ Ibid., σελ. 77

⁸¹ Ibid., σελ. 78

⁸² Ibid., σελ. 80-81

την ανάδειξη της ανωτερότητας του σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος. Στις 31 Αυγούστου του 1935 καταγράφηκε ότι έκανε ένα ρεκόρ στην εξόρυξη άνθρακα, βγάζοντας 102 τόνους σε 45 λεπτά. Το ρεκόρ αυτό διαδέχτηκε ένα άλλο στις 19 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους όπου ο Stakhanov εξόρυξε στη βάρδιά του 227 τόνους άνθρακα. Αυτή του η ενέργεια προκάλεσε τη δημιουργία του «Κινήματος Stakhanov», όπου οι εργάτες επεδίωκαν να ξεπερνούν συνέχεια τους στόχους παραγωγικότητας που ορίζανε.⁸³ Ο Stakhanov αποτέλεσε πρότυπο για την εργατική τάξη, και μία ηρωική μορφή για το Κομμουνιστικό Καθεστώς που μετέτρεψε την αύξηση της παραγωγικότητας του εργάτη στο απόλυτο ιδανικό κινητοποιώντας το λαό στον ίδιο σκοπό. Αυτή η κινητοποίηση από τα κάτω στο ιδανικό που έθεταν αυτά τα παραδείγματα καταδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο η πολιτική θρησκεία μέσα από την ενεργοποίηση της συμμετοχής του λαού στην αναπαραγωγή του μύθου, επεδίωκε να αλλάξει τον άνθρωπο εσωτερικά. Ως εκ τούτου αποσκοπούσε στην επιρροή των βαθύτερων ιδιοσυγκρασιακών πτυχών της ανθρώπινης προσωπικότητας όπως κάνει και η θρησκεία.

Στον ολοκληρωτισμό εντοπίζονται δύο αρχετυπικά μοτίβα που ενώνουν τη βάση με τον ηγέτη, τον πολίτη-μάρτυρα με το χαρισματικό ηγέτη που διαπλέκονται σε μία μυθολογία με εγγενή πολιτικά στοιχεία. Μέσα από τις μαρτυρικές πράξεις ο πολίτης επιτυγχάνει την υπέρβαση της καθημερινής ζωής. Αυτή η δυνατότητα υπέρβασης του εαυτού και της καθημερινής πραγματικότητας μέσα από ενέργειες που ξεπερνούν την ανθρώπινη σύμβαση προσδίδει στοιχεία χαρισματικότητας στο λαό, ο οποίος υπό αυτό το καθεστώς συνδέεται ψυχοκοινωνικά με τον ηγέτη - ήρωα και ηγέτη-γενάρχη. Μέσα από αυτή τη σύνδεση διαχέεται ή μεθοδεύεται μέσω της προπαγάνδας η σύνδεση του καθήκοντος του ηγέτη για εθνική - φυλετική παλιγγενεσία με το χρέος του πολίτη προς αυτή την κατεύθυνση. Η ηρωοποίηση λοιπόν επιτελεί δύο λειτουργίες, μία πραγματιστική και μία συμβολική. Αποτελεί δηλαδή εργαλείο συσπείρωσης της μάζας γύρω από το σκοπό της θυσίας που συνδέεται άμεσα με την υπέρτατη απόπειρα αναδόμησης της κοινωνίας και αποτελεί έναν συμβολισμό που ορίζει το ιδεώδες στερεότυπο του Νέου Ανθρώπου, του

---

⁸³ www.wikipedia.org, accessed on 15/09/2009

Νέου Φασίστα κ.ο.κ., που αποτέλεσε ορόσημο στην ηθική ανάπτυξη των κοινωνιών στις οποίες πραγματοποιήθηκε. Η σύμπραξη προπαγάνδας και λαού στην αναπαραγωγή ηρωικών κατορθωμάτων συνετέλεσε στην στοχοποίηση του εχθρού και τη νομιμοποίηση δράσης που ενέχει μία πολεμική η οποία ισοδυναμούσε ακόμα και με δολοφονικές πράξεις πρωτοφανούς σκληρότητας.⁸⁴ Το καθεστώς έτσι ωθεί την καθημερινή πραγματικότητα σε μία φαντασική πραγματικότητα των άκρων, η οποία αποτελεί και το θεμέλιο του ολοκληρωτικού συστήματος.

Στην παραπάνω προσέγγιση παρατηρούμε μία αστοχία στην εννοιολογική σύνδεση της διαδικασίας της ιδεολογικής κατήχησης του λαού γύρω από το μύθο του ήρωα - και την κοινωνική πρακτική που απορρέει από αυτόν - αποκλειστικά με τον ολοκληρωτισμό. Αναμφίβολα η ιδέα της κατήχησης αποτελεί στοιχείο του ολοκληρωτισμού χωρίς όμως ο τελευταίος να αποτελεί το αποκλειστικό πεδίο εμφάνισής της. Ο ολοκληρωτισμός εν γένει οικειοποιήθηκε στοιχεία του μοντέρνου δυτικού κόσμου συνδυάζοντας τα με έναν μοναδικό τρόπο. Έτσι, η κατήχηση και η αγιοποίηση «μαρτύρων» και συμβόλων τόσο ως προς τις ηρωικές εθνικές μορφές όσο και ως προς τα κοινωνικά κινήματα αποτελούν μέρος της Νεωτερικότητας.

Σε αυτό το πλαίσιο κατά τον Griffin, αντί για τον μύθο της ευθείας καταγωγής της μοντέρνας ιδεολογίας από την παραδοσιακή θρησκεία, που υπαινίσσεται και μία ευθύγραμμη πορεία της ιστορίας προς ένα τέλος, θα μπορούσε να υιοθετηθεί η ερμηνεία του μύθου της παλιγγενεσίας, ο οποίος αποτελεί το αρχέτυπο της ανθρώπινης μυθοποιίας, η οποία εκφράζεται τόσο σε κοσμικό όσο και σε θρησκευτικό επίπεδο. Ο μύθος αυτός υποδηλώνει ότι η ιεροποίηση του κράτους, του λαού και του ηγέτη δεν αποτελεί τόσο μία μεταφορική διαδικασία ή την επιβίωση στη Νεωτερικότητα των μεσαιωνικών αιρέσεων αναφορικά με μία εγκόσμια βασιλεία του Θεού (Voegelin), όσο το προϊόν της αρχετυπικής δυνατότητας του ανθρώπου να διαποτίζει εν γένει την έννοια του σπιτιού, του οικείου περιβάλλοντος και της κοινωνίας με μία υπεράνθρωπη

---

⁸⁴ Peter Lambert, Robert Mallet, "Introduction: The Heroisation-Demonisation Phenomenon in Mass Dictatorships", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8:3, σελ. 453-463, Σεπτέμβριος 2007, σελ. 454-457

Θρησκευτική σημασία, παράγοντας ένα σύνολο συμβολισμών που σίγουρα διαμορφώνονται υπό την επιρροή της Χριστιανικής κληρονομιάς αλλά δεν κατάγονται γενεαλογικά από το Χριστιανισμό.⁸⁵ Εξάλλου η συνεχής ενασχόληση ανά τους αιώνες γύρω από μία «ηρωική» φιλολογία δείχνει πώς το φαινόμενο αυτό δεν αποτελεί μία ακόμα πλευρά της πολιτικής Θρησκείας αλλά τμήμα της ανθρώπινης κατάστασης που παραμένει ανεπηρέαστο από το χρόνο και τον τόπο.⁸⁶

Η πολιτική Θρησκεία σύμφωνα με τις παραπάνω προσεγγίσεις αγγίζει την μεταφυσική της Θρησκευτικότητας, η οποία αποτελεί το βασικό στοιχείο της πολιτικής έκφασής της. Στον αντίποδα των θεωριών αυτών εδράζονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν την πολιτική Θρησκεία σε συνάρτηση με την εργαλειική της διάσταση, στην οποία ωστόσο προσδίδουν διαφορετική σκοποθεσία και λειτουργία. Η πολιτική Θρησκεία μπορεί να αποτελεί το ιδανικό μέσο διερεύνησης της μεσσιανικής διάστασης του ολοκληρωτισμού⁸⁷ είτε μπορεί να αποτελεί μία περιγραφική έννοια που έχει διανθιστεί με «στυλιστικά στοιχεία δανεισμένα από θρησκευτικά τελετουργικά».⁸⁸ Όποια και να είναι η σκοποθεσία και η λειτουργία των πολιτικών Θρησκειών, τρεις είναι οι σημαντικότερες κοινές συνιστώσες: μορφή αντί για ουσία, ιδεολογικός ομορτισμός και ωφελιμιστικά κίνητρα.

VII. Η λειτουργική διάσταση της πολιτικής Θρησκείας

Για τον Linz, η πολιτική Θρησκεία είναι ένα σύστημα αξιών και πιστεύω για την κοινωνία, την πολιτική και την ιστορία, μία θεώρηση του κόσμου που προβάλλει μία αλήθεια η οποία είναι ασύμβατη με κάθε άλλη θεωρία ακόμα και με κάθε θρησκευτική παράδοση. Εγκαθιδρύεται από πολιτικούς ηγέτες που κατέχουν την εξουσία των θεσμών

---

⁸⁵ Griffin, "Introduction: God's Counterfeiters? Investigating the Triad of Fascism...", ό.π., σελ. 15-16

⁸⁶ Lambert, Mallet, ό.π., σελ. 455

⁸⁷ Michael Burleigh παρατίθεται στον Griffin, ό.π., σελ. 18-19

⁸⁸ Richard Evans παρατίθεται στον Griffin, ό.π. σελ. 18-19

και των λειτουργιών του κράτους και αναπτύσσεται μέσα από τη δράση ακτιβιστών στους χώρους της διανοήσης και της τέχνης.⁸⁹ Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, η πολιτική θρησκεία εντάσσεται καθαρά στο πεδίο της πολιτικής καθώς αποτελεί αναμφίβολα ένα μοντέλο διακυβέρνησης, το οποίο όμως παράλληλα αγγίζει και τα όρια της θρησκείας. Έτσι από λειτουργικής απόψεως, αποτελεί ένα εργαλείο νομιμοποίησης της εξουσίας πλησιάζοντας κατά περίπτωση την οπτική της πολιτικής χρήσης της θρησκείας και των μεθόδων της ή την θρησκευτική χρήση της πολιτικής. Σε κάθε περίπτωση, η ίδια η έννοια ενέχει το στοιχείο χειραγώγησης του πολίτη με σκοπό την οριστική διακοπή κάθε συνεργασίας ανάμεσα σε κράτος και εκκλησία. Η πολιτική θρησκεία εντάσσεται κάθε φορά σε μία παράδοση εθνική και επιχειρεί την αντικατάσταση και καταστροφή των άλλων θρησκειών. Αντιμάχεται την ιδέα μίας υπερεθνικής εκκλησίας η οποία μπορεί να οδηγήσει στην αμφισβήτηση της εθνικής εκκλησίας και των σκοπών - εθνικών και κρατικών - που αυτή υπηρετεί. Αυτή η «σιωπηλή σύγκρουση» αντιμετωπίζεται με μεγάλης κλίμακας καταπίεση που διαμορφώνει μαζί με άλλους παράγοντες τον τρόπο του ολοκληρωτισμού.⁹⁰

Ωστόσο, ενώ η θρησκεία εξακολουθεί να υπάρχει μετά την κατάρρευση καθεστώτων που τη χρησιμοποίησαν για πολιτικούς σκοπούς, στις πολιτικές θρησκείες, όπως ο Ναζισμός κλπ, μετά την πτώση του καθεστώτος κανένα συμβολικό ιερό τελετουργικό δεν διατηρήθηκε.⁹¹ Αυτή η συνθήκη υποδεικνύει αφενός ότι η θρησκεία - και εν γένει η έννοια της θρησκευτικής πίστης - αποτελεί στοιχείο της ανθρώπινης ιστορίας και κατά συνέπεια και της Νεωτερικότητας, αφετέρου ότι η πολιτική θρησκεία χαρακτηρίζεται από μία δομική έλλειψη. Υπό αυτή την οπτική, η πολιτική θρησκεία δεν έχει οντολογικό υπόβαθρο και αποτελεί φαινόμενο συγκυριακό και ευκαιριακό, ένα σύμπτωμα, που δεν συνδέεται επί της ουσίας με τις παραδόσεις μέσα στις οποίες γεννήθηκε. Αποτελεί τον απότοκο συγκεκριμένων σκοπιμοτήτων της πολιτικής και θρησκευτικής ηγεσίας.

---

⁸⁹ Juan J. Linz, "The religious use of politics and/or the political use of religion: ersatz ideology versus ersatz religion", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετάφρ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2004, Τομ. I, σελ. 107

⁹⁰ Ibid., σελ. 110

⁹¹ Ibid., σελ. 109

Πρόκειται για μία κατά συνθήκη ταύτιση συμφερόντων η οποία δεν είναι άνευ όρων καθώς το καθεστώς δανείζεται νομιμοποίηση από μια ισχυρή θρησκεία και «νοικιάζει» την υποστήριξη της εκκλησίας ισορροπώντας στο ευμετάβλητο νέο συσχετισμό δυνάμεων.⁹²

VIII. Η πολιτική θρησκεία ως μοντέλο απόδοσης μορφής και όχι ουσίας

Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα υιοθέτησαν ένα προφητικό λόγο που προέρχεται από θρησκευτικές πηγές. Ο δε Ναζισμός προσέδωσε μία συναισθηματική ποιότητα στην επικοινωνία με το λαό η οποία μεταφράζεται ως απόπειρα ικανοποίησης του λαϊκού αιτήματος για πολιτική με πνευματικότητα. Από την πλευρά της πολιτικής θρησκείας όμως, ο Ναζισμός προσέλκυσε κόσμο στηριζόμενος στη μορφή και όχι το περιεχόμενο, στο συναίσθημα και όχι στην Ιδέα, και επένδυσε στη διαδικασία προς την πίστη και όχι στο περιεχόμενο της πίστης υιοθετώντας στην πολιτική του θρησκευτικά τελετουργικά τα οποία δημιουργούσαν την αίσθηση μίας θρησκευτικότητας η οποία δεν συμπληρωνόταν από την ουσία της θρησκείας.⁹³ Τα κυριότερα τελετουργικά ήταν ο ετήσιος εορτασμός του Εθνικοσοσιαλιστικού Χρόνου - γιορτή ανάλογη με αυτήν των εκκλησιών-, ο εορτασμός της ζωής - γιορτή ανάλογη του βαπτίσματος - και ο πρωινός εορτασμός ανάλογος της πρωινής και της Κυριακάτικης χριστιανικής λειτουργίας.⁹⁴ Κατά τον Steigmann-Gall, η εμπειρική διάσταση του φαινομένου δείχνει ότι καθοριστικός παράγοντας στην γοητεία που άσκησε ο ολοκληρωτισμός ήταν το ατομικό συμφέρον. Το ανθρωποκεντρικό σύστημα εξακολουθεί να υφίσταται σε αυτή την ερμηνεία χωρίς να υπάρχει όμως το ηθικό περιτύλιγμα. Αντίστοιχα κοινωνικοί και πολιτιστικοί παράγοντες όπως η μετακίνηση προς υψηλότερη κοινωνική τάξη, η

---

⁹² Ibid., σελ. 120

⁹³ Richard Steigmann-Gall, "Nazism and the Revival of Political Religion Theory", εις: *Fascism, Totalitarianism and Political Religion*, επιμ. Roger Griffin, Routledge, Λονδίνο, 2005, σελ. 86

⁹⁴ Κατά τη διάρκεια του πολέμου τα τελετουργικά αυτά αντικαταστάθηκαν από άλλα που υμνούσαν τους ήρωες, τις μονάδες, τους πεσόντες, τις ένοπλες δυνάμεις κ.ο.κ. – Vondung, " 'Religious faith' in National Socialism' ..., ό.π., σελ. 9-10

βελτίωση του τόπου διαμονής κ.ά. αποτέλεσαν κινητήριο δύναμη προς την αλλαγή ή την αποδοχή της κατάστασης. Έτσι ο ολοκληρωτισμός, τοποθετώντας τον υπό το πρίσμα της πλέον ρεαλιστικής και πραγματιστικής θεώρησης, ήταν το σύστημα υπό το οποίο ενισχύθηκε και προωθήθηκε μία στείρα υπολογιστική έννοια του ατομικού συμφέροντος η οποία τεχνηέντως επενδύθηκε με μια ηθική - πνευματική διάσταση μέσω της προπαγάνδας. Η κοινωνική ενσωμάτωση των θρησκευτικών στοιχείων μέσα από τα τελετουργικά των ολοκληρωτικών καθεστώτων τύγχαναν της κοινωνικής αποδοχής και υποστήριξης στο βαθμό που συνόδευαν τα κυρίαρχα συμφέροντά τους.⁹⁵ Ο ολοκληρωτισμός διαμόρφωσε ένα «πνευματικό περιβάλλον» ώστε να δίνει ηθικό έρεισμα στη νομιμοποίηση του ανήθικου - του άκρατου ατομικισμού και ωφελιμισμού. Έτσι το ιδιωτικό κίνητρο συνδέθηκε με τη δημόσια σφαίρα και το ιδιωτικό συμφέρον με το δημόσιο συνδέοντας την απόλυτη ιδιωτικότητα με την κοινωνική ευημερία, δηλ. την απόλυτη συλλογικότητα. Αυτή η ταύτιση κλιμακώθηκε μέχρι που είχε ως σημείο αναφοράς το εθνικό και το παγκόσμιο.⁹⁶

Η μη καταλληλότητα της έννοιας της πολιτικής θρησκείας ως κριτηρίου κατηγοριοποίησης και ανάλυσης των ολοκληρωτικών καθεστώτων έγκειται και στην ένσταση ως προς τον ισχυρισμό της έλλειψης πνευματικότητας στη Νεωτερικότητα. Σύμφωνα με τον Steigmann-Gall, δεν επήλθε παρακμή στον Χριστιανισμό στη μοντέρνα εποχή, αντιθέτως εξακολουθούσε να ασκεί καθοριστική επιρροή σε βαθμό που να μην υπάρχει νόημα στην διερεύνηση μίας θρησκευτικής διάστασης στον ολοκληρωτισμό. Καταλήγει πως αντί για πολιτική θρησκεία σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να μιλάμε για «θρησκευτική πολιτική» (religious politics).

---

⁹⁵ «...the Nazis ultimately put little store in their own charismatic gifts, their ability to ‘sacrifice the collectivity’ through a Religionersatz when attempting to form a national consensus. The Nazis knew, in other words, that their state was less than totalitarian.» - Steigmann-Gall, ό.π., σελ. 87

⁹⁶ Ibid., σελ. 86-87

ΙΧ. Δομική έλλειψη πολιτικής Θρησκείας έναντι της Θρησκείας

Με την αντίληψη ότι η πολιτική Θρησκεία δεν αποτελεί επαρκές κριτήριο ερμηνείας και κατηγοριοποίησης των ολοκληρωτικών καθεστώτων και ότι δεν επήλθε παρακμή του Χριστιανισμού στη Νεωτερικότητα συντάσσεται και ο Mommsen. Στο ερμηνευτικό του μοντέλο δύο κυρίαρχα χαρακτηριστικά που αναδεικνύονται στα κινήματα του Εθνικοσοσιαλισμού και του Κομμουνισμού αποτελούν στοιχεία δομικής ασυμβατότητας ανάμεσα στο ολοκληρωτισμό και την πολιτική Θρησκεία. Αυτά είναι η ιδεολογική προσαρμοστικότητα κινήματων και η δυνατότητα κινητοποίησης στοιχείων διάσπαρτων στην κοινωνία. Τα χαρακτηριστικά αυτά ενείχαν έντονο ντεσιζιονιστικό και βολονταριστικό χαρακτήρα. Ο ντεσιζιονισμός αυτός έγκειται κατά τον συγγραφέα στην «υποστασιοποίηση της επιθυμίας» που συνεπάγεται την «υποστασιοποίηση της δράσης».⁹⁷ Αποτέλεσμα ήταν η διάβρωση του μόνου διαλεκτικού μέσου στην κοινωνία, της πολιτικής, προς όφελος της φυσικής και πολιτικής βίας. Ως εκ τούτου δύο ήταν τα κυριότερα στοιχεία του Εθνικοσοσιαλισμού, η προώθηση του βολονταριστικού στοιχείου και η τάση προς την αυτοκαταστροφή. Καθώς η πρώτη ενέργεια συμπάρεσυρε τη δεύτερη, η τάση για την αυξανόμενη άσκηση βίας διέλυσε κάθε κοινωνική και πολιτική βάση προκαλώντας κοινωνικό άγχος και διάλυση κοινωνικών δεσμών. Έτσι, «η μεγάλη εμπιστοσύνη στον παράγοντα της ιδεολογικής κατήχησης που συνεπάγεται η εφαρμογή της έννοιας της «πολιτικής Θρησκείας» φαινόταν ανεπαρκής να αντικατοπτρίσει τις σχέσεις στο Τρίτο Ράιχ».⁹⁸ Αυτό που στην ουσία διαμόρφωνε την πολιτική ταυτότητα των ολοκληρωτικών καθεστώτων και αποτελούσε βασικό χαρακτηριστικό επιβολής ήταν ο τρόμος και όχι η πολιτική Θρησκεία. Οι ηγέτες των ολοκληρωτικών καθεστώτων δεν θεωρούσαν εαυτούς ιδρυτές οποιασδήποτε Θρησκευτικής οντότητας που θα σχετιζόταν

---

⁹⁷ Υπό την προϋπόθεση της υιοθέτησης του διαφωτιστικού επιχειρήματος της αυτοδυναμίας του ανθρώπου να ορίσει και να πραγματοποιήσει τη βούλησή του, δηλαδή τις επιθυμίες του. – Hans Mommsen, “National Socialism as a political religion”, εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετάφρ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II, σελ. 156

⁹⁸ Ibid., σελ. 161

σε κάποιο βαθμό με το θρησκευτικό φαινόμενο όπως αυτό εκδηλώθηκε στην ιστορία. Η δε σχέση τους προς τη θρησκεία ήταν εχθρική ή αδιάφορη. Υπήρχε εκδήλωση ενδιαφέροντος για την οργανωτική συνοχή, το θεσμό και την παιδαγωγική διάσταση των θρησκειών, αλλά η ίδια η ιδέα της θρησκευτικής προσήλωσης απορριπτόταν. Ως εκ τούτου, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα ευαγγελίζονταν την εκ νέου θεμελίωση της αλήθειας, μία δήλωση που νομιμοποιούσε την κυριαρχία τους υπό τους όρους που τα ίδια έθεταν.

Δεν θα μπορούσαμε ωστόσο να παραβλέψουμε ότι υπήρχαν άνθρωποι που παρακινούνταν από την υποκειμενική θρησκευτική πίστη τους στο πρόσωπο του ηγέτη. Η ζέση τους για το νέο καθεστώς, η ετοιμότητα τους να θυσιαστούν γιαυτό, η αφοσίωση τους σε αυτό και το γεγονός ότι ήταν απρόσβλητοι από κάθε είδους κριτική και αμφιβολία δεν θα μπορούσε να εξηγηθεί με αντι-θρησκευτικά κριτήρια. Υπήρχε ένα θρησκευτικού τύπου κίνητρο. Αυτή η «αδρή λάμψη της θρησκευτικής διάστασης» στα ολοκληρωτικά καθεστώτα που διαπιστώνει ο Maier παραπάνω, γίνεται αισθητή τόσο ως μία αίσθηση θρησκευτικότητας που συνοδεύει τα καθεστώτα κυρίως εν τη γενέσει τους, όταν η επαναστατική ορμή περιβάλλεται από στοιχεία θρησκευτικού φανατισμού, όπως σύμβολα, εκφράσεις κ.ά., όσο και στην απόδοση θρησκευτικών χαρακτηριστικών στις ηγετικές προσωπικότητες και τις πολιτικές που αυτοί ακολούθησαν. Στο Τρίτο Ράιχ για παράδειγμα οι θρησκευτικές επιρροές εντοπίζονταν στα Μεσσιανικά χαρακτηριστικά που αποδίδονταν στην ηγετική προσωπικότητα του Χίτλερ.⁹⁹ Θα πρέπει να ήταν πολύ δύσκολο τουλάχιστον για τους θρησκευόμενους ανθρώπους να ασπαστούν κάποιο από τα δύο άκρα και να χαρακτηρίσουν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα είτε ως θρησκείες είτε ως πολιτικές θρησκείες.¹⁰⁰

---

⁹⁹ Ωστόσο, αυτοί όλοι οι χαρακτηρισμοί φαίνεται να είναι περισσότερο εξωτερικά επιβαλλόμενοι παρά στοιχεία αυτό-ορισμού των ηγετών των ιδιών, χαρακτηρισμούς ωστόσο που εκμεταλλεύτηκαν όταν τους ευνοούσαν προσπαθώντας πάντα να διατηρηθεί σε ένα ελεγχόμενο επίπεδο ώστε να μην απειληθεί ο αντι-θρησκευτικός χαρακτήρας του καθεστώτος που προσπαθούσαν να επιβάλλουν.

¹⁰⁰ θρησκείες δεν μπορούσαν να τις χαρακτηρίσουν γιατί είχαν κυρίαρχο το πολιτικό στοιχείο και αντίστοιχα πολιτικές θρησκείες δεν μπορούσαν να τις χαρακτηρίσουν γιατί η ίδια η έννοια αποκλείει κάθε συμμετοχή του υπερβατικού αφού αναφέρεται στην παντοδυναμία του ανθρώπου και τη βασιλεία του στον πολιτικό-ιστορικό κόσμο αποκλειστικά- Maier, *Totalitarianism and Political Religions...*, Τομ. II, ό.π., σελ.279-280

Η αξίωση απαλοιφής κάθε προγενέστερης θρησκευτικής και κοινωνικής νόρμας από την πολιτική θρησκεία έρχεται σε κάθετη σύγκρουση με τη θρησκεία και τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο που κατείχε παραδοσιακά στην πορεία της ιστορίας, ο οποίος ήταν εξαιρετικά ισχυρός καθώς είχε αναλάβει την εκπαίδευση και κατήχηση των νέων.¹⁰¹ Προς αντιμετώπιση αυτού του σκοπέλου, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα ακολούθησαν μία τακτική αποκοπής κάθε δυνατότητας θεσμοποιημένης θρησκευτικής-εκκλησιαστικής παρέμβασης στην κρατική πολιτική και ταυτόχρονα αποπειράθηκαν να αποδώσουν κοσμικό νόημα σε θρησκευτικούς συμβολισμούς. Τέτοιες απόπειρες ήταν η εκκοσμίκευση του Μεσσία στο πρόσωπο του ηγέτη και του κόμματος μέσω κομματικών τελετών, η επανερμηνεία των χριστιανικών συμβόλων και ιδεών - για προπαγανδιστικούς κυρίως λόγους - και παράλληλα η απόρριψη κάθε απόπειρας δημιουργίας μίας θρησκείας με πολιτικούς / κομματικούς αντιπροσώπους.¹⁰² Αυτή η πολιτική ωστόσο, δεν απέδωσε τα αναμενόμενα, καθώς παρατηρήθηκε - τουλάχιστον στο Ναζιστικό καθεστώς - αύξηση της δημοτικότητας των εκκλησιών μετά το 1938. Κατά τη διάρκεια του πολέμου δε, η παρουσία των εκκλησιών αυξήθηκε κάνοντας φανερό ότι απόπειρες παροχής εναλλακτικών διεξόδων στις παραδοσιακά χριστιανικές κοινωνικές περιστάσεις δεν στέφονταν από απόλυτη επιτυχία. Έτσι, ενώ προωθείτο η ιδέα της παντοδυναμίας της βούλησης του ανθρώπου στα ολοκληρωτικά καθεστώτα με σκοπό την κατεύθυνση της δράσης προς όφελος του κρατικού σκοπού, φαίνεται ότι η ίδια απελευθέρωση της επιθυμίας δεν εγκατέλειπε την θρησκευτική της κλίση ακόμα και εάν η παρουσία της εκκλησίας στην κοινωνική ζωή δεν ήταν τόσο έντονη.¹⁰³ Αυτή η αξίωση αποκλειστικότητας της κρατικής μηχανής, του Κόμματος, στην καθοδήγηση του λαού, έφερε τις δύο εξουσίες - πολιτική και θρησκευτική - σε συγκρούσεις και το λαό σε διχασμό.¹⁰⁴ Με άλλα λόγια, ακόμα και εάν ακολουθείτο η συνειδητή επιλογή πρόσδεσης στο Πολιτικό, η πολιτική θρησκεία μέσα

---

¹⁰¹ Mommsen, *Totalitarianism and Political Religions...*, Τομ. II, ό.π., σελ. 156

¹⁰² Ibid., σελ. 156-157

¹⁰³ Ibid., σελ. 159

¹⁰⁴ Ibid., σελ. 160

από τα όριά της, δηλαδή μέσα από τα ανθρώπινα εγκόσμια όρια της ιστορίας που έθετε, μας φανερώνει την έλλειψή της. Η Θρησκεία «δεν επιτρέπει την απομάκρυνσή της από την κοινωνία κατά βούληση και όπου αυτό επιχειρείται, τότε επιστρέφει σε μια μορφή η οποία είναι απρόβλεπτη ή αλλοιωμένη.»¹⁰⁵

Χ. Η ιδεολογία ως το βασικότερο στοιχείο του ολοκληρωτισμού

Ο Bernholz αναγνωρίζει την ιδεολογία ως το βασικό συστατικό στοιχείο κάθε ολοκληρωτισμού - συμπεριλαμβανομένων σε αυτή την κατηγορία και των θρησκειών ως αντιπροσωπευτικών μορφών ενός συγκεκριμένου τρόπου θέασης του κόσμου σε ένα αξιακό πλαίσιο.¹⁰⁶ Ο συνδυασμός πνευματικών και κοσμικών δυνάμεων όταν αυτός έχει γίνει υπό μία πολιτική ηγεσία θεμελιώνει την ιδεοκρατία. Η ιδεοκρατία αποτελείται από αξίες και αρχές οι οποίες πρέπει να ακολουθούνται από όλους και δεν γίνεται να αλλάξουν ούτε καν από τον ηγέτη που τις υπηρετεί. Αγγίζει δε ένα επίπεδο υπεράνω του ανθρώπινου σε μία σφαίρα αξιών απρόσβλητη από τον άνθρωπο, ακόμα και εάν στο όνομά της αυτός ενεργεί. Τις αξίες αυτές διακρίνει μία ερμηνευτική χαλαρότητα και μία ασάφεια τέτοια που επιτρέπει τις πολλαπλές ερμηνείες τους από τους ανθρώπους. Η ασάφεια αυτή προσιδιάζει στα δημιουργήματα της πίστης, στις θρησκείες. «Ένα ολοκληρωτικό καθεστώς είναι μία ιδεοκρατία, η οποία δεν έχει ακόμα επιτύχει τους σκοπούς που υποδηλώνονται από τις ανώτερες αξίες της (ιδεοκρατίας) και που επιδιώκει να τις ακολουθήσει με την πνευματική και κοσμική εξουσία εφόσον έχει αποκτήσει την κυριαρχία στο κράτος»¹⁰⁷ Ο Bernholz προχωράει στο διαχωρισμό της ιδεοκρατίας σε δύο υποκατηγορίες, την ώριμη ιδεοκρατία και τον ολοκληρωτισμό. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι περιπτώσεις εκείνες όπου υφίσταται μία οικειοθελής υπαγωγή στο ιδεολογικό και αξιακό πλαίσιο σε βαθμό τέτοιο που να γίνει ομόφωνα

¹⁰⁵ Maier, *Totalitarianism and Political Religions...*, Τομ. II, ό.π., σελ. 282

¹⁰⁶ Peter Bernholz, "Ideology, sects, state and totalitarianism: a general theory", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετάφρ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II, σελ. 247

¹⁰⁷ Ibid., σελ. 256

αποδεκτό ως η νέα κρατική συνθήκη. Σε αυτές τις περιπτώσεις θεωρείται ότι οι σκοποί στους οποίους αποσκοπούσε το ιδεολογικό κίνημα εκπληρώθηκαν¹⁰⁸ σε αντίθεση με την περίπτωση του ολοκληρωτισμού όπου οι αξίες της ιδεοκρατίας δεν εκπληρώθηκαν παρά βρίσκονται σε μία διαδικασία προς εκπλήρωση, η οποία γίνεται με μεθόδους επιβολής τους.

Ως εκ τούτου, αν και αποτελεί βασικό προσδιοριστικό στοιχείο η ιδεολογία στην απόκτηση και διατήρηση της εξουσίας, δεν αποτελεί από μόνη της ικανό παράγοντα για την καθιέρωση ενός τέτοιου καθεστώτος. Για να τύχει της αποδοχής του κόσμου και κατά συνέπεια να κερδίσει την υποστήριξή του, κάθε ιδεολογία πρέπει να γίνεται αντιληπτή και εύκολα προσλήψιμη από το λαό καθώς επίσης να δίνει λύσεις σε σημαντικά προβλήματά τους, τονίζοντας είτε ότι θα φέρει μία αλλαγή για την βελτίωση των υπάρχουσών συνθηκών είτε ότι τα προσωπικά οφέλη των υποστηρικτών της θα είναι σημαντικά. Ανάλογα με το περιεχόμενο, με την σημασία, των αξιών που συνοδεύουν την ιδεολογία, δύναται να προωθείται ως στάση δράσης ένα μεγάλο φάσμα δραστηριοτήτων που χαρακτηρίζεται από μικρό έως μεγάλο βαθμό επιθετικότητας.¹⁰⁹ Έτσι μπορεί το ιδανικό των αρχών μιας ιδεολογίας να απαιτεί την εξάπλωση των αληθειών της σε όλο τον κόσμο ή στο εσωτερικό του ίδιου κράτους επιβάλλοντας επιθετική πολιτική. Σε αυτήν την περίπτωση ωστόσο, ενδέχεται ο προσηλυτισμός να αποβεί άγονος και να απαιτείται η δημιουργία συνθηκών κρίσης με υιοθέτηση δραστικών μέτρων μεταξύ των οποίων ο πόλεμος, η καλλιέργεια του «ιερού» τρόμου ή ο διωγμός. Στο βαθμό λοιπόν που η πραγματοποίηση των στόχων και η επίτευξη των αρχών της ιδεολογίας απαιτούν μαζική υποστήριξη από το λαό, - όπως στην περίπτωση των ολοκληρωτικών καθεστώτων - τότε αυτή (ιδεολογία) θα πρέπει να καταλάβει την κοσμική εξουσία για να αντιμετωπίσει τους διαφωνούντες και να ιδρύσει το μηχανισμό εκείνον που θα εξασφαλίσει την αποκρυστάλλωση της ιδεολογίας στις κοινωνικές και πολιτικές δομές. Με άλλα λόγια χρειάζεται έναν χαρισματικό ηγέτη - συχνά μαζί με μία

---

¹⁰⁸ Τέτοια παραδείγματα είναι το Πουριτανικό κράτος στη Μασαχουσέτη και το κράτος των Ιησουϊτών στην Παραγουάη. – Ibid., σελ. 253

¹⁰⁹ Ibid., σελ. 248

ομάδα χαρισματικών ακολούθων – για την καθοδήγηση του λαού και την πολιτική επιβολή της ιδεολογίας με μία δομή που θα υποστηρίξει την αναπαραγωγή της.¹¹⁰

ΧΙ. Aron: πολιτική θρησκεία, ολοκληρωτισμός και κριτική στο νόημα της ιστορίας

Η θέση του Aron ως προς την πολιτική θρησκεία προέρχεται από τη φιλελεύθερη σκοπιά κριτικής του ολοκληρωτισμού. Σε αντίθεση με τον Voegelin ο Aron χρησιμοποιεί την έννοια της θρησκείας ακολουθώντας τις προϋποθέσεις που έχει θέσει ο Διαφωτισμός και στέκεται κριτικά απέναντι σε αυτήν. Έτσι, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα θεωρούνται θρησκευτικά μόνο στο βαθμό που επιδιώκουν να αντιστρέψουν τον νεωτερικό διαχωρισμό των εξουσιών της πολιτικής και της θρησκείας. Οι ιδεολογίες γίνονται πανταχού παρούσες στα ολοκληρωτικά καθεστώτα, επιτελώντας μια λειτουργία που προσιδιάζει στο ρόλο που είχαν οι θρησκείες στις προ-νεωτερικές κοινωνίες. Έτσι την πολιτική δράση τους δεν την καθορίζει ένα σύστημα δικαίου, αλλά την νομιμοποιεί η θρησκευτικού τύπου επίκληση απόλυτων αξιών.¹¹¹

«Η μελέτη της καταγωγής δεν μπορεί να καταλήξει σε ένα αυστηρά φιλοσοφικό νόημα ή σε μία αυστηρά καλλιτεχνική ποιότητα της δημιουργίας. Η κατάσταση των κοινωνιών εξηγεί τα πολύπλευρα χαρακτηριστικά διαφορετικών δημιουργημάτων, ποτέ το μυστικό του [ενός] αριστουργήματος.»¹¹²

Δύο θεμελιώδη λάθη χαρακτηρίζουν κατά τον Aron τις διάφορες απόπειρες ερμηνείας της ιστορίας, ο ντετερμινισμός και ο σχετικισμός. Και τα δύο απορρέουν από τη λογική μίας αναδρομικής γνώσης και κατανόησης των γεγονότων, των ανθρωπίνων πράξεων.¹¹³

Η ιδέα της ντετερμινιστικής πορείας της ιστορίας, η οποία θα οδηγούσε τους λαούς παγκοσμίως στην αυτοκάθαρση περνώντας από τον ώριμο καπιταλισμό στον

---

¹¹⁰ Ibid., σελ. 250- 252

¹¹¹ Maier, *Totalitarianism and Political Religions...*, Τομ. II, ό.π., σελ. 278

¹¹² Raymond Aron, *The Opium of the Intellectuals*, Transactions Publishers, New Brunswick, 2001, σελ. 141-142

¹¹³ Ibid., σελ. 136

απελευθερωτικό σοσιαλισμό κατά τον Κομμουνισμό - και αντίστοιχα η ιδέα της παγκόσμιας κυριαρχίας του Νέου Ανθρώπου, του βιολογικά ανώτερου είδους που θα οδηγούσε στην εγκόσμια λύτρωση μέσα από την επιστήμη - κατά το Ναζισμό - έθεσαν τους όρους προσέγγισης του κοινωνικού και πολιτικού φαινομένου σε μία αυθαίρετη ιδεολογική βάση που δομήθηκε γύρω από τη δυτική πολιτική κουλτούρα. Η επιβολή της δυτικής ιδεολογικής οροθέτησης σε έθνη που είχαν διαφορετικές μη-δυτικότερες πολιτισμικές καταβολές, των οποίων οι πολιτικές και κομματικές δυνάμεις δεν ταυτίζονταν με τις δυτικές ιδεολογίες, είχε σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη πολιτικών μορφωμάτων που πολλές φορές κινούνταν σε διαμετρικά αντίθετο ιδεολογικό άξονα με σκοπούς τελείως διαφορετικούς από τους αυτούς που εξυπηρετούσε κανονικά η δυτική ερμηνεία των ιδεολογιών.¹¹⁴ Ως εκ τούτου διαφαίνεται κατά τον Αργον, ότι καμία κοσμοθεωρία ή κανένα νόημα της ιστορίας δεν οδηγεί αναπόδραστα κάθε κοινωνία ή ειδικότερα κάθε πολιτική δράση στον ίδιο τελικό σκοπό. Αντιθέτως μάλιστα καθοριστικοί παράγοντες αξιολόγησης της ιστορίας είναι ο καθορισμός του σκοπού και των μέσων που χρησιμοποιήθηκαν από τον εκάστοτε πρωταγωνιστή της ιστορίας, η βουλευτική διάσταση των πράξεων της πολιτικής/ιδεολογικής στάσεως του ατόμου καθώς και ο καθορισμός των αξιών της εκάστοτε κοινωνίας. Κάθε ενέργεια στην ιστορία έχει πολλαπλές επιπτώσεις σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Με άλλα λόγια, η πραγματικότητα είναι πλούσια και κάθε κομμάτι της ιστορίας είναι αστείρευτο. Η ιστορία επομένως, δεν είναι ούτε ένα σύνολο από γεγονότα σε παράθεση ούτε μία στιγμιαία ολότητα. Τα στοιχεία κάθε κοινωνίας αλληλεξαρτώνται και τα γεγονότα αναπόφευκτα ασκούν αμοιβαία αλληλεπίδραση. Μόνο μέσα από αυτή τη διαδικασία όπου υπάρχει συνεργασία διαφορετικών αρχών μπορούμε να διακρίνουμε μία μορφή ενότητας.¹¹⁵ Η οικονομία, η ανάπτυξη της τεχνολογίας και ο πόλεμος αποτελούν αδιαμφισβήτητα συνθήκες που καθόρισαν την ιστορική εξέλιξη, αλλά θα ήταν πέραν της λογικής εάν υποστηριχθεί η υπόθεση ότι κάθε μία από αυτές είναι ικανή από μόνη της

---

¹¹⁴ Ibid., σελ. 11

¹¹⁵ Ibid., σελ. 143

να καθορίσει την πολιτική ή τις ιδέες χωρίς να επηρεαστεί και αυτή αντίστοιχα. Δεν είναι δυνατόν να τεθούν εκ των προτέρων όρια για τις επιπτώσεις κάποιας αιτίας επειδή ακριβώς όλα συμφύρονται και η κοινωνία εκφράζεται τόσο μέσω της παραγωγής, της οικονομίας, όσο και μέσω του πολιτισμού, των ιδεών κ.ο.κ.

Η ιστορία είναι ταυτόχρονα χωρίς νόημα και γεμάτη από νοήματα. Στην πρώτη περίπτωση η ιστορία γίνεται κατανοητή μόνον μέσα από τις πράξεις και τα έργα των ανθρώπων που είτε αλληλοσυμπληρώνονται είτε συγκρούονται ατέρμονα και στη δεύτερη περίπτωση οι πράξεις αποκτούν νόημα και γίνονται κατανοητές μόνον όταν τοποθετηθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο συσχετισμού τους. Στο επίπεδο της πολιτικής, το ερώτημα εάν το παγκόσμιο κράτος θα έλυne το γρίφο της ιστορίας όπως εθεωρείτο κατά τις πολιτικές θρησκείες ότι θα γίνει, πάλι επιδέχεται διπλή απάντηση - θετική από αυτούς που πιστεύουν στην εκμετάλλευση του πλανήτη με βάση την ανθρώπινη λογική και αρνητική από αυτούς που πιστεύουν πως η φυσική ύπαρξη μέσα στην κοινωνία και η σωτηρία της ψυχής αποτελούν δύο ασύνδετες συνθήκες.¹¹⁶

Ο Αρον αντιμετωπίζει κριτικά τόσο τον ντετερμινισμό των ολοκληρωτικών καθεστώτων ως προς το νόημα της ιστορίας, όσο και την οπτική του Voegelin - παρά το γεγονός ότι και ο ίδιος ο Voegelin ασκεί κριτική στα μοντέρνα καθεστώτα για την απόπειρα απόδοσης νοήματος στην ιστορία. Ο Voegelin αναζητώντας το λάθος που οδήγησε στη δημιουργία ενός κοσμικού νοήματος, αποδίδει έμμεσα ένα μη κοσμικό νόημα στην ιστορία το οποίο δεν εκπληρώθηκε εξαιτίας της εκκοσμίκευσης. Με άλλα λόγια ακολουθώντας την ίδια διαδικασία την οποία απορρίπτει, αποδίδει ένα νόημα στην ιστορία έστω κι αν αυτό είναι πνευματικό και όχι κοσμικό.

---

¹¹⁶ Ibid., σελ. 160

XII. Arendt - Ολοκληρωτισμός

Η πολιτική ή κοσμική θρησκεία ερμηνεύεται διαφορετικά από δύο σχολές σκέψης που κυριάρχησαν στην ανάλυση του φαινομένου, την ιστορική προσέγγιση και την προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών. Η Arendt διατηρεί κριτική στάση απέναντι και στις δύο θεμελιώνοντας την πολιτική της φιλοσοφία σε εντελώς διαφορετική βάση. Σύμφωνα με την ιστορική προσέγγιση του Voegelin, η κοσμική θρησκεία είναι μία θρησκεία που προέρχεται από τη δική μας πνευματική εκκοσμίκευση έτσι ώστε ο Κομμουνισμός να αποτελεί το πιο ακραίο δείγμα εγκόσμιας αίρεσης. Η ερμηνεία αυτή έχει ένα θετικό στοιχείο κατά την Arendt. Η αντίληψη ότι η ολοκληρωτική κυριαρχία δεν ήταν ένα ατύχημα της δυτικής ιστορίας συνίσταται στην αντίληψη ότι και οι ιδεολογίες των ολοκληρωτικών καθεστώτων οφείλονται σε ανθρώπινη παρέμβαση και ως εκ τούτου πρέπει να ερμηνεύονται υπό όρους αυτοκριτικής (αφού από εμάς προέρχονται) και αυτό-κατανόησης (self-understanding). Τα ελαττώματα της ιστορικής προσέγγισης έγκεινται στην παρανόηση από τον Voegelin τόσο της φύσης της εκκοσμίκευσης όσο και του κοσμικού κόσμου. Η εκκοσμίκευση έχει ένα πολιτικό και ένα πνευματικό νόημα, τα οποία όμως δεν είναι κατ'ανάγκη ταυτόσημα. «Πολιτικά, εκκοσμίκευση δεν σημαίνει τίποτα άλλο από το ότι οι θρησκευτικοί θεσμοί και οργανισμοί δεν έχουν πλέον κάποια δημόσια εξουσία και αντιστρόφως ότι η πολιτική ζωή δεν έχει κάποια θρησκευτική νομιμοποίηση.»¹¹⁷ Ο Voegelin θεωρεί ότι η πηγή της εξουσίας των παραδοσιακών αξιών που διαμόρφωσαν τους νόμους, τον τρόπο ζωής και το ήθος της ανθρωπότητας κλονίστηκε στη μοντέρνα εποχή μέσα από τη διαδικασία της εκκοσμίκευσης και την υποβάθμιση της θρησκείας που παραδοσιακά τις νομιμοποιούσε. Κατά την Arendt, αυτή η μακρά συνεργασία πολιτικής και θρησκείας δεν αποδεικνύει ότι η έννοια της εξουσίας είναι θρησκευτικής φύσεως, αντιθέτως μάλιστα - εάν ανατρέξουμε στην παράδοση - αποτελεί περισσότερο τον απότοκο της Ρωμαϊκής πολιτικής η οποία πέρασε έπειτα στην

---

¹¹⁷ Hannah Arendt, "Religion and Politics", *Essays in understanding 1934-1954: formation, exile and totalitarianism*, επιμ. Jerome Kohn, Schocken Books, Νέα Υόρκη, 2005, σελ. 372

εξουσία της Χριστιανικής Εκκλησίας. Ως εκ τούτου, για την Arendt την εκκοσμίκευση δεν την χαρακτηρίζει μία πνευματική εκκοσμίκευση αλλά κατά μία έννοια μία πολιτική «εκκοσμίκευση». Η Χριστιανική Εκκλησία δεν αποτελούσε τόσο φορέα θρησκευτικότητας όσο φορέα πολιτικής, φορέα ισχύος και εξουσίας, ο οποίος στη μοντέρνα εποχή αμφισβητήθηκε ή καταργήθηκε ως τέτοιος. Πίσω από τη θρησκευτική και πνευματική παράδοση που υποστηρίζει ο Voegelin, η Arendt διαγιγνώσκει μία πολιτική παράδοση που μεταβλήθηκε χωρίς να επηρεάζει την ουσία της θρησκευτικότητας ή την ουσία της πίστης αυτής καθαυτής. Προχωράει περαιτέρω σε έναν φιλοσοφικό και μεθοδολογικό διαχωρισμό κατά τον οποίο, η αληθινή πίστη, η μοντέρνα πίστη και η ιδεολογία αποτελούν ξεχωριστούς και ευδιάκριτους τόπους εκδήλωσης και ανάπτυξης διαφορετικών φαινομένων. Η αληθινή πίστη προσιδιάζει στην αγνή θρησκευτικότητα του Voegelin και καταλαμβάνει ένα πεδίο που βρίσκεται εκτός του Πολιτικού. «Η μοντέρνα πίστη [δε], η οποία έχει περάσει από την αμφιβολία στην πίστη, και ο μοντέρνος αθεϊσμός, ο οποίος έχει περάσει από την αμφιβολία στη μη πίστη, έχουν αυτό κοινό: και τα δύο στηρίζονται στην μοντέρνα πνευματική εκκοσμίκευση και έχουν αποφύγει την εγγενή πολυπλοκότητά της μέσω μίας βίαιης λύσης μία και καλή»¹¹⁸ Ο χαρακτηρισμός του αθεϊσμού ως θρησκείας έγκειται στην ίδια βάση που στηρίζονται όλες οι θρησκευτικές δοξασίες στην εποχή της εκκοσμίκευσης. Στηρίζονται στην ιδέα της πίστης όπως και στην έννοια της αμφιβολίας. Η ερμηνεία των ολοκληρωτικών ιδεολογιών ως πολιτικές θρησκείες έχει τις ρίζες της στην αποκήρυξη ή την εκθείαση του αθεϊσμού. Ωστόσο ο Κομμουνισμός και ο Εθνικοσοσιαλισμός δεν εντάσσονται στην κατηγορία του αθεϊσμού και ας διατηρούν αμυντική ή εχθρική στάση απέναντι στη θρησκεία ή την ύπαρξη του Θεού. Η μοντέρνα θρησκεία είτε αυτή εκδηλώνεται ως πίστη είτε ως μη πίστη, βασίζεται στην έννοια της αμφιβολίας, η οποία προϋποθέτει τη διαδικασία της κριτικής σκέψης. Ο Ολοκληρωτισμός από την άλλη όμως αναπτύσσεται σε ένα επίπεδο πέραν της αμφιβολίας και αξιώνει την απόλυτη βεβαιότητα για την ύπαρξη, τη ζωή και το μέλλον. Η απόπειρα ερμηνείας του κόσμου και

---

¹¹⁸ Ibid., σελ. 369

της ιστορίας είναι το στοιχείο αυτό που μετέτρεψε το Σοσιαλισμό και τον Ναζισμό σε ιδεολογίες, δηλαδή σε συστήματα που προσπαθούν να διασφαλίσουν ότι ο άνθρωπος δεν θα εγείρει ερωτήματα, δεν θα χρησιμοποιεί τη λογική και την ευφυΐα του σε αντίθεση με τη θεολογία, η οποία αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως ένα ευφύες και λογικό ον που θέτει ερωτήματα και του οποίου η λογική χρειάζεται να τεθεί υπό έναν συμβιβασμό ακόμα και εάν απαιτείται από αυτόν -προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός- να πιστέψει σε κάτι που είναι πέρα από τη λογική. Σε αντίθεση λοιπόν με ότι υποστηρίζει ο Voegelin, το ολοκληρωτικό φαινόμενο «αν και αναπτύχθηκε μέσα στην Δυτική ιστορία, δεν ανήκει πλέον στην ίδια παράδοση αμφιβολίας και εκκοσμίκευσης...»¹¹⁹

Η δε έννοια της ελευθερίας επίσης δεν έχει θρησκευτική προέλευση. Υπό όρους θρησκευτικούς, η ελευθερία συνίστατο στην αποδέσμευση από κάθε τι εγκόσμιο, κατά συνέπεια και από αυτή την ίδια την πολιτική. Αντιθέτως, υπό πολιτικούς όρους η ελευθερία συνίσταται στη δυνατότητα του ανθρώπου να καθορίζει μόνος του και για τον εαυτό του ανεμπόδιστα τα ζητήματα που μέχρι πρότινος άνηκαν αποκλειστικά στη δικαιοδοσία του ηγέτη. Ως εκ τούτου η χριστιανική έννοια της ελευθερίας δεν θα μπορούσε να οδηγήσει στη μοντέρνα έννοια της πολιτικής ελευθερίας.¹²⁰ Για την Arendt, η ελευθερία έγκειται στη δυνατότητα του ανθρώπου να επικοινωνεί ελεύθερα με άλλους ανθρώπους διατηρώντας τους δίαυλους αυτής της σχέσης ανοικτούς. Βασικό στοιχείο επικοινωνίας αποτελεί και η δράση. Οι πράξεις καθενός έχουν αντίκτυπο σε άλλους σε μία σχέση αμφίδρομη και συνεχή. Επιδρούν δε κατά τρόπο τόσο καταλυτικό ώστε να επηρεάζουν και να επηρεάζονται από αυτές. Η θεώρηση της μοντέρνας πολιτικής υπό το τελεολογικό πρίσμα του ολοκληρωτισμού δεν αποτυπώνει αυτή τη δυναμική σχέση στην οποία ο απόλυτος έλεγχος των γεγονότων της ζωής κάθε ανθρώπου είναι αδύνατος.¹²¹

Από την άλλη, σύμφωνα με την προσέγγιση των κοινωνικών επιστημών, ιδεολογία και θρησκεία αντιμετωπίζονται σαν ένα και το αυτό γιατί θεωρούν ότι ο Κομμουνισμός,

---

¹¹⁹ Ibid., σελ. 371

¹²⁰ Ibid., σελ. 373-374

¹²¹ Canovan, *Hannah Arendt: A Reinterpretation...*, ό.π., σελ. 132-133

Εθνικισμός κλπ εκπληρώνουν για τους οπαδούς τους την ίδια λειτουργία που εκπλήρωναν τα δικά μας θρησκευτικά δόγματα σε μια ελεύθερη κοινωνία.¹²² Αυτό στηρίζεται στη βασική θέση των κοινωνικών επιστημών ότι δεν τις αφορά η ουσία, το νόημα των ιστορικών και πολιτικών φαινομένων παρά μόνο η λειτουργία τους στην κοινωνία. Ως εκ τούτου είναι αδιάφορος τόσο ο αυτοπροσδιορισμός του ελεύθερου και ολοκληρωτικού κόσμου, όσο και η αποστασιοποίηση τους από τη θρησκεία.¹²³ Πιο συγκεκριμένα, εφόσον για τις κοινωνικές επιστήμες έχουν σημασία μόνο οι λειτουργίες που επιτελούν τα ιστορικά και πολιτικά φαινόμενα, συνεπάγεται ότι η δράση και όχι η θεωρία αποτελεί σημείο αναφοράς. Σύμφωνα με τον Μαρξ, ο οποίος ήταν «ο πατέρας της μεθόδου των κοινωνικών επιστημών» η πολιτική πράξη ήταν πρωτίστως μία πράξη βίας.¹²⁴ Η ιστορία ούσα αποτέλεσμα ανθρωπίνων πράξεων οι οποίοι δρουν με λανθασμένη συνείδηση, δηλ. αυτή που διαμορφώνουν υπό την επιρροή των ιδεολογιών, χαρακτηρίζεται από βία. Η προσπάθεια να εισαχθούν οι ιστορικο-πολιτικές σχέσεις αποκλειστικά στις δυνατότητες του ανθρώπου είναι μία απόπειρα ώστε ο άνθρωπος να γίνει ο κυρίαρχος των πράξεών του χωρίς να έχει ανάγκη πλέον τις ιδεολογίες να νομιμοποιούν τη βία, καθώς - με τη νίκη του προλεταριάτου- το στοιχείο της βίας θα έχει περάσει στον ανθρώπινο έλεγχο και δεν θα αποτελεί πλέον ανεξέλεγκτο κίνδυνο. Η βία θα είναι συμβατική και μόνον όση χρειάζεται για την προώθηση της κοινωνίας και της ιστορίας.¹²⁵ Με αυτό το μοντέλο του Μαρξ, σύμφωνα με το οποίο η ιστορία αποτελεί τη διαμάχη των τάξεων η οποία λύνεται με τη βία και ότι η πολιτική πράξη είναι εγγενώς βίαιη και υποκριτικά κρύβει την αληθινή της φύση, η οποία μόνο στον πόλεμο και την επανάσταση φανερώνει το πραγματικό της πρόσωπο αφού δεν προστατεύεται από το λόγο, μπορούμε να αγνοήσουμε το στοιχείο του αυτό-προσδιορισμού των πολιτικών και μη συστημάτων. Στις κοινωνικές επιστήμες λοιπόν, είναι έκδηλη η προσπάθεια ανακάλυψης γενικών κανόνων στους οποίους θα υπάγονται όλα τα

---

¹²² Arendt, *Essays in understanding 1934-1954...*, ό.π., σελ. 372

¹²³ Ibid., σελ. 374

¹²⁴ Ibid., σελ. 374

¹²⁵ Ibid., σελ. 376-377

συμβάντα ανεξαρτήτως χρόνου και τόπου, καθώς με τα εργαλεία της ιδεολογίας επιχειρείται η ερμηνεία ολόκληρης της ιστορίας. Έτσι υπό την προϋπόθεση ότι ο ρόλος κάθε οντότητας εξαντλείται στη λειτουργική της ταυτότητα, είναι λογικοφανές ότι ακόμη και ο Χίτλερ με τον Ιησού ήταν ταυτόσημες μορφές γιατί εκπλήρωναν την ίδια κοινωνική λειτουργία.¹²⁶ Αντίστοιχη είναι και η χρήση που γίνεται στον όρο Θρησκεία. Η ουσία της τάσης να εντοπίζουμε παντού Θρησκείες οφείλεται στην πεποίθηση ότι ένα πολιτικό καθεστώς επιτελεί την ίδια λειτουργία με τη Θρησκεία και ότι ο Θεός δεν είναι απαραίτητος πλέον σε μία Θρησκεία, γιατί σημασία έχει η λειτουργία της και όχι η ουσία της - η πνευματικότητα. Ως εκ τούτου η Arendt θεωρεί ότι ο ολοκληρωτισμός δεν αντικατοπτρίζει τη ριζοσπαστική πλευρά της εκκοσμίκευσης ή του αθεϊσμού αλλά τη ριζοσπαστική πλευρά της αντιμετώπισης του ανθρώπου σε συνάρτηση με τη λειτουργική του αξία.¹²⁷ Όταν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα αποποιούνται την οποιαδήποτε σχέση με τη Θρησκεία δεν είναι γιατί επενδύουν σε μία εκκοσμικευμένη κοινωνία όπου ο άνθρωπος είναι ο πρωταγωνιστής της ζωής, αλλά σε μία κοινωνία όπου ο άνθρωπος έχει αξία όσο είναι λειτουργικός για την προώθηση του έργου του καθεστώτος όντας αδιάφορο εάν η προσωπική του γνώμη και επιθυμία συνάδει με αυτήν του καθεστώτος ή όχι. Ακόμα περισσότερο δε, εάν διαφωνεί με την πολιτική του καθεστώτος, παύει να είναι λειτουργικός έτσι ώστε η εξάλειψή του να θεωρείται αναγκαία. Η θεώρηση της Arendt για τον ολοκληρωτισμό, εστιάζει αποκλειστικά στο βαθμό και την ποιότητα σύνδεσής του με το πολιτικό. Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, μέσα από την αντίληψη περί της λειτουργικότητας του ανθρώπου, σε συνδυασμό με τη θεωρία της προκαθορισμένης και αναπόφευκτης πορείας της ιστορίας και του ρόλου του ανθρώπου σε αυτήν, διαμόρφωσαν ένα πολιτικό περιβάλλον όπου «τα πάντα είναι πιθανά» και μπορούν να επιστρατευτούν και να θυσιαστούν στο βωμό του τελικού σκοπού.¹²⁸ Κάθε θεσμός και κάθε άνθρωπος δεν αποτελούν παρά αναλώσιμα υλικά στον αγώνα για την πραγματοποίηση των προβλέψεων της ιδεολογίας. Αξιοποίησαν δε το βασικότερο

---

¹²⁶ Ibid., σελ. 378

¹²⁷ Ibid., σελ. 379

¹²⁸ Canovan, *Hannah Arendt: A Reinterpretation...*, ό.π., σελ. 24

πολιτικό στοιχείο της Θρησκείας που έχει αποδειχτεί εξαιρετικά χρήσιμο στην υποστήριξη της πολιτικής εξουσίας, την αγωνία για το επέκεινα, δηλαδή το μεσαιωνικό δόγμα της Κόλασης. Όπως επισημαίνει η Arendt στην κριτική της στην ιστορική προσέγγιση του Voegelin παραπάνω, αυτό το κοσμικής προέλευσης δόγμα, έχει τις ρίζες του όχι στις διδασχές του Ιησού ή στην εβραϊκή κληρονομιά, παρά στην πολιτική εξουσία τη στιγμή που αυτή περνά με την πτώση της Ρώμης στην Χριστιανική Εκκλησία.¹²⁹ Η Χριστιανική Εκκλησία συνειδητοποιεί ότι προσπαθεί να επιβάλλει απόλυτες σταθερές σε μία ανθρώπινη συνθήκη, την κοινωνία, η οποία χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της σχετικότητας και τα μέλη της δεν αγγίζει ο φόβος του θανάτου, αφού ο τελευταίος αποτελεί μία συνθήκη ούτως ή άλλως αναπόφευκτη. Στο δόγμα της Κόλασης η απειλή του βασανισμού μετά το θάνατο ως τιμωρία αποτέλεσε μία βελτιωμένη μέθοδο ελέγχου του λαού από την Εκκλησία.¹³⁰ Στη μοντέρνα εκκοσμικευμένη κοινωνία η Θρησκεία έχασε το ισχυρότερο πολιτικό της στοιχείο και η πολιτική έχασε τη Θρησκευτική συγκατάθεση μιας υπερβατικής αρχής.¹³¹ Η πίστη στην ανταμοιβή ή την τιμωρία μετά θάνατον είχε χάσει την ισχύ της. Στα ολοκληρωτικά καθεστώτα είναι εμφανής η προσπάθεια δημιουργίας μίας επίγειας Κόλασης στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως και στα κελιά βασανιστηρίων. Μόνο αυτές οι μέθοδοι μπορούσαν να ανταγωνιστούν το δόγμα της Κόλασης αναφορικά με τα επίπεδα φόβου που αυτό προκαλούσε συνδυασμένες με τη συστηματική υποστήριξη της ιδεολογίας και της προπαγάνδας.

---

¹²⁹ Arendt, *Essays in understanding 1934-1954...*, ό.π., σελ. 380-381

¹³⁰ Ibid., σελ. 383

¹³¹ Ibid., σελ. 383-384

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η πολιτική Θρησκεία αποτέλεσε μία από τις πλέον αμφίσημες έννοιες διχάζοντας την επιστημονική κοινότητα. Η χρήση της πότε ως συστατικό στοιχείο του ολοκληρωτικού φαινομένου βαθιά ριζωμένο στην ιστορία της Νεωτερικότητας (όπως είναι η θέση του Voegelin) και πότε ως εννοιολογική κατασκευή ερμηνείας του ολοκληρωτικού φαινομένου, συνίσταται στην πολύπλοκη φύση της, η οποία ισορροπεί ανάμεσα στο Πολιτικό και τη Θρησκεία, φέροντας στοιχεία και από τα δύο πεδία. Η εξέταση της έννοιας «πολιτική Θρησκεία» στην παρούσα μελέτη ξεκινάει από την διερεύνησή της σε έναν από τους πρώτους Θεωρητικούς που χρησιμοποίησαν τον όρο συνδέοντάς τον με τη Νεωτερικότητα ως μία έννοια που κλιμακώνει την επανάσταση ενάντια στη Θρησκεία, και με την ανάδυση των γραφειοκρατικών κρατών και των μαζικών κοινωνιών. Στη συνέχεια ακολουθούμε την πορεία ερμηνείας της έννοιας μέσα από θεωρητικές προσεγγίσεις που εξετάζουν το βαθμό διαπλοκής της τόσο με τη Θρησκεία και την ευρύτερη έννοια της Θρησκευτικότητας όσο και με την πολιτική και την επιστήμη.

Η πολιτική Θρησκεία κατά τον Voegelin συμπυκνώνει όλες τις διαδικασίες που οδήγησαν σε έναν μεγαλειώδες υπαρξιακό λάθος, εξαιτίας του οποίου οδηγήθηκε ντετερμινιστικά η ανθρωπότητα στην εποχή της εκκοσμίκευσης, του ολοκληρωτισμού και έπειτα της καταστροφής. Η ενσωμάτωση της εσχατολογικής εκπλήρωσης στην ανθρώπινη ιστορία και ως εκ τούτου στην ανθρώπινη δυνατότητα, πραγματοποιήθηκε μέσα από τη Γνωστική Θεωρία της κατάκτησης της απόλυτης γνώσης, η οποία με αυτόν τον τρόπο προσέδιδε στην ανθρώπινη πράξη μία πνευματική σωτηριολογική διάσταση που ποτέ δεν θα μπορούσε να έχει. Έτσι η Θρησκεία από πεδίο υπαρξιακής αναζήτησης έγινε μηχανισμός διασφάλισης της κοσμικής κυριαρχίας. Οι Γνωστικές εμπειρίες κατέλαβαν όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης ύπαρξης συνδέοντας τη διανοητική, τη συναισθηματική και τη βουλητική διάσταση του ανθρώπου με μία κατ'επίφαση Θρησκευτική-πνευματική δύναμη. Ο άνθρωπος πλέον όριζε τόσο το κοσμικό - την πολιτική - όσο και το

υπερβατικό - την ίδια την έννοια της Θρησκείας - σε συνάρτηση με τον εαυτό του. Ως εκ τούτου ο ορισμός του θρησκευτικού φαινομένου επαφιόταν αποκλειστικά στο κάθε άτομο, το οποίο μπορούσε με την παντοδυναμία της γνώσης και της επιστήμης να ορίσει την αρχή του και το τέλος του. Η επιστήμη και η θρησκεία απέκτησαν καινούρια νοηματοδότηση στη Νεωτερικότητα.

Κατά τον Voegelin ο διαχωρισμός της επιστήμης από τη θρησκεία αποτέλεσε μία αναπόφευκτη συνέπεια και ένα μοιραίο λάθος. Η επιστήμη για τον Voegelin πρέπει να χρησιμοποιείται για τις υπαρξιακές αναζητήσεις του ανθρώπου. Αυτή η θέση ωστόσο τοποθετεί τον άνθρωπο σε ένα αγωνιώδες υπαρξιακό αδιέξοδο, καθώς επιζητά τη γνώση αυτού που δεν μπορεί να ξέρει και την απόκτηση αυτού που δεν μπορεί να έχει. Σύμφωνα με το Voegelin, η υπερκοσμική θρησκεία, το πεδίο δηλαδή όπου ευρίσκεται η πηγή του κόσμου και του επέκεινα, του θνητού και του Θείου, είναι μία κατάσταση της οποίας μπορούμε να έχουμε την εμπειρία μόνο μέσα από μία φανταστική διαδικασία. Όταν όμως η υπαρξιακή αναζήτηση του ανθρώπου γίνεται με γνώμονα την επιδίωξη της κατάκτησης αυτού του πεδίου γνώσης η ματαιότητα του εγχειρήματος και η πολύ πιο επιζήμια ψυχοκοινωνική απογοήτευση είναι αναπόφευκτη. Ο Voegelin με άλλα λόγια προκρίνει μία διαφορετική μορφή αναζήτησης του ιδεώδους στην υπερβατική σφαίρα, ενώ παραδόξως ταυτόχρονα κατακρίνει το άτομο στη Νεωτερικότητα ότι έχει επιδοθεί στην αναζήτηση του ιδεώδους στην εγκόσμια σφαίρα.

Αναζητώντας το ιδεώδες στον ίδιο του τον εαυτό, το άτομο αποκτά έναν πιο ενεργητικό ρόλο. Αυτή η συνθήκη όμως σε αντίθεση με ό,τι ισχυρίζεται ο Voegelin, δεν οδηγεί νομοτελειακά στην επιβολή ενός ολοκληρωτικού συστήματος που οικειοποιείται τις ανθρώπινες υπαρξιακές ανάγκες και τις προβάλλει ως αίτημα δικό του, καθώς με αυτή τη συλλογιστική ακυρώνεται τόσο η ελευθερία ως ενεργός αυτοκαθορισμός που ταυτίζεται με την έννοια της ατομικής βούλησης όσο και η δυνατότητα παραγωγής Λόγου από το άτομο.

Το κενό πνευματικότητας που δημιουργήθηκε στη Νεωτερικότητα μέσα από το διαχωρισμό της επιστήμης από την πίστη, διαμόρφωσε κατά τον Voegelin συνθήκες επανορισμού της θρησκείας από τον καθένα. Αυτή η προβληματική, αναδεικνύει δύο φιλοσοφικές ανησυχίες του ίδιου του συγγραφέα, οι οποίες προδίδουν ολοκληρωτικά χαρακτηριστικά στη δική του προσέγγιση του δέοντος. Η Νεωτερικότητα εξασφάλιζε τις συνθήκες υπό τις οποίες το κάθε άτομο μπορούσε να προσεγγίσει και να ορίσει τη θρησκεία ελεύθερα και σε συνάρτηση με τις ατομικές συνήθειες, προκαταλήψεις, πεποιθήσεις και αναζητήσεις. Αποτέλεσμα αυτής της συνθήκης είναι τα πολλαπλά νοήματα που προσδίδονται στο Θείο και οι ποικίλες νοηματοδοτήσεις και προσεγγίσεις. Ο Voegelin όμως αντιλαμβανόταν τη θρησκευτικότητα ως ένα ενιαίο μονοδιάστατο πεδίο, το οποίο ακριβώς επειδή ευρίσκεται εκτός των ανθρωπίνων δυνατοτήτων προσέδιδε μία υπαρξιακή διάσταση στην ανθρώπινη δράση, της προσέδιδε σκοπό και λόγο. Προσέδιδε δε τον ίδιο σκοπό και τον ίδιο λόγο δράσης ομοιόμορφα σε κάθε άνθρωπο κατηγοριοποιώντας με ισοπεδωτικό τρόπο ένα σύνολο πολυδιάστατων μοναδικότητων. Η ανώτερη θρησκευτικότητα του Voegelin επομένως δεν έχει ως αναφορά ένα σύνολο ανθρώπων, αλλά την ενιαία και αδιαίρετη ανθρωπότητα¹³² Έτσι, εάν στη Νεωτερικότητα η θρησκεία νοείται ως φανατισμός και ως ιερή προσήλωση σε αυτό που πιστεύει ο καθένας, τότε στον Voegelin η θρησκεία νοείται ως ιερή προσήλωση σε αυτό που πρέπει όλοι να πιστεύουν και πολύ περισσότερο αυτό από το οποίο όλοι τροφοδοτούνται με λογική και με πνεύμα.

Για τον Voegelin λοιπόν, η πολιτική θρησκεία αποτελεί μία έννοια σύστοιχη της ανθρώπινης εξέλιξης. Ο διαχωρισμός επιστήμης - θρησκείας που οφείλεται στη Νεωτερικότητα είναι η αιτία που η έννοια της πολιτικής θρησκείας έχει τόσο μεγάλη ένταση στη θεωρητική προσέγγιση του Voegelin και η σύνδεσή της με την ανάδυση των ολοκληρωτικών καθεστώτων είναι τόσο ισχυρή. Η πολιτική θρησκεία κάλυψε ατελώς το

---

¹³² Αποδίδω με αυτή την έννοια τους όρους «Humans», «People» και «Mankind» που χρησιμοποιεί ο Voegelin

τεράστιο κενό θρησκευτικότητας, το οποίο οφείλεται στην υβριστική ανθρώπινη ματαιοδοξία της απόκτησης της απόλυτης γνώσης και του απόλυτου ελέγχου της ιστορίας. Σε αντιδιαστολή προς αυτή τη θεωρία, στην πλειοψηφία των θεωρητικών προσεγγίσεων που περιλαμβάνονται στην παρούσα εργασία η έννοια της πολιτικής θρησκείας δεν προσλαμβάνει τις ίδιες διαστάσεις, γιατί θεωρείται ότι η θρησκευτικότητα ή εναλλακτικά η θρησκεία σε κάποιο βαθμό ή με κάποιο έστω λανθάνοντα τρόπο εξακολουθεί να υπάρχει στη Νεωτερικότητα. Έτσι η θρησκευτικότητα υφίσταται στην πολιτική είτε ως φαινόμενο που διαμορφώνει κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας - όπως στην προσέγγιση του Di Rienzo όπου κάθε πολιτικό σύστημα αποτελεί μία έκφραση του θρησκευτικού φαινομένου - είτε ως φαινόμενο του οποίου οι αρχές και οι αξίες έχουν ενσωματωθεί στο ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο μέσα στις διαβαθμίσεις των ιδεολογιών - όπως στην προσέγγιση του Bergholz, είτε πάλι ως φαινόμενο που έχει μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό παρουσίας στην πολιτική και κοινωνική ζωή ανάλογα με το ρόλο που έχει καταλάβει η πολιτική θρησκεία.

Κυρίαρχο στοιχείο της πολιτικής θρησκείας για τους Linz, Steigmann-Gall και Mommsen αποτέλεσε η εργαλειακή της χρήση. Η εννοιολογική της χαλαρότητα έδινε τη δυνατότητα στα ολοκληρωτικά καθεστώτα που τη χρησιμοποιούσαν, να συνδυάζουν τόσο θρησκευτικά όσο και νεωτερικά-πολιτικά χαρακτηριστικά σε μία λειτουργική συνεργασία που προσέδιδε συναισθηματική ποιότητα στη διακυβέρνησή τους. Έτσι γινόταν εφικτό να υπάρχουν στο καθεστώς θρησκευτικού τύπου τελετές, σύμβολα, εθνικές εορτές κ.ά. και παράλληλα μία απαξίωση κάθε προγενέστερης θρησκευτικής παράδοσης. Η εμμονή δε των ολοκληρωτικών καθεστώτων να απαξιώνουν ή να επιδιώκουν την καταστροφή κάθε θρησκείας αποτελεί την πρώτη ένδειξη ως προς τις προθέσεις τους. Οι θρησκείες ή το αίσθημα της θρησκευτικότητας εν γένει, στηρίζονταν σε παραδόσεις αιώνων και ως εκ τούτου τα ολοκληρωτικά καθεστώτα δεν μπορούσαν να τα χρησιμοποιήσουν κατά το δοκούν. Η πολύ πιο απτή και εύπλαστη έννοια της πολιτικής θρησκείας όμως γινόταν ο

μηχανισμός επιβολής της κυριαρχίας - κατά τον Linz- και ηθικής και πολιτικής νομιμοποίησης - κατά τους Steigmann-Gall και Mommsen.

Η εργαλειώδης χρήση της πολιτικής θρησκείας φέρει μία δυναμική που προσέδωσε στα ολοκληρωτικά καθεστώτα την ώθηση για την κατάκτηση της εξουσίας, η οποία δεν ήταν ωστόσο αρκετή για τη διατήρησή της. Αυτό οφείλεται σε δύο παράγοντες, ο συνδυασμός των οποίων έφερε σαν αποτέλεσμα την κατάρρευση των καθεστώτων. Πρώτος παράγοντας είναι η δομική έλλειψη της πολιτικής θρησκείας έναντι της θρησκείας, η οποία έγκειται στον ευκαιριακό χαρακτήρα της πρώτης σε αντίθεση με την παράδοση που φέρει η δεύτερη. Ο δεύτερος παράγοντας έγκειται στην ίδια την ουσία του ολοκληρωτισμού, η οποία δεν εξαντλείται ούτε περιορίζεται στην ιδεολογική κατήχηση, το μεσσιανικό μήνυμα της λύτρωσης και τις θεωρίες στις οποίες ήταν εγγενές ένα αίτημα πραγμάτωσης. Η εξουσία δεν μπορούσε να διατηρηθεί γιατί η ουσία του ολοκληρωτισμού ήταν ο τρόμος που στηριζόταν στην αλληπάλληλη δημιουργία κρίσεων. Η πολιτική μυθολογία των ολοκληρωτικών καθεστώτων λοιπόν σε συνδυασμό με τον γραφειοκρατικό μηχανισμό που την υποστήριζε συντέλεσαν στην κατάκτηση της εξουσίας, αλλά δεν ήταν αρκετά για την διασφάλισή της. Ο μύθος της φυλετικής ανωτερότητας των Ναζιστών όπως και ο μύθος του σοσιαλιστικού προτύπου των Κομμουνιστών στηρίχθηκε στην ένταση μιας διάστασης ανάμεσα στο καλό και το κακό, ανάμεσα στο «εμείς» και στο «οι άλλοι» - όπου στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται, στην περίπτωση των Ναζιστών όσοι ανήκουν στην Άρεια φυλή, και στην περίπτωση του Κομμουνισμού όσοι ανήκουν στις τάξεις που μάχονται τον καπιταλισμό και στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται όλοι οι υπόλοιποι. Ιδεολογικά οι τελετουργίες και ο μυστικισμός που υιοθετήθηκαν βοήθησαν στην νομιμοποίηση των πολιτικών επιλογών. Έτσι, ο μύθος του χαρισματικού ηγέτη που θα σκοτώσει τον «καταραμένο όφη» και του χαρισματικού ήρωα πολίτη που θα γίνει μάρτυρας για τα ανώτερα ιδανικά δένονταν με τα ιερά δεσμά συμβόλων και τελετουργιών που προσδιόριζαν το νόημα του ανήκειν. Η διαφορά ανάμεσα σε Ναζιστικό και Κομμουνιστικό καθεστώς ως προς την χαρισματική ηγεσία, έγκειται στο ρόλο που κατείχε ο κάθε ηγέτης σε σχέση με το γραφειοκρατικό σύστημα του

κράτους του. Ο Χίτλερ ήταν υπεράνω της γραφειοκρατίας, τις εξουσίες της οποίας περιόριζε κατά απόλυτο τρόπο η δική του εξουσία και είχε μετατρέψει τον εαυτό του σε σύμβολο. Ο Στάλιν από την άλλη ήταν μέρος της γραφειοκρατίας με αποτέλεσμα η χαρισματικότητα να διαχέεται σε όλο το σύστημα και η εξουσία του ίδιου να περιορίζεται από αυτήν της γραφειοκρατίας.

Η συλλογιστική του Voegelin είναι παγιδευμένη σε μια ρομαντική-φιλοσοφική ιδέα της πολιτικής φιλοσοφίας, η οποία ενσωματώνεται στη μοντέρνα πίστη στο χαρισματικό ηγέτη. Ο ρόλος του ηγέτη συναρτάται αποκλειστικά από το βαθμό πρόσδεσής του με μία υπερβατική αρχή, η οποία αποτελεί τον αποκλειστικό τροφοδότη λογικής και πνευματικότητας καθιστώντας την ηγεσία ολοκληρωμένη και ιδανική. Ο Voegelin ωστόσο παραβλέπει ότι το καινούριο ιστορικό υποκείμενο που διαμορφώνει τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες στη Νεωτερικότητα είναι ο πολίτης και όχι ο ηγέτης. Καμία ιδανική ηγεσία δεν μπορεί να διατηρήσει ένα καθεστώς εάν δεν υποστηρίζεται από τον πολίτη. Η αδυναμία διατήρησης της νομιμοποίησης των πολιτικών μέσα από την ενεργό συμμετοχή και υποστήριξη του πολιτικού μύθου των ολοκληρωτικών καθεστώτων από τους πολίτες αποτέλεσε ένα από τα κυρίαρχα ελλείμματα των ολοκληρωτικών καθεστώτων.

Η καρδιά της νομιμοποίησης του Ολοκληρωτισμού είναι η συνέχιση της κρίσης, ο συνεχής εμφύλιος πόλεμος, το συνεχές επαναστατικό πολεμικό κλίμα, με άλλα λόγια η αιτιολόγηση του καθεστώτος. Σε αυτές τις συνθήκες ο μύθος των καθεστώτων δεν μπορεί να λειτουργεί για πάντα. Επέρχεται μία δομική διάβρωση καθώς η πολυπλοκότητα της καθημερινότητας παύει να εξαντλείται σε απλοποιημένα δίπολα Θριάμβου - Θανάτου και φίλου-εχθρού που στήριζαν το ολοκληρωτικό ιδανικό της συνεχούς επανάστασης ή της συνεχούς αντίστασης απέναντι στον Άλλο. Η συνθήκη αυτή σε συνδυασμό με το μη λειτουργικό γραφειοκρατικό σύστημα του οποίου η στήριξη στην αναπαραγωγή της επίσημης εικόνας του καθεστώτος φθίνει είχαν ως αποτέλεσμα την αυτοκαταστροφή των ολοκληρωτικών καθεστώτων.

Η πολιτική νομιμοποίηση των καθεστωτικών πρακτικών απαξιώνεται και παραμένει ο φόβος απέναντι σε αυτές. Σύμφωνα με την Arendt το στοιχείο αυτό του τρόμου αποτελεί την ουσία του καθεστώτος. Τόσο η ιστορική προσέγγιση του Voegelin όσο και αυτή των κοινωνικών επιστημών προσπαθούν να ερμηνεύσουν τον ολοκληρωτισμό εκκινώντας από λάθος αφετηρία. Ο ολοκληρωτισμός προσπαθεί να ενώσει πράγματα στα οποία η ουσία τους βρίσκεται στη μη σύνδεσή τους όπως είναι το δόγμα και η πίστη, η επιστήμη και η αλήθεια. Η αληθινή θρησκεία ευρίσκεται εκτός του Πολιτικού και σε κάθε περίπτωση δεν συνδέεται με αυτό. Η θρησκεία στην οποία αναφέρονται οι παραπάνω ερμηνείες δεν αποτελεί παρά μία μορφή κοσμικού εξουσιαστικού φαινομένου, στο οποίο προσδίδουν μυθικές διαστάσεις για την νομιμοποίηση της βαρβαρότητας. Έτσι επί της ουσίας, η ιδεολογία είναι αυτή που χρησιμοποιήθηκε για να διασφαλίσει ότι οι πολίτες δεν θα εγείρουν απορίες και κατά συνέπεια ούτε αντιρρήσεις στο εκάστοτε ολοκληρωτικό καθεστώς, δηλαδή ότι θα παραμείνουν λειτουργικές μονάδες για να χρησιμοποιηθούν στη μάχη της κυριαρχίας. Ο ολοκληρωτισμός αποδίδοντας ένα νόημα στην ιστορία προσπάθησε να επιβάλλει μία βεβαιότητα στη Νεωτερικότητα, της οποίας δομικό στοιχείο είναι η αμφιβολία, δηλαδή η αβεβαιότητα.

Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα αναπτύσσουν την πολιτική τους πάνω σε ένα σύνολο αξιωμάτων σύμφωνα με τα οποία η ανθρώπινη ευημερία εδράζεται στην έννοια ενός κοινού καλού, σε μία εγκόσμια λύτρωση η οποία είναι έγκυρη για όλη την ανθρωπότητα και η οποία προσδίδει ουσία στην εγκόσμια ιστορία. Η ιδέα της ντετερμινιστικής πορείας της ιστορίας, η οποία οδηγείται αναπόφευκτα προς μία κατεύθυνση τελικής λύσης έγινε το αντικείμενο της κριτικής τόσο του Voegelin όσο και του Aron. Ακολουθώντας μία παράλληλη αφήγηση αμφότεροι θα υποστηρίξουν ότι η ιστορία είναι ένα πεδίο στο οποίο η γνώση αποκτάται μέσα από την καθημερινή εμπειρία και το μέλλον - άμεσο ή απώτερο - παραμένει σε κάθε περίπτωση άγνωστο. Οι προσεγγίσεις αυτών των δύο θεωρητικών που προέρχονται από διαφορετικές σχολές σκέψεις μπορεί να συγκλίνουν περιπτωσιολογικά, αλλά το ουσιώδες είναι ότι εκκινούν από διαφορετική αφετηρία. Έτσι, ο Aron υποστηρίζει ότι η ιδέα του νοήματος της ιστορίας που συνίσταται στην τέλεια

λύση και στην ευθυγράμμιση όλων των πολιτικών και των ανθρώπινων συμπεριφορών προς αυτήν την κατεύθυνση, είναι εννοιολογικά ασυνάρτητη. Η ιστορία βρίθει νοημάτων, τα οποία καθορίζονται από τις πράξεις των ανθρώπων που βρίσκονται σε μία μόνιμη αλληλεπίδραση. Ο Voegelin από την άλλη, προσπαθεί να εντοπίσει το σφάλμα εκείνο που επέτρεψε την απόδοση ενός νοήματος στην ιστορία που είχε καταστροφικές συνέπειες για την κοινωνία και τον ίδιο τον άνθρωπο. Το σφάλμα αυτό το εντοπίζει στην ανθρώπινη παρέμβαση στην πνευματική παράδοση που μέχρι τότε κινητοποιούσε τους ανθρώπους στην επιδίωξη του υπερβατικού παράδεισου. Με άλλα λόγια, η σκοποθεσία του Voegelin είναι να αποδώσει ευθύνες στον πρωταγωνιστή της ιστορίας που εμπόδισε το υπερβατικό νόημα της ιστορίας να εκπληρωθεί ενσωματώνοντάς το στην ανθρώπινη ιστορία. Έτσι στόχος του ήταν να αποδοθεί ένα υπερβατικό νόημα στην ιστορία έναντι του κοσμικού και όχι η αποδέσμευση του ανθρώπου από ντετερμινιστικά δεσμά.

Οι πολιτικοί επιστήμονες τείνουν να αγνοούν το σκέλος της πολιτικής και να αναλύουν περισσότερο τον όρο θρησκεία στα θέματα που σχετίζονται με την έννοια «πολιτική θρησκεία». Αυτό οφείλεται αφενός στην γοητεία που ασκεί η θρησκεία τόσο γιατί στηρίζεται στο υπερφυσικό, του οποίου την εμπειρία δεν μπορούμε να έχουμε με τα εγκόσμια επιστημονικά εργαλεία, όσο και γιατί αποτελεί φαινόμενο που αγγίζει τις «σκοτεινές» ανθρώπινες πτυχές και υπαρξιακές ανησυχίες, αφετέρου διότι υπάρχει η πεποίθηση ότι το Πολιτικό αποτέλεσε τη βάση του μοντέρνου κόσμου κατόπιν του διαχωρισμού πολιτικής-θρησκείας και ως εκ τούτου είναι ένα πεδίο που άπτεται της καθημερινής πραγματικότητας του ανθρώπου. Η ανάλυση των ολοκληρωτικών καθεστώτων και κινημάτων εν γένει με θρησκευτικά αναλυτικά εργαλεία, επαναφέρει στην έννοια της θρησκείας τόσο την κοινωνική της διάσταση όσο και τη διάσταση του τρομακτικού, του φοβερού που προκαλεί δέος και φόβο.¹³³

Με τη συνύπαρξη των δύο διαστάσεων μεταφέρθηκε στην κοινωνία ο υπαρξιακός φόβος της τιμωρίας και ταυτόχρονα ο θαυμασμός του μυστικιστικού στοιχείου, παράγοντες

---

¹³³ Maier, *Totalitarianism and Political Religions...*, Τομ. II, ό.π., σελ.278

τους οποίους ο Ολοκληρωτισμός εκμεταλλεύτηκε στο έπακρον. Ως εκ τούτου, ο ολοκληρωτισμός δεν αποτελεί το μοιραίο αποτέλεσμα της Νεωτερικότητας όπως υποστηρίζει ο Voegelin παρά ένα σύμπτωμα της ιστορίας το οποίο για πολλούς κοινωνικο-πολιτικούς λόγους επιβλήθηκε επί της Νεωτερικότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Andreski Stanislav, *The uses of comparative sociology*, University of California Press, Μπέρκλεϊ Καλιφόρνια, 1969
2. Arendt Hannah, *Essays in understanding 1934-1954: formation, exile and totalitarianism*, επιμ. Jerome Kohn, Schocken Books, Νέα Υόρκη, 2005
3. Arendt Hannah, *Το Ολοκληρωτικό Σύστημα*, μετφ. Γιάννης Λάμπας, Ευρύαλος, Αθήνα, 1988
4. Aron Raymond, *The Opium of the Intellectuals*, Transactions Publishers, New Brunswick, 2001
5. Barrow John D., *Theories of everything*, Vintage, Λονδίνο, 1992
6. Berlet Chip, 'Christian Identity: The Apocalyptic Style, Political Religion, Palingenesis and Neo-Fascism', εις: *Fascism, Totalitarianism and Political Religion*, επιμ. Roger Griffin, Routledge, Λονδίνο, 2005
7. Bernholz Peter, "Ideology, sects, state and totalitarianism: a general theory", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετφ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II
8. Canovan Margaret, *Hannah Arendt: A Reinterpretation of her Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995
9. Cooper Barry, *Eric Voegelin and the Foundations of Modern Political Science*, University of Misuri Press, Κολούμπια, 1999
10. Di Rienzo, S.R. "The Non-Optional Basis of Religion", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 3:3, Ιανουάριος 2002, σελ. 75-98
11. Eatwell Roger, "The concept and The Theory of Charismatic Leadership", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 7:2, Ιούνιος 2006, σελ. 141-156

12. Gentile Emilio, 'Fascism, Totalitarianism and Political Religion: Definitions and Critical Reflections on Criticism of an Interpretation', μετφ. Natalia Belozentseva, εις: *Fascism, Totalitarianism and Political Religion*, επιμ. Roger Griffin, Routledge, London, 2005
13. Griffin Roger, "Introduction: God's Counterfeiters? Investigating the Triad of Fascism, Totalitarianism and (Political) Religion", εις: *Fascism, Totalitarianism and Political Religion*, επιμ. Roger Griffin, Routledge, Λονδινό, 2005
14. Hover Wnfrid, "Terror and salvation: experience of political events in the work of Romano Guardini", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετφ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2004, Τομ. I
15. Laqueur Walter, *The dream that failed: Reflections on the Soviet Union*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1994
16. Kershaw Ian, Moshe Lewin, *Stalinism and Nazism : Dictatorships in comparison*, επιμ. Ian Kershaw and Moshe Lewin, Cambridge University Press, Cambridge, 1997
17. Kula Marcin, "Communism as Religion", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 6:3, Δεκέμβριος 2005, σελ. 371-381
18. Lambert Peter, Mallet Robert, "Introduction: The Heroisation-Demonisation Phenomenon in Mass Dictatorships", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8:3, Σεπτέμβριος 2007, σελ. 453-463
19. Linz Juan J, "The religious use of politics and/or the political use of religion: ersatz ideology versus ersatz religion", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετφ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2004, Τομ. I
20. Lubbe Hermann, "Religion and Politics in processes of modernisation", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 6:1, Ιούνιος 2005, σελ. 53-70

21. Luckey Heiko, "Believers Writing for Believers: Traces of Political Religion in National Socialist Pulp Fiction", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8:1, Μάρτιος 2007, σελ. 77-92
22. Maier Hans, "Concepts for the comparison of dictatorships: 'Totalitarianism' and 'political religions' ", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετφ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2004, Τομ. I
23. Maier Hans, 'Political Religion: The potentials and Limitations of a concept', εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετφ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II
24. Mommsen Hans, "National Socialism as a political religion", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετφ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II
25. Riegel Klaus-Georg, "Marxism-Leninism as political religion", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετφ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II
26. Steigmann-Gall Richard, "Nazism and the Revival of Political Religion Theory", εις: *Fascism, Totalitarianism and Political Religion*, επιμ. Roger Griffin, Routledge, Λονδίνο, 2005
27. Todorov Tzvetan, "Totalitarianism: Between Religion and Science", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2:1, Ιανουάριος 2001, σελ. 28-42
28. Voegelin Eric, *Modernity Without Restrain: The Political Religions; The New Science of Politics; And Science; Politics; And Gnosticism*, επιμ. και εισαγ. Manfred Henningsen, University of Misuri Press, Κολούμπια Μισούρι, 2000, Τομ. 5
29. Voegelin Eric, *Hitler and the Germans*, επιμ. και μετφ. Detlev Clemens και Brendan Purcell, University of Misuri Press, Κολούμπια Μισούρι, 1999, Τομ. 31

30. Vondung Klaus, " 'Religious faith' in National Socialism", εις: *Totalitarianism and Political Religions*, επιμ. Hans Maier, μετφ. Jodi Bruhn, Routledge, Λονδίνο, 2007, Τομ. II
31. Vondung Klaus, "National Socialism as a political religion: Potentials and limits of an analytical concept", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 6:1, Ιούνιος 2005, σελ. 87-95
32. www.wikipedia.org, accessed on 15/09/2009